

Magyar Sion

ÚJ FOLYAM XIX. (LXI.)
2025/1–2.

EGYHÁZI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

*„Inter persecutiones mundi et consolationes Dei
peregrinando procurrit ecclesia.”*

(Szent Ágoston, *De civitate Dei* I. 18,51)

FŐVÉDNÖK

Erdő Péter bíboros, prímás, érsek

FELELŐS SZERKESZTŐ

Frankó Tamás, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

Ádám Miklós, az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára

Beke Margit, ny. levéltár-igazgató

Czékli Béla, a Főszékesegyházi Könyvtár ny. igazgatója

Fejérdy András, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézetének igazgatóhelyettese, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Jožef Hal'ko püspök, a Komenský Egyetem (Univerzita Komenského) docense

Hegedűs András, a Prímási Levéltár igazgatója, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának társelnöke

Kontsek Ildikó, a Keresztény Múzeum igazgatója

Major Balázs, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetének vezetője

Mészáros Andor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány elnöke

Molnár Antal, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézetének igazgatója, a Szent István Társulat elnöke

Németh László Imre, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papja

Szalai Katalin, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárának igazgatója

Szelestei Nagy László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora

Lektorált folyóirat. Megjelenik évente kétszer.

A kéziratok benyújtásának módjáról, a lektorálási folyamatról, az előfizetésről bővebb információ: <http://www.szentadalbert.hu/magyarsion/>

ISSN 1337-2491

Esztergom – Budapest

2025

A Szent Adalbert Rendezvényközpont megbízásából kiadja
a Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.
szentistvantarsulat.hu

Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

◆◆◆ KOVÁCS ZOLTÁN

„Az emberi természet sebei és gyógyulásuk”

Ízelítő Ervin Gábor tudományos munkásságából

BEVEZETÉS

Főegyházmegyénk mártírsorsú papjának, Ervin Gábornak boldoggá avatását előkészítendő elengedhetetlen annak tisztázása, hogy papnövendékként, majd áldozópapként, később pedig a neoskolasztikus filozófiában példaeértékű módon elmélyült teológusként hogyan vallotta meg a Katolikus Egyház tanítását.

Összegző és értékelő munkám nem véletlenül viseli Ervin Gábor doktori értekezésének címét.¹ A benne felragyogó gondolat ugyanis nem csupán disszertációjának ad egészen határozott irányt, hanem – bizonyos értelemben – profetikus szavakkal mintha már magában is foglalná sorsát. Jóllehet, az emberi természet megsebzettségét az ősbűn oldaláról közelítjük meg, mégsem tekinthetünk el attól a sebtől, mely kaput nyit számára az örökkévalóságba, mondhatni: a teljes gyógyulás világába. 1944 végén édesanyjával együtt halálra sebezve költözik el ebből a világból. Életében és halálában Krisztushoz fűződő hűsége is mutatja: nincs az a seb, mely Krisztustól elszakíthatná; nincs az a seb, melyre ne adna teljes gyógyulást a mennyország. Rövid élete és alkotóideje nagyon is termékeny, s tiszta forrásul szolgálhat a későbbi korok minden emberének, különösen azoknak, akik Krisztusnál keresnek gyógyulást életük sebeire.

¹ ERVIN, Gábor, Az emberi természet sebei és gyógyulásuk. A budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán a doktori cím elnyerése végett benyújtott értekezés (Budapest, 1934; a továbbiakban: Disszertáció). Fellelhető a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának könyvtárában, a Disszertációk Gyűjteményében (leltári száma: 1934/9).

I. A DISSZERTÁCIÓRÓL ELŐLJÁRÓBAN

A fentebb olvasható cím alatt a következő sablonszöveg áll: „A budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán a doktori cím elnyerése végett benyújtott értekezés”. A disszertáció keletkezésének dátuma az Előszóból derül ki: 1934. Ezt követi neve, majd inkardináció szerinti státusza: „Esztergom főegyházmegyei áldozópap”. Egyértelműen tomista gondolkodásra és lelkületre vall – melyet Ervin Gábor mind doktori dolgozatában, mind egyéb műveiben következetesen képvisel –, hogy a legelső, üres oldalon tollal és igen egyszerű, stilizált nagybetűs kézírással írva ezt olvassuk: „Doctori Angelico”. Gondolkodását azonban nem csupán Aquinói Szent Tamás, hanem mások is alakítják. Példaképei rajta kívül „Newman, Prohászka Ottokár voltak, s külön megemlíti Réginald Garrigou-Lagrange francia neotomista teológust is”.² Doktori értekezésében egy helyütt szentírási párhuzammal érzékelteti: „Az Úr Jézus kiverte a kufárokat a templom csarnokából, Szent Tamás pedig a platonizmust, vagyis az enyhített manicheizmust a teológia csarnokából.”³ Itt jegyezzük meg, hogy Ervin Gábor példái egészen eredetinek hatók, életszerűek, konkrétak, gyakorlatiasak, és így könnyen érthetővé formálják az elvont tartalmat.

Disszertációjának bevezetőjében Ervin Gábor bátran kijelenti: „Magas példaképeket tűztünk magunk elé, mert inkább akartunk nagyot bukni, mint silányat akarni.”⁴ Vizsgáljuk meg most, hogy a kitűzött célt sikerült-e teljesítenie a doktorandusz növendéknek!

II. DISSZERTÁCIÓJÁNAK TARTALMI ÉS FORMAI SAJÁTOSSÁGAI

Kiindulásként a doktorandusz az eredeti, „tiszta természet” állapot „rajzát” vázolja fel, melyben

a test és lélek összerendeltsége külön isteni ajándék műve volt az eredeti boldogság állapotában. A test nem azért engedelmeskedett a léleknek, mert mint test nem tehetett másképp, hanem csak azért, mert a lélek engedelmeskedett Istennek, alárendelte magát neki, s mintegy ennek fejében meg Isten a testet rendelte a lélek alá.⁵

² <https://www.magyarkurir.hu/hirek/ervin-gabor-100-eve-szueletett-neves-katolikus-pap-es-filozofus> (2025.06.03.).

³ Disszertáció 4.

⁴ Disszertáció 1.

⁵ Disszertáció 5.

Szent Ágostonnak Tamás által is átvett tanítását szemléli, aki szerint a natura pura állapotában még eredetileg „az emberi természethez hozzátartozik a concupiscentia mint az értelem korlátaiba ütköző erő, de nem mint azokat túllépő hatalom”.⁶ Az ősbűn óta azonban másként értékeli az emberben lévő bűnös vágyakat: „De ha egyszer ez a rendetlen vágyakozás a bűn következménye, akkor nem lehet a tiszta természet velejárója.”⁷

V. Piusz pápának a Michael Bajus ellenében kiadott, *Ex omnibus afflictionibus* kezdetű bullájára (1567. október 1.) építve Ervin Gábor megállapítja: „Míg egyrészt az emberi természet szükségképpen mindig változatlan, másrészt áthidalhatatlan különbség van a pusztán természeti és a természetfeletti üdvrend és életmód között.”⁸ Mindenesetre leszögezi Tamással: „Naturae bonum per peccatum non tollitur.”⁹ A természetes állapot túlhangsúlyozásának azonban épp a következő megállapítással veszi elejét: „Összüleink már természetfölötti hivatással bírtak, s a természetfölötti hivatásban a pusztá természet erői még a természeti cél elérésére sem elegendők.”¹⁰ Az eredeti állapotban ahhoz, hogy az „alacsonyabb erők” lázadása ne győzedelmeskedjen, elegendő volt, hogy az értelem alávesse magát Istennek, hiszen a kegyelem pótolta a természet hiányzó erőit.¹¹ „De mikor az értelem elfordult Istentől, az alsóbb erők is rugódozni kezdtek az értelem ellen, s a test a lélek adta étellel ellenkező szenvedélyeknek kezdett hódolni.”¹² Szintén Szent Tamás nyomán (hivatkozás nélkül) a szerző megállapítja: „A jelen természetfölötti rendben természetfölötti segítség szükséges a természeti cél elérésére.”¹³

Kutatásainak mintegy „részeredményeként” Ervin Gábor tételt fogalmaz meg:

A tapasztalati emberben jelentkező rendetlen vágyakozás nagy mérvre, az értelem elhomályosodásával és az akarat meggyöngyülésével kapcsolatban nem a test és lélek összetételének szükségszerű következménye,

⁶ Vö. Disszertáció 7.

⁷ Uo.

⁸ Disszertáció 11. Megjegyzendő, hogy a szerző nem csupán Ágoston, Tamás és Scotus tanítására épít, hanem Scheeben, Kleutgen gondolatai is közel állnak hozzá. A reformáció során fellépő „újítók” eszméit, valamint Bajus nominalizmusát kritikus szemmel értékeli.

⁹ *Summa contra Gentiles* IV. 51; lásd: Disszertáció 13.

¹⁰ Disszertáció 14.

¹¹ Vö. Disszertáció 15. A gondolatmenet azonban kérdést vet fel: ezek szerint – a korábban mondotakkal ellentétben – a natura pura állapotban mégiscsak releváns a kegyelem működése?

¹² Disszertáció 15. Bár az általunk hivatkozott rész a disszertációban formailag idézetként szerepel, és a szerző a környező szövegekben is gyakran épít Szent Tamás tanítására, az „idézet” végén épp a hivatkozás hiányzik (ami nem csupán itt fordul elő a teljes munkában). A korábban hivatkozott S.c.G. IV. 52 nyomra vezet, és az idézett szöveg ott valóban megtalálható, de az azonosítást ez a fajta „idézési” mód jelentősen megnehezíti.

¹³ Disszertáció 15.

hanem külső tényező befolyásának eredménye. A természet meg van sebezve. Nem úgy működik, ahogy működnie kellene.¹⁴

A téma folytatódik: a bűnbeesés után az ember természete lényegileg változatlan, csupán megsebzett¹⁵ lesz¹⁶ – állapítja meg a doktorandusz. Ez a sebzett természet így már kevésbé hajlik az erényre.¹⁷ Az „értelem sebe” kapcsán megtudjuk: „Az okosság sarkalatos erényét akadályozza. Az okosság erényét pedig nem annyira az elméleti, mint inkább a gyakorlati ész hordozza.”¹⁸ Ervin Gábor feszültséget lát a helyes utat sokszor jól megfogalmazó elméleti értelem és a bűn következtében sérült gyakorlati értelem között.¹⁹ Elszórtan, több helyütt is találkozunk azzal a megközelítéssel, miszerint az ember természetfeletti rendbe való felemelése sebet okoz, mivel az ember „természetétől fogva egészen tudatlan a természetfölötti körben”.²⁰ A kegyelem gyógyítja ezt a megsebződést is, mint ahogyan szintén a kegyelem által „emelkedik fel” az ember az isteni életbe.²¹ Sőt, „Istennek ugyanaz a természetfölötti beavatkozása sebzi meg az értelmet, amelyik majd felemeli és meggyógyítja.”²²

Érdekes gondolatmenettel találkozunk, mely a kegyelem sebző „funkcióját” és a hatására az emberben keletkező esetlegesen téves magatartást is egy folyamat részeként írja le:

Az sem lehetetlen, hogy a kegyelem ösztönzésére lesz a vallástalan emberből [...] szimbolista bálványimádó. Hiszen olyanra, ami csak materiáliter bűn, formaliter azonban erény, segíthet a kegyelem [...] A segítő

¹⁴ Uo.

¹⁵ „A seb folytonossági hiányt jelent, márpedig a jelen emberben a cél és a rendelkezésére álló erők között folytonossági hiány mutatkozik, saját erőforrásai nem elégségesek arra, hogy céljához vezessék”: Disszertáció 18.

¹⁶ Vö. Disszertáció 17.

¹⁷ „Szent Ágoston ennek a kettőnek a sebérol beszél: értelmi téren az ignorantia, akarati téren a difficultas neve alá foglalja a természetétől lemaradt ember nyomorúságait” (lásd: *De libero arbitrio* c. 20, *De dono perseverantiae*). Később Szent Tamás gondolatát is kifejti, aki az emberi természet négy sebérol beszél, mely „a négy sarkalatos erény gyökerét rágja” (lásd: *Summa Theologiae* I–II. q. 85. a. 3. c.). Vö. Disszertáció 17.

¹⁸ Disszertáció 19.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. „A jelen emberben a tudatlanság sebet valóban a természetfölötti rendbe való felemeltetés okozta. Ez a felemelés s a vele járó kegyelmi hatások okozzák az elméleti és gyakorlati értelem feszültségét”: Disszertáció 25.

²¹ „Saját természetéből kifolyólag senkiben, még az angyalban sincs sem nehézkedés (pondus, szeretet), sem hajlamosság (inclinatio), sem természetes alkalmasság, sem természetes képesség Isten világos, szentháromsági látására. Természetétől fogva erre az isteni életre csak merő lehetőség, ellen-nem-mondás a lélek egész fölszerelése”: Disszertáció 23.

²² Disszertáció 25.

kegyelem tehát nem ösztönöz a bálványimádásra, hanem a bálványimádás visszaélés Isten segítő, ösztönző kegyelmével.²³

Majd a doktorandusz bővebben kifejti:

A természetfeletti ösztönzés először zavart okoz, s ebből a zavarból az ember hajlandó bálványimádásba menekülni. Ez a helyzet seb jellegű. A természetfeletti eredetű vallási nyugtalanság így per accidens gyöngíti az embert az igazságosság erényének követésében, vagyis megsebzí az akaratot. Megsebzí, ahogy a nemes oltóág kedvéért meg kell sebezni az alanyt.²⁴

Folytatva a természet és a kegyelem által okozott vagy eltűrt megsebződés témáját, Ervin Gábor a gyengeség sebéből indul ki, melyet Szent Pál is megnevez: „magammal nem dicsekszem, hacsak gyöngeségeimmel nem” (2Kor 12,5).²⁵ Ezt követően hozzáfűzi: „A természeti gondolkodás szempontjából nevetséges dolog »gyöngeségben dicsekedni«. A kereszt jel, amelynek a természetes érzés ellene mond. S ez nem is meglepő, hiszen a kereszt a gyöngeség sebének jele, és minden sebtől borzad a természet.”²⁶

Sőt, még kifejezettem vonzó megközelítéssel is él a misztika világából, amennyiben a „természet sebet” az Istennel való misztikus egyesülésre is értjük (lásd Avilai Szent Teréz szívének „megsebzését”), mely által az ember természetében „megsebződve” a Természetfölöttiért teljesen feladja és Istennek átadja magát.²⁷

Visszatérve a „rendezetlen vágyakozás sebében” megnyilvánuló, rosszra hajló akarat megzabolozásához szükséges természetfölötti segítség²⁸ kérdése, Ervin Gábor megállapítja: „Jelen állapotunkban olyan nagy szerepe van a rendetlen vágyakozásnak, hogy kegyelmi eszközök szükségesek vele szemben már a természetes erkölcsi rend betartásához is.”²⁹ A kegyelem megszenteli, felemeli a természetet, ám az így pozitívabban szemlélt e világi javakat tudni kell egyensúlyban kezelni a természetfölötti javakkal.³⁰ „A sebzett

²³ Disszertáció 31.

²⁴ Disszertáció 32.

²⁵ A Szentírás idézésében a ma érvényben lévő, hivatalos katolikus fordítást használjuk; lásd: *Biblia. Ószövetségi és újszövetségi Szentírás* (szerk. Rózsa Huba; Budapest, SZIT, 2008).

²⁶ Disszertáció 35.

²⁷ Vö. uo.

²⁸ „A természetfeletti vonzás új energiákat állít az életfolyamba, új lökéseket és indításokat ad, s a meggyorsult folyam zúgóján, az »érzékiesség zúgóin« [Prohászka] könnyebb elesni. Mint minden jóval, a kegyelmi vonzás újonnan nyert erővel is vissza tud élni az ember, s azokat a homályos, sejtelmes vonzásokat belefoglalhatja az érzékiség sodrába”: Disszertáció 37.

²⁹ Disszertáció 35.

³⁰ „A világba áradott kegyelem nagyobb súlyt, értéket, vonzást kölcsönöz a természet egyes tárgyainak az ember szemében, mint aminővel azok magukban véve bírnak. Ez magában véve jó dolog, de veszedelemmel jár: alkalmat ad ugyanis a rendetlen kívánság bizonyos igazolására”:

értelem ugyanis nem tájékoztatja eléggé az embert a jelen világrendben, s így nem akadályozza meg az akarat tévedését. Az akarat bálványává teszi a mulandó javakat a bennük és általuk megnyilatkozó múlhatatlan kedvéért³¹ – állapítja meg a doktorandusz.

Ervin Gábor „összegző” tétele így hangzik (a disszertációban is rendhagyó módon csupa nagybetűvel szedve): „AZ EMBERI TERMÉSZET SEBE AZ EMBER ERÉNYRE VALÓ TERMÉSZETI HAJLANDÓSÁGÁNAK CSÖKKENÉSE A TERMÉSZETFELETTI ÉLETCÉL ÉRDEKÉBEN ADOTT ÉSZFELETTI ÖSZTÖNZÉS HATÁSA ALATT.”³²

A keresztre feszített Jézus Krisztusba vetett hit nélkül aligha bontakozna ki a következő állítás értelme: „A természet sebei magukban még nem jelentenének természetellenességet. Sőt a természet sebei dicsőséges sebek. Nem gonoszságról vagy romlottságról tanúskodnak, hanem az ember végtelen méltóságú hivatásának jelei.”³³ A szent célért való megsebzettség tehát meg nem esíti az amúgy sérülékeny emberi természetet.³⁴ Teljesebbé téve azt a korábbi meghatározást, miszerint a seb egyfajta folytonossági hiányt jelent, a fentebb mondottak fényében már árnyaltabban fogalmazva ezt olvassuk: „Ha a sebek csak negatívumot, hiányt jelentenének, a tiszta természet állapota jobb volna a mainál – de a mai végtelenül jobb valójában, mert a sebzettség csak a paradicsomi állapothoz képest hiány, a természetihez képest léttöbblet.”³⁵

A kegyelem azonban, éppen ahhoz, hogy gyógyítani tudjon – tegyük hozzá, ez a sebészi beavatkozás világában is tetten érhető –, nemegyszer első lépésben megsebez. „A kegyelem meggyarapítja az életet és épp a gyarapítás által új, gyakran fájdalmas igényeket ébreszt. Vetőmag, amelynek kedvéért fel kell hasogatni az anyaföldet, amely állandóan a földön kívül álló erők behatását követeli fejlődéséhez.”³⁶

Disszertáció 38.

³¹ Uo.

³² Disszertáció 39.

³³ Disszertáció 40.

³⁴ Lásd: Ferenc pápától a megsebzett Egyház képét az *Evangelii gaudium* kezdetű apostoli buzdításban (2013), <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=451> (2025.06.03.), n. 49.

³⁵ Disszertáció 41. Ervin Gábor még egy sajátos, történelmi ihletettségű párhuzammal élve is alátámasztja érvelését: míg Karthágó a manicheizmus „fészkeként” a Rossz által alkotott világ felfogása miatt az „ördög vallását” képviseli, addig a mítoszokkal teletűzdelt ókori Róma társadalmi életében még a keresztény hit hiányának dacára is volt valami „pozitív”, nevezetesen a természetfölötti keresése, mellyel társadalmi életében „megérzi a természet sejtelmességén átszűrődő, fátylan átderengő isteni behatásokat”: Disszertáció 40. Mindkettőben azonosítható a bűn és a pogányság métélye, ám Rómát az említett érvek mentén jobban „felmenti”.

³⁶ Disszertáció 42.

Az anyagvilágot a teremtés után az Ige megtestesülésének misztériuma értékeli fel igazán. Ervin Gábor a manicheizmus ellenében különösen is hangsúlyosan képviseli azt az álláspontot, miszerint a kegyelem és a természet³⁷ nem két egymástól idegen valóság: „Hogy azonban a segítő kegyelmek rendes közvetítője az anyagi világ, az ebben a formában szokatlan állítás. Mégis azt gondoljuk, ez állítással mutattunk rá arra a mozzanatra, amely a természet sebe keletkezésének és gyógyulásának mikéntjét érthetővé teszi.”³⁸ Sőt, egészen neologizmusnak is ható, bátor fogalmazással állítja: „Az anyag nemcsak intelligibilitást hordoz, hanem, ha szabad így mondani, *gratibilitást* is, kegyelemközlő erőt.”³⁹

Ervin Gábor, mintha valahol rejtőző módon már némiképp megelőzné a *Laudato si'* enciklika⁴⁰ szellemiségét, Assisi Szentjét is méltatva, a természet és a természetfölötti egymáshoz való közelségét is sajátosan említi:

Szent Ferenc valójában, mint minden igaz misztikus, az emberek legobjektívabb fajtájába tartozik. A világot folytonos áramként átjáró természetfölötti vonzások és ihletések semmivel sem kevésbé reálisak a legsúlyosabb köveknél vagy a legsúlyosabb gazdasági problémáknál. Sőt éppen ezek a bűnre vivő szubjektív szeszélyekkel és értékelgetésekkel szemben az igaz élet támogatói és biztosítói.⁴¹

A megsebzés persze semmiképp nem a végcél, sokkal inkább eszköz a gyógyuláshoz: „A Szentlélek ajándékainak befolyása alatt a hívő lelkében nagy tisztulási és átalakulási folyamat áll be. Ez a folyamat a sebek gyógyulása, fájdalmas, de üdvös történés.”⁴² Mindezeket Ervin Gábor a gyógyulás általa felsorakoztatott fajtái szerint osztályozza. Az „érzékiiség gyógyulásáról” így ír: „a tudomány lelke az érzéki, látható dolgokat helyesen ítéli meg a hit szempontjából”,⁴³ így képes a megsebzett természetet felülemelni az érzékiiség „rövidzárlatán”, és a teremtmény vonzását „Isten vonzásává”⁴⁴ alakítja.

³⁷ Anyag és kegyelem összefüggéséről Ervin Gábor a következő szemléltetéssel él: „A teleírt papíros valójában kétféle formát hordoz. Az egyik a papírság és az azon fellépő, szeszélyes körvonallú feketeség, a másik az értelem, amelyet kifejez. Ez a papíros most az olvasóban szinte fizikai szükségyszerűséggel okoz bizonyos tudattüneményeket, tudniillik az olvasottak percipiálását”: Disszertáció 46. A papírnak nem „kell értenie” azt az írást, melyet hordoz, ám ezzel teszi lehetővé, közvetíti az írás által jelzett információt.

³⁸ Disszertáció 44.

³⁹ Disszertáció 47.

⁴⁰ Lásd: FERENC, *Laudato si'* enciklika (2015), <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=469> (2025.06.03.).

⁴¹ Disszertáció 48.

⁴² Uo.

⁴³ Disszertáció 50.

⁴⁴ Uo.

A „tudatlanság gyógyulása” kapcsán a következőt vehetjük fontolóra: a kegyelem fénye által

nyert ismeret még nem a tiszta istenlátás dicsősége, de legalább már nincs benne kivetnivaló, méltatlan elem [...] Az értelem nem merítheti ki Isten mélységeit, a szeretet azonban az egész és oszthatatlan egy Isten felé vonzódik. A szeretet e tisztulása az ember gyógyulásának és a misztikus életnek betetőzője, az ember lelki haladásának koronája.⁴⁵

A „rosszakarat gyógyulását” illetően a szándékok szintjén is végbemegy a gyógyító megtisztulás és belső szabadulás: „A harmadik tisztulás a szeretet birodalma a lélekben, a bölcsesség adománya által. Ez az adomány az akaratot emeli fel, s bevégti és tökéletessé teszi a lélek tisztulását s a sebek gyógyulását.”⁴⁶ A nyolc boldogság mennybe mutató „logikája” érhető tetten abban két helyütt is, hogyan lehet az ilyen sebet, megsebzettséget végső soron jónak ítélni.⁴⁷ Megállapíthatjuk: Isten ezt nem véletlenül engedi meg életünkben. Az ilyen sebek értünk vannak, áldozatként felajánlva üdvösségünk útját jelenthetik.⁴⁸

A gyógyulás folyamata is egyszer eléri csúcspontját, melyben megszűnt a gyöngeség sebe is. A lélek már nem törődik mulandó dolgokkal, nincsenek külön szándékai. Ami eligazítani- és tennivalója akad, abban a tanács és erősség Lelke kormányozza. A lélek nyugtalanító, ösztönző, űző vágya megnyugszik, már csak Isten szemével néz mindent, azzal nézi a világot és azzal nézi Istent magát, élete beolvad a Szentháromság titkába. Mindenki hivatva van erre az állapotra, mert mindenki életének egy a célja. Aki ebben az életben nem éri el, azon a másvilágon megy végbe a tisztulás.⁴⁹

III. ÖSSZEFOGLALÁS

Összességében megállapíthatjuk: Ervin Gábor doktori disszertációja komoly mű. Egyfelől érett filozófiai–teológiai szemlélet és pontosság érezhető rajta, másfelől még apróbb vonásaiban is magán hordozza a leendő tudós „űttörő”

⁴⁵ Disszertáció 53.

⁴⁶ Uo. Majd hozzáfűzi: „A léleknek még erre a harmadik, leggyökeresebb tisztulásra is szüksége van: ha a természetfölötti rendben otthonos akar lenni, meg kell szabadulnia a természet minden kötelékétől, minden részletcéltől és részletelgondolástól, meg kell szabadulnia önmagától, mert már nem önmagának él, hanem Isten él benne”: Disszertáció 54.

⁴⁷ Vö. Disszertáció 50, 54.

⁴⁸ Lásd még e téma későbbi elmélyítését Szent II. János Pál pápának a *Salvifici doloris* kezdetű apostoli levelében (1984), <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=199#JB43> (2025.06.03.), n. 27.

⁴⁹ Disszertáció 54.

munkájának jellemzőit. Állításai, mai szemmel olvasva, jobban alá lehetnének támasztva, a hivatkozások nem mindenütt következetesek, és sok helyütt nehéz azonosítani, hogy saját összegzését vagy más szerző gondolatait hozza-e.

Sajátos aspektus Ervin Gábornál a megsebzettség megközelítése. Krisztus sebeitől ugyanis élet fakad, sőt az ő „sebei szereztek nekünk gyógyulást” (Iz 53,5-öt idézi: 1Pt 2,24). Sebek és megsebzettség őt sem kerülték el – lövések általi halálra sebzettsége hozza számára is a beteljesedést. De ez még nem volna önmagában teljes, hiszen sem Krisztusnak, sem az ő követőinek életében nem nagypénteké a végső szó. A kifejezés legmélyebb értelmében vett gyógyulás – hasonlóan a Feltámadott sebeihez, melyek már nem sajognak, hanem dicsőségesen ragyognak húsvét hajnalán (vö. Lk 24,39) – valójában a vértanúhalálban Krisztushoz teljesen hasonló ember teljes életének gyógyulása, melyet majd a test feltámadása fog megkoronázni.

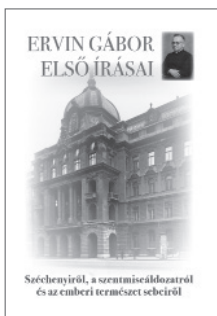
A disszertáció nem is zárulhatna méltóbban, mint Máriára tekintve, aki bár a bűn tüskéjét semmilyen formában sem hordozta, a lelkét átjáró tör ütötte sebe számára is a Krisztusban való gyógyulásnak, személyes üdvösségének eszközévé válhatott: „E tisztult, harmonikus élet legteljesebb megvalósulása a Boldogságos Szűz – benne már nincs is az eredeti bűn szeplője, s teste is felvitetett magas mennyországba –, az ő kegyelmei mintegy határértékei annak a tökéletességnek, amelynek ember részese lehet.”⁵⁰

⁵⁰ Uo.

ERVIN GÁBOR ELSŐ ÍRÁSAI

Széchenyiről, a szentmiseáldozatról és az emberi természet sebeiről

Ervin Gábor vértanú pap neve sokak számára ismeretlen, pedig csendes, ugyanakkor hősies helytállása egy vészterhes korban sokak számára lehet példakép. 1912-ben született, s héteves korában családja katolizált az izraelita vallásból és miután 1934-ben pappá szentelték,



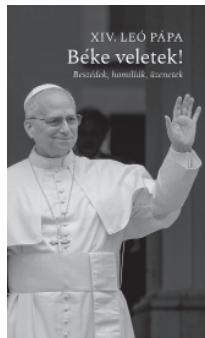
aktívan védte a zsidótörvények által érintetteket. A német megszállás alatt szolidaritásból viselte a sárga csillagot, és üldözötteket rejtegetett. 1944 decemberében a nyilasok őt és édesanyját elhurcolták, megkínózták és kivégezték. Írásai öt év teológiai és négy év szemináriumú időszaknak a gyümölcsei, melyeket olvasva rácsodálkozhatunk a filozófia, a hittudomány és a lelki élet mesterére, aki rövid élete során a bölcsesség iránti szeretetével képes volt oly nagyot és maradandót alkotni, amelyet a vértanúság, az embertársaiért adott élet koronája ékesít.

188 oldal, puhafedezés. Ára: 3200 Ft

XIV. Leó pápa BÉKE VELETEK!

Beszédek, homíliák, üzenetek

„Béke veletek!” – ezzel a köszöntéssel fordult a feltámadt Krisztus tanítványaihoz, és ezzel a szóval köszöntötte az Egyházat és a világot XIV. Leó pápa is, amikor megválasztását követően először szólt hozzánk a Szent Péter-bazilika erkélyéről. E köszöntésben egész pápaságának a kulcsa rejlik: a béke, amely nem csupán a háborúk hiánya, hanem a kiengesztelődés, az igazságosság és a szeretet gyümölcse; nem emberi erőfeszítés, hanem Isten ajándéka, amely Krisztusból, a Feltámadottból fakad. A kötetben olvasható beszédei ennek a békének a különböző arcait mutatják meg. A pápa a feltámadt Krisztus békéjéről beszél, amely nem pusztán politikai vagy diplomáciai rendezés, hanem az ember szívének békéje: kiengesztelődés Istennel, önmagunkkal és embertársainkkal. Ez a béke teremti meg az egyiséget az Egyházban, a népek között, sőt az emberiség nagy családjában is. Beszédeiben többször hangsúlyozza, hogy úgy szeressünk, ahogyan Krisztus szeretett. Mindig öbelőle indul ki, és őhozzá vezet vissza: ő a forrás, aki békét, világosságot és reményt ad.



196 oldal, keménytáblás. Ára: 4400 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

♦♦♦ HÁMORI ANTAL

A Miatyánk kéréseinek jelentéstartalma

A magyar nyelvű kurrens szakirodalom áttekintése

„Istenünk [...] azt akarja, hogy minden ember üdvözljön
és eljusson az igazság ismeretére.”
(1Tím 2,3–4)

BEVEZETÉS

A Miatyánk Jézus imádsága, és ez önmagában is arra hív, hogy mélyebben foglalkozzunk vele, közelebről is megvizsgáljuk mindazt, amit e mérhetetlen gazdagság – „kimeríthetetlen mélységeivel”¹ – magában rejt.² A Miatyánkot illetően azt is látnunk kell, hogy különösen a (Máté szerinti) 6. kérés (Lukácsnál az 5. kérés) körüli tartalmi kérdések (pl. Hogyan kell értelmeznünk a „vinni” igét?) napjainkban is jelentősen foglalkoztatják a krisztushívőket, mivel „a megfogalmazás magyarázatot igényel”.³ A *Katolikus Egyház Katekizmusa*⁴ 2846. pontjában a „ne hagyj minket kísértésbe jutni” és a „ne engedd, hogy engedjünk a kísértésnek” forma is szerepel. A diskurzus bizonyos nyelvterületeken az alábbiakban idézett hagyományos szöveg megváltoztatását is magával hozta.⁵ A kérdés „megítélésében a szentírástudósok között nincs teljes egység”, és „már az ókorban is eltérő nézetek fogalmazódtak meg”.⁶ Emellett az „ország”, a „mindennapi kenyér”,

¹ FISICHELLA, Rino, *Ajánlás*, in VANNI, Ugo, *Miatyánk. A Jézus által tanított ima* (Az imádság iskolája 8) (ford. Tözsér Endre; Budapest, Magyar Kurír – Új Ember, 2024) 10.

² Alexander Schmemmann megfogalmazása szerint „a Miatyánknak kimeríthetetlen az értelme”: SCHMEMANN, Alexander, *A Miatyánk*, in *Communio* (2019) 1–2/52 (ford. Görföl Tibor).

³ KOCIS Imre, „Ne vígy minket kísértésbe” – *A Miatyánk hatodik kérésének értelme*, in *Kísértés a Bibliában* (A Szent II. János Pál pápa Kutatóközpont kiadványai, Biblikus Kutatócsoport) (szerk. Martos Levente Balázs – Kocis Imre; Budapest, SZIT, 2023) 87–88; Uő, „Ne vígy minket kísértésbe!” *A Miatyánk hatodik kérésének értelme*, in *Communio* (2023) 1–2/33–41, itt: 34.

⁴ *A Katolikus Egyház Katekizmusa. A latin mintakiadás fordítása* (Szent István Kézilykönyvek 6) (ford. Diós István; Budapest, SZIT, 2002; a továbbiakban: KEK).

⁵ Lásd pl.: KOCIS, „Ne vígy minket kísértésbe” – *A Miatyánk hatodik kérésének értelme* 86–87.

⁶ Uo. 88–89 (lásd: hivatkozott forrásai, irodalma).

a „megbocsátás” kérésének tartalmi vizsgálata is célszerűnek látszik.⁷ Mindez jelenleg is aktualitást ad annak, hogy különösen a KEK, valamint a kommentár- és szakirodalom vonatkozó részeinek feldolgozása, összefoglaló áttekintése alapján jobban szemügyre vegyük ökumenikus imádságunkat, a Miatyánkot. Ezt az utóbbi években bekövetkezett igen terjedelmes forrásanyag-növekedés is indokoltá teszi.⁸ Ennek körében a következő véleménnyel is találkozunk: a 6. kérés „az, amely manapság leginkább a figyelem középpontjában áll. Sokan »keménynek« ítélik a megfogalmazást, amely azt sugallja, hogy esetleg maga Isten lenne a kísértés kezdeményezője. [...] nem kétséges, hogy a megszokott forma mindenképp magyarázatra szorul.”⁹ E szolgálat során az sem kerülheti el figyelmünket, hogy Joseph Ratzinger, XVI. Benedek is tárgyalja a Miatyánkot *A Názáreti Jézus* című könyvében,¹⁰ ahol ezt olvashatjuk: „és ne vígy minket kísértésbe [...] ennek a kérésnek a megfogalmazása sokak számára megbotránkoztató: Isten talán csak nem visz bennünket kísértésbe!”¹¹

A jelen írásban nem új eredményeket kívánunk felmutatni, csupán a vonatkozó magyar nyelvű kurrens szakirodalom áttekintésére vállalkozunk, továbbá az eredeti szentírási szöveget sem vizsgáljuk, hanem – a Máté és a

⁷ Lásd: pl. Mt 6,33.

⁸ A gazdag szakirodalom köréből lásd pl.: *Communio* (2019) 1–2. sz.: *Az Úr imája (I.): „Miatyánk, aki a mennyekben vagy”*; *Communio* (2020) 1–2. sz.: *Az Úr imája (II.): „Szenteltesd meg a te neved”*; *Communio* (2021) 1–2. sz.: *Az Úr imája (III.): Az Atya országa és akarata*; *Communio* (2022) 1–2. sz.: *Az Úr imája (IV.): Kenyér és bocsánat*; *Communio* (2023) 1–2. sz.: *Az Úr imája (V.): Óvás a kísértésben – szabadítás a gonosztól*; BASKI Imre, *A keresztény vallási terminológia megjelenése és változatai a kun Miatyánk-fordításokban*, in *A szent domonkos rend és a kunok* (szerk. Barna Gábor; Szeged, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2016) 88–101; FEHÉR Bence, *A Miatyánk egy XVI. századi, rovásírással feljegyzett szövegváltozata*, in *Vallástudományi Szemle* (2023) 2/36–52; IVANCSÓ István, *A Miatyánk szövegváltozatai a magyar görög katolikus liturgiában*, in *Athanasiana* (2003) 16/41–74; KOC SIS Imre, *Az Úr imádsága. Exegetikai megfontolások a Miatyánk két változatához (Mt 6,9–13; Lk 11,2–4)*, in *Út, Igazság, Élet. Biblikus Tanulmányok* (szerk. Tarjányi Béla; Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2009) 97–110; Uő, „Ne vígy minket kísértésbe”. *Megfontolások a Miatyánk 6. kéréséhez*, in *Jeromos füzetek* (2019) 115/15–20; *Közelítések a Miatyánkhöz. Értelmezések és tanulmányok az ökumenizmus jegyében* (szerk. Schöck Gyula; Budapest, Schöck ArtPrint Kft., 2022), benne 13 tanulmány széles körű forrásanyaggal, pl. BAÁN István, *A Miatyánk a bizánci liturgiában* 13–18; KAJTÁR Edvárd, *Az Úr imádsága a római egyház liturgiájában* 59–68; KOC SIS Imre, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 69–84; PERENDY László, *A Miatyánk szerepe és jelentősége az ókori egyház életében. Az Úr imádságának kifejtése Tertullianus, Órigenész és Cyprianus műveiben* 147–164; PUSKÁS Attila, *Az imádkozó Jézus és a tanítványok imája* 165–182; a 229–463. oldal között számos könyvemlékkel.

⁹ KOC SIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 80.

¹⁰ RATZINGER, Joseph, *A Názáreti Jézus I: A Jordánban való megkeresztelkedéstől a színeváltozásig* (ford. Rokay Zoltán; Budapest, SZIT, 2007), *II: A jeruzsálemi bevonulástól a feltámadásig* (ford. Martos L. Balázs; Budapest, SZIT, 2011) I, 117–148.

¹¹ Uo. 142.

Lukács szerinti szöveg különbségeinek vonatkozásait is érintően – az alábbiakban szereplő magyar liturgikus fordításból indulunk ki.¹² Teljes mértékben csatlakozni tudunk Puskás Attilának a *Communio* 2019/1–2. számához írt főszerkesztői előszavában szereplő szándékhoz, amely szerint:

aazzal a reménnyel indítják útjára a Miatyánkról szóló tematikus sorozatot, hogy az Úr imájáról szóló megfontolások segítséget nyújthatnak keresztény hitünk és életünk középpontjának újrafelfedezéséhez, a Fiú-Jézusnak az Atyával való kapcsolatába történő teljesebb bevonódáshoz, a tanítványi, gyermeki, testvéri lelkület tudatosabb elsajátításához.¹³

A MIATYÁNK KÉT SZÖVEGVÁLTOZATA

Mt 6,9–13 (7 kérés = 5 kérés + 2 bővítés):¹⁴

Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy,

1. szenteltessék meg a (te) neved;
2. jöjjön el az (te) országod,
3. (2.+1) legyen meg az (te) akaratod, (a)mint a mennyben, úgy a földön is.
4. Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma; (.)
5. (é)s bocsásd meg (a) vétkeinket, → miképpen (amint) mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek; (.)
6. és (És) ne vígy minket kísértésbe,
7. (6. + 1) de (hanem) szabadíts meg a gonosztól.

Lk 11,2–4 (5 kérés):

Atyánk! (Atya!)

1. Szenteltessék meg a neved.
2. Jöjjön el az országod.
3. Add meg a mindennapi kenyerünket minden nap.
4. Bocsásd meg a bűneinket, amint mi is megbocsátunk minden ellenünk vétőnek.
5. És ne vígy minket kísértésbe.

¹² Lásd: *Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás* (Budapest, SZIT, 2000).

¹³ PUSKÁS Attila, *Előszó*, in *Communio* (2019) 1–2/2.

¹⁴ Lásd: JAKUBINYI György, *Máté evangéliuma* (Szent István Bibliakommentárok 3) (Budapest, SZIT, 2007) 74–76.

Kosztolányi István bibliamagyarázata szerint:

Az Úr a korabeli imaszokásokkal fordul szembe. Sokszor értelmetlen szóhalmazokban látták az ima lényegét, amint ezt az előkerült görög mágiikus szövegek mutatják. Jézus megtanítja hallgatóit a *Miatyánkra*. Az ősegyházban naponta háromszor imádkoztak. Ebben az imában először is az Istent *Atya* szóval illetjük; ez kifejezi az emberek egymásközi testvériségét. Utána hét kérdésben adjuk elő kívánságainkat.

Jézus *valahol* imádkozott, a hagyomány szerint Betánia közelében. Lukács rövidebben hozza a Miatyánkot, csak öt kérdés van benne, Máté hét kérdésével szemben; hiányzik nála a harmadik és a hetedik kérdés. Ha a két szöveget összehasonlítjuk, mégis Mátéé látszik egyszerűbbnek.¹⁵

Jakubinyi György megfogalmazása szerint a Miatyánk Máté- és Lukács-féle két változata között van némi eltérés, Máténál az első három kérdés Istenre, az utolsó négy az emberi szükségletekre vonatkozik, Lukács mindkét csoportból az utolsót hagyja el, vagyis a harmadikat és a hetediket, alapjában véve azonban a harmadik kérdés a második bővítése, a hetedik pedig a hatodiké.¹⁶ „Lehet, hogy Máté hétre bővítette ki az eredeti öt kérést, mert a hetes szent számnak és a teljesség kifejezésének számított.”¹⁷

A két szövegváltozat közül az Egyház liturgikus hagyománya Szent Máté szövegét vette át.¹⁸ Kocsis Imre kommentárja szerint a Máténál található többlet az áthagyományozás folyamán, a liturgikus használat közben lett a többi kérdéshez hozzáfűzve; ez természetesen nem jelenti az eredeti jézusi ima meghamisítását, hiszen a többletnek tartott kérések megfelelnek Jézus szándékának.¹⁹ „Az Isten akaratának megvalósulására vonatkozó kérés például ugyanazt a lelkiületet tükrözi, mint Jézusnak a Getszemáni kertben végzett imája (Mt 26,42).”²⁰

Székely János *Az Újszövetség teológiája* című könyvében szintén megemlíti, hogy Máté szövege Lukácséhoz képest továbbfejlesztett változat. „Szabályos szerkezete a szöveg rendszeres liturgikus használatára utal. Lukács csak

¹⁵ KOSZTOLÁNYI István, *Magyarázat*, in *Biblia...* 1130 (vö. Mt 6,7–9) és 1197 (vö. Lk 11,1–2).

¹⁶ Lásd: JAKUBINYI 76.

¹⁷ Uo. Vö. RATZINGER I, 121–122.

¹⁸ Lásd: KÉK 2759. pont. „A lit-ba Mt változata került, a *Didakhé* 8,2 szerint az ősegyh. is ezt imádkozta (Mt 6,9–13)”: DIÓS István, *Miatyánk*, in *Magyar Katolikus Lexikon IX* (szerk. Diós István – Viczián János; Budapest, SZIT, 2004) 106; PERENDY 147; RATZINGER I, 121; VANNI 13.

¹⁹ Lásd: KOCIS Imre, *Lukács evangéliuma* (Szent István Bibliakommentárok 2) (Budapest, SZIT, 2007) 268–269.

²⁰ Uo.; vö. KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 72; KOCIS, *Az Úr imádsága...* 101; lásd, PUSKÁS, *Az imádkozó Jézus...* 174–175; RATZINGER II, 114–128; TARJÁNYI Béla, *Jézus imája a Getszemáni kertben (Márk szerint)*, in *Egység a különbözőségben. A 60 éves Bolberitz Pál köszöntése* (szerk. Rokay Zoltán; Budapest, SZIT, 2002) 217–227.

Atyát említ az ima elején, Máté hozzáteszi, hogy aki a mennyekben vagy, hogy a *πατήρ* kifejezés erősségét tompítsa a zsidókeresztény szóhasználatban.”²¹

A MIATYÁNK – A MI ATYÁNK, „AKI A MENNYEKBEN VAGY” MAGYARÁZATA

A Miatyánk az Úr imádsága (Oratio Domini),²² „a közösség »mi-imája«”,²³ „a keresztény ember alapimádsága”,²⁴ szóbeli imádság, amelyre Jézus tanította tanítványait;²⁵ „ez az imádság [Jézus] egész evangéliumának az összefoglalása”.²⁶

Puskás Attila megfogalmazásában:

A Miatyánk imádsága kétségtelenül a tanítványok imája. Ha az »Úr imájának« mondjuk, akkor ezt azért tesszük, mert a tanítványok az Úrtól és Mestertől, Jézustól kapják ezt az imát.

[...] a Miatyánk egyszerre egészen személyes, és ugyanakkor lényege szerint közösségi ima. Akkor is, ha egyedül, rejtekben, az Atyához a szív bensőséges érzületével odafordulva imádkozza a tanítvány, mindig az egyház testvéri közösségének a tagjaként teszi ezt, hiszen testvérei és tanítványtársai közös Atyjához intézi imáját.²⁷

Jakubinyi György kommentárjában olvashatjuk, hogy: „Jézus ugyan többször ajánlja a kitartó, a soha meg nem szűnő imát, de ezen nem a bőbeszédűséget érti, hanem a bizalomban való kitartást, tehát az imádságos lelkület ébrentartását.”²⁸ Ferenc pápa ennek megfelelően a következőt írja: „Mind egyénileg, mind közösségileg – az Úr Jézus akarata szerint (vö. Lk 18,1) – szüntelenül, megszakítás nélkül imádkozunk, hogy Isten királyi uralma

²¹ SZÉKELY János, *Az Újszövetség teológiája* (Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2008³) 129.

²² Lásd: pl. KEK 2779., 2783–2784., 2788., 2818. pontok.

²³ RATZINGER I, 117 (vö. uo. 117–118; PERENDY 162).

²⁴ BAÁN 17.

²⁵ Vö. RATZINGER I, 117–120; KEK 2759. pont; KARRIS, Robert J., *Evangélium Lukács szerint*, in *Jeromos Bibliakommentár II: Az Újszövetség könyveinek magyarázata* (főszerk. Thorday Attila, szerk. Boros István; Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2003) 161–228, itt: 200–201; KOC SIS, *Lukács evangéliuma* 267–269; KOC SIS, *Az Úr imádsága...* 98–99; RATZINGER I, 120.

²⁶ FISICHELLA 9 (vö. uo. 10–12, 56).

²⁷ PUSKÁS, *Az imádkozó Jézus...* 167 és 179; a műben hivatkozva pl. LOHFINK, Gerhard, *A Miatyánk új értelmezésben* (Budapest, L'Harmattan, 2017) 49–56.

²⁸ JAKUBINYI 75. Vö. pl. KOC SIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 71; PUSKÁS, *Az imádkozó Jézus...* 169; VANNI 19–20; VIVIANO, Benedict T., *Evangélium Máté szerint*, in *Jeromos Bibliakommentár II*, 95–160, 116–117.

terjedjen, s az evangélium minden szeretetre és megbocsátásra vágyó embert elérjen!”²⁹

A Miatyánk tehát a keresztények számára az imádság mintája, Máténál a „hegyi beszéd” része (Mt 6,9–13; vö. Mt 5,7; Jn 16,24), Jézus nyilatkoztat-ta ki, a legtökéletesebb imádság, „kristálytisztán evangéliumi imádság”,³⁰ a római liturgia szentmiséjében a szentáldozásra készít elő,³¹ a közösség, az összetartozás jele,³² „egy egészen új kapcsolat”,³³ „elsősorban a jelenre vonatkozik, de ugyanakkor a jövőbe is tekint”.³⁴

Jakubinyi György írja:

A Miatyánk Jézusnak, az Istenembernek a lelkéből fakadt, s mint igaz Istennek és igaz embernek megvolt a hagyományos zsidó gondolatvilága. Ezért lehet annyi párhuzamot találni a Miatyánk egyes részei és az Ószövetség között, de sohasem a Miatyánk egészéhez. A tanítványok imáját Jézus fogalmazta meg hagyományos zsidó kifejezésekkel élve, de erre az imára csak a testté lett Ige taníthatott minket. Az ima egészen Jézusé és keresztény ima, amely a beteljesített Törvény, illetve az Evangélium szellemét lehelí.³⁵

A Miatyánkkal Jézus arra tanít, hogy közösen imádkozzunk egymásért és a testvérekért (vö. „mi” Atyánk);³⁶ „Jézus saját istenkapcsolatába hív meg”.³⁷ A Miatyánk – ökumenikusan – a kereszténység „jele”, új és örök Szövetség Istennel, az Atyával (Abba),³⁸ a mi Atyánkkal (vö. Kiv 3,5–6). Jézus a „mi Atyánk”, illetve az „Atyánk” megszólítással kinyilatkoztatja nekünk, keresztényeknek, hogy Isten új népe, a kiválasztottság új hordozói vagyunk; e megszólítás ugyanakkor hitvallás is Jézus mellett, Istenhez mint atyához

²⁹ FERENC, *Előszó*, in VANNI 7, vö. uo. 5–6.

³⁰ SZÉKELY 134. Vö. KAJTÁR 66.

³¹ Lásd pl.: DIÓSI DÁVID, *A Miatyánk liturgikus funkciójáról a szentmisében*, in *Communio* (2019) 1–2/61–77.

³² Lásd: DIÓS 106; KEK 2761–2776. pontok; KOCSIS, *Lukács evangéliuma* 268; KARRIS 201.

³³ Lásd: pl. KEK 2786–2787., 2789–2793., 2799., 2801. pontok.

³⁴ JAKUBINYI 80.

³⁵ Uo. 81.

³⁶ Lásd: DIÓS 106; vö. pl. Róm 14,17.

³⁷ SZÉKELY 129.

³⁸ Vö. Mk 14,36; Róm 8,15; Zsolt 89,27; KOCSIS, *Az Úr imádsága...* 104–106; MARTOS Levente Balázs, *Abba, Atya! A Miatyánk megszólítása Jézus ajkán és az újszövetségi hagyományban*, in *Communio* (2019) 1–2/23–32; NORDHOFEN, Eckhard, *Miféle kenyér? – Micsoda kenyér!*, in *Communio* (2022) 1–2/4–7 (ford. Martos Levente Balázs); PUSKÁS, *Az imádkozó Jézus...* 176–178; SCHWIENHORST-SCHÖNBERGER, Ludger, *Tekinthesd-e Isten anyának?*, in *Communio* (2019) 1–2/3 (ford. Görföl Tibor); TÜCK, Jan-Heiner, „Az Atya a Fiú nélkül nem lenne Atya”. *Az istenfogalom forradalmáról a Niceai Zsinaton* (325), uo. 33–48.

tartozni életformát, krisztuskövetést is jelent.³⁹ Az Isten Atya szóval illetése kifejezi az emberek egymásközi testvériségét.⁴⁰

Jakubinyi György kommentárja szerint:

Jézus mindig kiemelte, hogy ő egészen sajátos viszonyban áll az Atyával, mert ő az Isten Fia. Ezért sohasem mondja együtt a tanítványokkal, hogy „Atyánk”, hanem „az én Atyám” és „a ti Atyátok” (Jn 20,17). A tanítványokat megtanítja a Miatyánkra, de arról nincs szó, hogy együtt imádkozná velük. De a „mi” Atyánk megszólítás feltételezi a közösséget, mégpedig azokét, akik Isten gyermekeinek tudják magukat, azért bizalommal ejtik ki a szót.⁴¹

Kocsis Imre kommentárjában pedig a következőkről is olvashatunk. Az Ószövetségben és a zsidóságban nem ismeretlen az az elképzelés, hogy Isten „Atya”, a legtöbb ószövetségi helyen azonban Isten az egész nép Atyjaként jelenik meg (MTörv 32,6; Iz 63,16; 64,7; Mal 1,6). Néhány későbbi keletkezésű szövegben Isten az egyének Atyjaként is szerepel (Bölcs 2,16; 14,3), de ez az „egyéni” alkalmazás meglehetősen szórványos. Jézus egészen újszerű módon nevezte Istent Atyjának; az „abba” szót használta, vagyis azt a családias formát, amellyel a kisebb és nagyobb gyermekek szólították meg apjukat. A kifejezés tulajdonképpeni jelentése tehát: „édesapa”. Jézus ezzel a megszólítással juttatta kifejezésre azt a kizárólagos és egyedülálló kapcsolatot, amely őt Istenhez fűzte. A Mk 14,36 megőrizte az eredeti arám formát, mégpedig a Getszemáni kertben elmondott ima bevezető megszólításaként. Az arám kifejezés Szent Pál leveleiben is megtalálható (Gal 4,6; Róm 8,15), de ezekben már nem mint Jézusnak, hanem mint a keresztyényeknek az imája szerepel. A Szentlélek ugyanazt a megszólítást mondatja ki velünk, amelyet maga Jézus használt egészen újszerű módon földi életében. Az a tény, hogy Istent az „abba” szóval szólíthatjuk meg, egyértelműen jelzi, hogy Jézus által mi is részesedtünk az istengyermekség ajándékában. A Lukácsnál található abszolút „Atya” (pater) megszólítás mögött minden valószínűség szerint az arám „abba” szó áll.⁴² A „mi Atyánk” forma azt jelzi, hogy a keresztyények közösségében vagyunk valamennyien Isten gyermekei.⁴³

A Miatyánk első szava az egész evangélium (mint örömhír) foglalata; Istent azért tudjuk az „Atya” néven szólítani, mert emberre lett Fia kinyilatkoztatva nekünk őt, ezt a nevet: *Atya*, „s mert az ő Lelke megismertet minket

³⁹ Lásd: DIÓS 106; KARRIS 200–201; PERENDY 160; RATZINGER I, 123–127; SCHMEMANN 53.

⁴⁰ Lásd: KOSZTOLÁNYI, *Magyarázat* 1130. Vö. KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 75–76.

⁴¹ JAKUBINYI 76.

⁴² KOCIS, *Lukács evangéliuma* 269–270; KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 77.

⁴³ KOCIS, *Lukács evangéliuma* 270; KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 77.

vele”.⁴⁴ A zsidók számára a Miatyánk rövidsége is újdonság lehetett; a hét, illetve öt kérés sokkal kevesebb, mint a jellegzetesen zsidó imádság, a tizen-nyolc ima.⁴⁵ A zsidóknál rövid imádság akkor jelenik meg, ha a hívő veszélyes útra indul; Jézus tanítványa mindig úton van, nehéz, veszélyekkel teli úton jár.⁴⁶

Az „aki a mennyekben vagy” szavak az emberi és isteni természet közötti különbséget és távolságot, létmódot jelölik,⁴⁷ „az ég az elsődleges, és a földnek hozzá kell igazodnia”,⁴⁸ a „kitétel” „azt teszi világossá, hogy a bennünket gyermekeivé fogadó Isten a mindenség Ura, aki »atyasága« ellenére sem szűnik meg Urunk és Istenünk lenni”.⁴⁹

Kocsis Imre szövegmagyarázata szerint a Miatyánk értelmezésében némi eltérés mutatkozik az exegéták felfogása között; vannak, akik azt az álláspontot képviselik, hogy a kérések mind eszkatologikus jellegűek, azaz a végidőre vonatkoznak. Eszerint az egyes fohászok a következő értelemben szerepelnek: Isten nevének végidőbeli megszentelése, Isten uralmának végleges eljövetele, a végidőbeli kenyér Isten országában (vö. Lk 22,16), bűnbocsánat az utolsó napon, a végidőt megelőző kísértéstől való megóvás. Más biblikusok véleménye szerint ez az értelmezés túlságosan egyoldalú; tagadhatatlan, hogy a második kérés Isten országának végidőbeli megvalósulására vonatkozik, ugyancsak eszkatologikus értelmet lehet adni az Isten neve megszentelését kérő első fohásznak, amely szorosan kapcsolódik a második kéréshez; az utolsó három kérés kizárólagosan eszkatologikus értelmezése viszont már nem annyira egyértelmű, hiszen olyan szükségletekről van ezekben szó, amelyeket a keresztények nemcsak a végső időkben, hanem már a jelenben is igényelnek (Kocsis Imre szövegmagyarázatában ezt a tágabb értelmezést követi).⁵⁰

⁴⁴ Lásd: KEK 2780. pont; Diós 106; SZÉKELY 134; VIVIANO 117.

⁴⁵ Lásd: KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 73–75; KOCIS, *Az Úr imádsága...* 102–103.

⁴⁶ Lásd: Diós 107. Vö. KOSZTOLÁNYI, *Magyarázat* 1130.

⁴⁷ Lásd: KEK 2794–2796., 2802. pontok; Diós 107; JAKUBINYI 76; PUSKÁS, *Az imádkozó Jézus...* 169; RATZINGER I, 127; SCHMEMANN 53–54.

⁴⁸ JAKUBINYI 76. Vö. KOCIS, *Lukács evangéliuma* 270.

⁴⁹ Uo.; KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 77.

⁵⁰ Lásd: KOCIS, *Lukács evangéliuma* 269; KOCIS, *Az Úr imádsága...* 106–107.

A MÁTÉ SZERINTI ELSŐ HÁROM, A LUKÁCS SZERINTI ELSŐ KÉT KÉRÉS MAGYARÁZATA

A Máté szerinti első három kérés „alapjában véve ugyanazt fejezi ki: azt kéri, hogy valósuljon meg Isten uralma (világvégi, eszkatologikus országa)”.⁵¹ Az első kérés, a „szenteltessék meg a (te) neved” a Jézus által kinyilatkoztatott „mi” Atyánk név megszentelésére irányul.⁵²

Jakubinyi György kommentárja szerint:

[a] kérés jelentése tehát ez: Atyánk, add kegyelmedet, hogy parancsaid megtartásával, keresztény életünkkel növeljük tiszteletedet az emberek előtt. Az ember ugyanis csak azért tudja »megszentelni« az Isten nevét, mert Isten már előbb szentnek nyilvánította azt. Ő a szeretet és az irgalom Isteneként mutatkozott meg az üdvtörténet folyamán, s ezzel megszentelte, megdicsőítette nevét az emberek között. Az ember üdvössége tehát Isten nevének megszentelése.⁵³

Kocsis Imre az első kérés vonatkozásában kifejti: a görögben a „megszentelni” (hagiadzó) ige szenvedő szerkezetben áll; ez a zsidó szóhasználat alapján azt jelzi, hogy Isten a cselekvő (passivum teologicum); tehát az Istent kérjük, hogy szentelje meg a nevét. A név viszont nemcsak egyszerű megkülönböztető jel, hanem a személy lényegét fejezi ki, amely mások előtt is nyilvánvalóvá válik. Istennek ez alapján önmagát kell megszentelnie, pontosabban szentként kinyilvánítania. A „szent” (héberül: qados; görögül: hagiosz) szó a Bibliában nemcsak erkölcsi tisztaságot jelöl, hanem Isten „ontológiai” tökéletességét juttatja kifejezésre. Isten „szentsége” az ő nagyságát, fenségét, megközelíthetlenségét, a teremtett világtól való lényegi különbségét (transzcendenciáját) jelenti. A Miatyánkban ennél fogva azt kérjük Istentől, hogy mutassa meg lényének tökéletességét, mutassa meg Isten mivoltát mindenki előtt. Kocsis Imre arra is rámutat, hogy a téma az Ószövetségben is jól ismert: „Szentté teszem nevedet, amelyet gyalázat ért a népek között, amelyet megszenteltetésük közöttünk. Akkor megtudják a népek, hogy én vagyok az Úr – mondja az Úr, az Isten –, amikor a szemük láttára megmutatom rajtatok, hogy szent vagyok” (Ez 36,23); majd hozzáteszi: az, hogy maga az Isten mutatja meg szentségét, nem zárja ki, hogy ebben az emberek

⁵¹ JAKUBINYI 76; vö. pl. KEK 2857. pont; PUSKÁS, *Az imádkozó Jézus...* 170, 179–180.

⁵² Lásd: KEK 2803–2804., 2806–2815., 2858. pontok (vö. pl. Jn 17,11); DIÓS 107; DIÓSI DÁVID, *Isten nevének a megszentelése az Emberben. Liturgioteológiai reflexió*, in *Communio* (2020) 1–2/69–78; KARRIS 201; NORDHOFEN 7; PERENDY 160; PUSKÁS, *Az imádkozó Jézus...* 179; RATZINGER I, 128–130; SCHMEMANN 54–56; VANNI 22–23. Vö. OLÁH Zoltán, *Isten nevének kinyilatkoztatása és megszentelése az Ószövetségben*, in *Communio* (2020) 1–2/5–19.

⁵³ JAKUBINYI 76–77. Vö. pl. „Isten akkor dicsőül meg, amikor Jézus megmossa tanítványai lábát, amikor a kereszten feláldozza önmagát (vö. Jn 13,31)”: SZÉKELY 130.

is közreműködjenek; a közreműködés lényegében azt jelenti, hogy az önmagát kinyilatkoztató Istent elismerik, imádják és akaratának megfelelően élnek. „Az Ószövetség idején Isten a választott nép körében kívánt »szentnek bizonyulni« (Lev 22,32). Az Újszövetség időszakában pedig a keresztyényeken keresztül kívánja ugyanezt (Mt 5,16; 1Pét 2,12).”⁵⁴ Puskás Attila írja: „Ha a keresztyény ember, s kiváltképp a teológus, helyesen beszél Istenről, akkor ezzel is megszenteli Isten nevét.”⁵⁵

A második kérdés, a „jöjjön el a te országod”⁵⁶ a név megszentelésének útját és feltételének megvalósulását kéri, aminek viszont feltétele a Máté szerinti harmadik kérdés, vagyis az, hogy „legyen meg a te akaratod”, bennünk ugyanúgy, amint a mennyben már megvan („amint a mennyben, úgy a földön is”).⁵⁷ Puskás Attila Romano Guardinit idézi: „A Miatyánk második kérése a legmélyébe vezet mindannak, ami Krisztus szívének legnyugtalanítóbb gondja.”⁵⁸

Az „ország” Isten akaratát (uralmát) jelenti a földön.⁵⁹ Joseph Ratzinger, XVI. Benedek pápa *A Názáreti Jézus* című könyvében a következőket írja:

„Isten országa” annyit jelent, mint „Isten uralma”, ez pedig azt jelenti, hogy elfogadjuk az ő akaratának mércéjét. Ez az akarat igazságosságot teremt, amelyhez hozzátartozik, hogy Istennek elismerjük a saját jogát, és ebben találjuk meg a jog mércéjét az emberek között. [...] Isten országa a halló szív útján jön el. [...] Jézus az Isten országa személyesen; ahol ő van, ott van „Isten országa”. Így a halló szív kérése a Jézus Krisztussal

⁵⁴ Lásd: KOC SIS, *Lukács evangéliuma* 270; KOC SIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 77.

⁵⁵ PUSKÁS Attila, *Előszó*, in *Communio* (2020) 1–2/4.

⁵⁶ Lásd: KEK 2816–2821., 2859. pontok; NORDHOFEN 7; RATZINGER I, 130–131; SCHMEMANN 56–58; TÖRÖK Csaba, „*Keressétek mindenekelőtt az Atya országát!*”, in *Communio* (2021) 1–2/24–36; BALTHASAR, Hans Urs von, *Először Isten országát*, uo. 3–12 (ford. Görföl Tibor); WERBICK, Jürgen, „*Jöjjön el a te országod!*”, uo. 13–23 (ford. Török Csaba).

⁵⁷ Lásd: DIÓS 107; CSERNAI Balázs, „*Legyen meg a te akaratod!*” (Mt 6,10) – Isten akaratát Jézus és tanítványai életében, in *Communio* (2021) 1–2/56–66; KARRIS 201; KERESZTY Rókus, „*Legyen meg a te akaratod, amint a mennyben, úgy a földön is*” – „*Az Isten akaratával egyesített szívben megvalósult Isten országa*”, in *Communio* (2021) 1–2/96–107 (ford. Martos Levente Balázs); MARTOS Levente Balázs, „*Amint a mennyben, úgy a földön is*” – János evangéliumában, in *Communio* (2020) 1–2/20–32; NORDHOFEN 7–8; PUSKÁS, *Az imádkozó Jézus...* 171; PUSKÁS Attila, *Mit és hogyan akar Isten? – Megfontolások a Miatyánk harmadik kéréséről*, in *Communio* (2021) 1–2/79–95; RATZINGER I, 132–134; SCHMEMANN 58–60; VANNI 21 („A »meny nyek« szó Isten saját szférájára utal, hangsúlyozva elérhetetlen valóságát.”), 24–25, 30, 33, 50–51; VIVIANO 117.

⁵⁸ PUSKÁS Attila, *Előszó*, in *Communio* (2021) 1–2/1 [az idézet forrása: GUARDINI, Romano, *Az Úr imádsága*, in Uő, *Az imádság iskolájában* (Budapest, SZIT, 1983) 246, 249–250].

⁵⁹ Lásd: VIVIANO 117; vö. JAKUBINYI 77–78; KOC SIS, *Lukács evangéliuma* 271; KOC SIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 78; PERENDY 160–161; TARJÁNYI Béla, *Az örömhír Márk evangélista szerint. A Mk 1,1–15 magyarázata* (Újszövetségi Szentírásmagyarázat) (Budapest, Szent Jeromos Bibliatársulat, 1998) 93–110; TÖRÖK Csaba, „*Mi Atyánk...*” *Posztmodern töprengések*, in *Teológia* (2019) 1–2/95 („az ország kérdése, amely mindig aktív istenuralom”).

való közösség kérése lett, annak a kérése, hogy egyre inkább „eggyé” váljunk vele (vö. Gal 3,28). [...] Isten országát kérni annyit tesz, mint azt mondani Jézusnak: Add, Uram, hogy a tied legyünk! Hass át minket, élj bennünk; gyűjtsd össze Testedben a szétszóródott emberiséget, hogy te-benned minden alá legyen rendelve Istennek, hogy aztán a mindenséget át tudd adni az Atyának, hogy „Isten legyen minden mindenben!” (IKor 15,26–28)⁶⁰

Isten akarata (uralma) a békére, az igazságra irányul (vö. Róm 14,17).⁶¹ „Az utolsó vacsora óta Isten országa az Eucharishtiában is eljön, jelen van közöttünk.”⁶² „Az Úr imájában elsősorban Isten országának végső, Krisztus visszatérésével történő eljövételéről van szó.”⁶³

A Máté szerinti első három kérésnek a tárgya Isten *neve, királysága* (= országa) és *akarata* (uralma).⁶⁴ A harmadik kérés második része („amint a mennyben, úgy a földön is”) nem újat hoz, hanem csak tudatosítja, hogy a „legyen meg a te akaratod” Isten üdvözítő művén, az eszkatologikus üdvösségen (vö. pl. 1Tim 2,3–4; 2Pt 3,9) túl az emberi szívre is vonatkozik, amennyiben az embernek készségessé kell válnia Isten akaratának elfogadására és teljesítésére (vö. pl. Jn 13,34; Lk 10,25–37).⁶⁵ „Az imádság feltételezi, hogy a mennyek országa még nem érkezett el a maga teljességében”, „Isten akaratának földi, evilági megvalósulását várja”, és „feltételez egy bizonyos analógiát a menny és a föld között”.⁶⁶

Puskás Attila meglátása szerint: „A »menny« jelenti az Istennél célba érkező teremtetést. De a kifejezés körülírásos alakként jelentheti magát Istent is – ahogy az Isten országának a mennyek országa a szinonimája Máté evangéliumában –, a Szentháromság egy Istent.”⁶⁷ Kereszty Rókus véleménye szerint:

A „menny” az Úr imájában nem az eget jelenti, hanem az Atyaisten mennyei udvarát, az angyalok világát és az emberi nem azon tagjait, akik az angyalokhoz hasonlóan kapcsolódnak be a mennyei liturgiába. [...] Amikor azért imádkozunk, hogy Isten akarata legyen meg a földön úgy, amint a mennyben is, azt kérjük, hogy amint Isten akarata irányít minden jó angyalt, éppen úgy a mi akaratunk is álljon az ő irányítása

⁶⁰ RATZINGER I, 130–131.

⁶¹ Lásd: KEK 2768., 2819., 2860. pontok; KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 79; VIVIANO 117.

⁶² KEK 2816. pont.

⁶³ KEK 2818. pont.

⁶⁴ Lásd: DIÓS 107.

⁶⁵ Lásd: KEK 2822–2827. pontok; DIÓS 107.

⁶⁶ Lásd: VIVIANO 117. Vö. pl. KOCIS, „*Ne vigy minket kísértésbe*” – *A Miatyánk hatodik kérésének értelme* 87–88 és irodalma.

⁶⁷ PUSKÁS, *Mit és hogyan akar Isten?* 94.

alatt. [...] A Miatyánknak ez a kérése azt is magába foglalja, hogy az Isten országa a mennyben már tökéletesen megvalósult, teljességgel való hozzánk érkezése pedig nem jelent mást, mint a mennyei ország kibontakozását a földön.⁶⁸

Jakubinyi György kommentárjában kifejti, hogy az Isten országának fogalmát (Mt 3,2) helyesebb lenne „Isten uralmával” fordítani, mert nem földi határok közé szorított országról van szó;⁶⁹ álláspontja szerint a görög „baszileia” a héber-arám „malkut”-ot adja vissza, ami királyságot, királyi uralmat jelent; az Ószövetségben sokszor ismétlődik, hogy „Isten király” (lásd: királyi zsoltárok), azaz föltétlen úr. Jézus egész ígehirdetése arra irányul, hogy Isten országlását meghirdesse, erre kell bűnbánattal felkészülni (vö. Mt 4,17), Isten uralmát azonban csak Isten valósíthatja meg. „Jézus személyében közénk jött az Isten országa (Lk 17,20), egyrészt azért, mert ő egészen elismerte az Atya uralmát, másrészt megkezdte a természetfölötti javak kiárasztását”, de a felkínált üdvösséget az embereknek el kell fogadniuk; minél többen, és minél őszintébben fogadják el, annál inkább megvalósul Isten uralma a világban, és annál inkább Isten hasonlatosságára alakul az emberiség; tulajdonképpen ez a kérés tartalma. Jakubinyi György véleménye szerint azoknak is igazuk van, akik a Miatyánk minden kérésében eszkatologikus jelentést akarnak felfedezni; a szóban forgó kérés is arra utal, hogy Isten országa már itt van, kifejti hatását, de a végítéleten fog beteljesedni; a kérés egyéni vallásos jellege az, hogy saját engedelmességünket fejezzük ki vele mindannyiszor, és így mi magunk is egyre jobban Isten országának hordozói leszünk.⁷⁰

Jakubinyi György a harmadik kérés – a „Legyen meg a te akaratod, mint a mennyben, úgy a földön is” – tekintetében a következőket írja: ez a kérés nem szerepel Lukácsnál, talán azért, mert a második kérést ismétli meg más szavakkal; Isten akaratának megvalósulása ugyanaz, mint uralmának beteljesedése; az égben feltétlenül megvalósul Isten akarata; azt kérjük, hogy a földön is így valósuljon meg; Istennel ugyanis csak az emberi szabad akarat helyezkedhet szembe; de úgy is lehet érteni, hogy az valósuljon meg a földön, amit az Isten az égben akar, vagyis a föld igazodjék az éghez, nem fordítva. Isten az ember üdvét akarja (Ez 33,11). Ha megvalósul az Isten akarata, akkor az ember üdvösségre jut. Mivel az akarat szó nem adja vissza az eredetit a maga teljességében, ezért értelem szerint így is lehet fordítani: legyen meg a te tetszésed (a héber: rácon). Isten ugyanis a maga tetszésében, jóakarátában határozta el az üdvösséget. A „mint a mennyben, úgy a földön is” úgy tekinthető, hogy az első három kérést zárja le: úgy szenteltesse meg az Isten

⁶⁸ KERESZTY 103–105.

⁶⁹ Lásd: JAKUBINYI 77–78.

⁷⁰ Lásd: uo. 77.

neve, úgy jöjjön el országa és úgy legyen meg akarata a földön, ahogy mind ez megvalósul a mennyben. Ha erre gondolunk, akkor a Miatyánk kéréseit nem lehet kizárólag világvégi szempontból tárgyalni. Azok már a mostani, földi életünkre is vonatkoznak. Ezt az értelmezést adta már Origenész is (*De oratione*, 26,2). Még inkább érvényes ez, ha arra gondolunk, hogy az imádság elsősorban minket alakít, hiszen Isten szavához és akaratához mérjük magunkat, így amit kérünk, az elsősorban bennünk valósul meg.⁷¹

Kocsis Imre is kifejti, hogy az „Isten országa” (basileia tou theou) kifejezés, amely központi fogalom Jézus igehirdetésében, nem egy lehatárolt területet jelöl, hanem Isten uralmát, amellyel az üdvösség javait kiterjeszti az emberekre (vö. Lk 4,43 magyarázatát). Jézus tanítása szerint Isten üdvösséget hozó uralmának megvalósulása már megkezdődött, mégpedig az ő fellépése által (vö. Mk 1,14–15). Jézus tevékenysége következtében megtört a sátán emberek feletti uralma; ezt jelzik az ördögűzések (Lk 11,20). A tanítványok boldogok, hogy az üdvödé elérkeztének a szemtanúi lehetnek (Lk 10,23–24); Isten uralmának végső beteljesedése azonban még hátravan. A Miatyánkban ezért a végleges és beteljesült istenuralomért imádkozunk, amelyet Szent Pál ezekkel a szavakkal mutat be: „Isten lesz minden mindenben” (1Kor 15,28).⁷²

Székely János hivatkozott könyve szerint: Jézus nem definiálja az Isten, illetve a Mennyek országa fogalmát, mert az mindenki számára közsímt volt; Isten uralma az, amikor és ahol Isten akarata megtörténik itt a földön, amikor és ahol az ő szándéka szerint megújul a világ.

Jézus úgy beszél az Országról, mint ami közel van, már itt van (vö. Mt 11,25), de csak a jövőben teljesül be (vö. Mk 9,1). Jézus megfosztja ezt a fogalmat annak minden nacionalista felhangjától. Isten országa egyszerre az Isten ajándékaként, csodaszerűen születő új valóság, de ugyanakkor erkölcsi értelme is van, az Ő parancsai szerint való életet, az Ő szeretetében létrejövő új emberi közösséget is jelenti. [...] Isten országa a mindennapokban valósul meg.⁷³

A MÁTÉ SZERINTI TOVÁBBI NÉGY, A LUKÁCS SZERINTI TOVÁBBI HÁROM KÉRÉS MAGYARÁZATA

A következő, Máté szerinti négy, Lukács szerinti három kérdésben az emberi lét alapvető testi-lelki szükségait („kenyér”, „megbocsátás”, „megóvás

⁷¹ Lásd: JAKUBINYI 77–78. Vö. pl. 1Tim 2,3–4.

⁷² Lásd: KOCIS, *Lukács evangéliuma* 271; KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 78. Vö. 1Tim 2,3–4; KEK 2822. pont.

⁷³ Lásd: SZÉKELY 131.

a kísértéstől”, „szabadítás a gonosztól”) kérjük Istentől, aki a mi Atyánk.⁷⁴ A Miatyánkban a „mindennapi kenyér” egyfelől a nélkülözhetetlen, az élet fenntartásához szükséges minimum-táplálék,⁷⁵ a napi szükséglet, másfelől a messiási (mennyei) lakoma, az Eucharisztia, az Élet Kenyere, Isten Igéje, Krisztus Teste (vö. Mt 22,1–14).⁷⁶ Nüsszai Szent Gergely szavaival:

A kenyér a mai szükségleteket jelöli, az ország a remélt boldogságot. Aki azt mondja, hogy „kenyér”, valamennyi testi szükségletét kifejezi e szóval. Ha tehát e dolgokat kérjük, legyen világos az imádkozó értelme számára, hogy tünékeny dolgokra irányul figyelme, ha ellenben valami olyat kérünk, ami a lélek értéke, legyen világos, hogy könyörgése arra vonatkozik, ami soha nem múlik el és nem ér véget, arra, amit az Úr parancsa szerint elsődlegesen keresnie kell az imádkozóknak, mivel a magasabb rendű szükséglet kielégülésével egyúttal az első is kielégül. „Kérjétek – mondja – az országot és az igazságosságot, s mindezek megadatnak nektek” (Mt 6,33), Krisztus Jézusban, akinek dicsőség és hatalom mindörökkön örökké. Ámen.⁷⁷

Kocsis Imre hangsúlyozza, hogy a Lukács-féle változat harmadik kérésétől (Lk 11,3) kezdve a fohászok az emberek szükségleteire (kenyér, megbocsátás, megóvás a kísértéstől) vonatkoznak, amelyek a végleges istenuralomra váró keresztények alapvető szükségletei. Arra is rámutat, hogy Lukács változatában van egy kis eltérés Máté szövegéhez képest; Máté szövege szerint azt kell kérnünk, hogy Isten a szükséges kenyeret „ma” adja meg (6,11), Lukácsnál ellenben a kérés „minden napra” vonatkozik. Kocsis Imre véleménye szerint nem lehet kétséges, hogy Máté megfogalmazása felel meg inkább Jézus eredeti szóhasználatának, viszont a lukácsi változat sem hamisítja meg Jézus szándékát, hiszen itt sem a fölöslegesre, hanem kizárólag a létezéshez szükséges kenyérre irányul az ima, ugyanakkor jobban kifejezésre jut, hogy mindennap szükségünk van Istennek erre az alapvető adományára. „A kérés természetesen nem kizárólagosan csak a kenyérre vonatkozik, hiszen a »kenyér« magába foglalja mindazt, amire a tanítványnak az egészséges emberi

⁷⁴ Lásd: KEK 2805., 2828–2854., 2857. pontok; DIÓS 107; KOCIS, *Lukács evangéliuma* 271–272; KOCIS, „*Ne vígy minket kísértésbe*” – *A Miatyánk hatodik kérésének értelme* 88; KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 75; PUSKÁS, *Az imádkozó Jézus...* 168.

⁷⁵ Lásd: DIÓS 107; JAKUBINYI 78; KARRIS 201; RATZINGER I, 135.

⁷⁶ Lásd: KEK 2830–2833., 2835–2837., 2861. pontok; JAKUBINYI 78; KARRIS 201; KOCIS, „*Ne vígy minket kísértésbe*” – *A Miatyánk hatodik kérésének értelme* 88; KOCIS, *Az Úr imádsága...* 107–109; NORDHOFEN 8–25; PERENDY 156, 161; RATZINGER I, 134–139; VANNI 25–26, 34; VIVIANO 117; *Az Élet Kenyere. Az Eucharisztia ünneplése és teológiája* (Varia Theologica 3) (szerk. Puskás Attila; Budapest, SZIT, 2012) 273 (12 tanulmány).

⁷⁷ NÜSSZAI SZENT GERGELY, „*Mindennapi kenyérünket add meg nekünk ma*” – *Negyedik beszéd az Úr imádságáról*, in *Communio* (2022) 1–2/(67–)72 (ford. Görföl Tibor).

élet biztosításához feltétlenül szüksége van. Együttal a »lelki kenyérre«, az Eucharisziára is utalást láthatunk benne.”⁷⁸

Jakubinyi György kiemeli:

A mindennapi kenyérért való imát sem a tudományos, sem a technikai haladás nem tette fölslegessé. Korunkban is sok millió ember ellátása függ az időjárástól, a szervezetheztől, a nemzetek békéjétől és sok más tényezőtől. Az emberi élet mindig függvénye marad az isteni mindenhatóságnak. Ahhoz is az ő segítségével kell, hogy jóra használjuk fel tudásunkat és technikai eszközeinket.⁷⁹

Azt is megemlítenédnek tartjuk, hogy Jézus az éhez, kimerült tömegnek nem mondta azt, amit a kísértőnek a pusztában („Nemcsak kenyérrel él az ember [...]”, Mt 4,4; Lk 4,4), hanem megszorította a kenyeret, és jóllakatta őket a gabona javával.⁸⁰ Székely János írja: „Akkor imádkozhatjuk hitelesen a Miatyánkhoz ezt a kérését [„Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma”], ha megosztjuk a kenyerünket a szegényekkel.”⁸¹

„Az »add meg nekünk« a Szövetség kifejezése is.”⁸² A lélek mindennapi kenyeré az Eucharisztia, ugyanolyan fontos, mint a test számára a táplálék; ezért mondta magát Jézus az „égből [mennéből] alászállott [él] kenyérnek” (lásd: Jézus az élet kenyere – Jn 6,41.51).⁸³

A „bocsásd meg a vétkeinket (bűneinket)”⁸⁴ azt fejezi ki, hogy az ember önmagát nem képes fölmenteni a bűnei alól: szüksége van arra, hogy megbocsásson neki.⁸⁵ Nagyon fontos, és mindkét evangélistánál – Máténál és Lukácsnál is – azonos, hogy előbb meg kell bocsátanunk ahhoz, hogy az Atya megbocsásson nekünk (vö. Mt 6,14–15;⁸⁶ 5,23);⁸⁷ és Márknál is olvashatjuk:

⁷⁸ Lásd: Kocsis, *Lukács evangéliuma* 271–272; Kocsis, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 79; Baán István szerint is: „A »kenyér« szó teológiai értelmezése szoros kapcsolatot feltételez az eucharisziával”: BAÁN 16 (vö. uo. 17 és KAJTÁR 62).

⁷⁹ JAKUBINYI 78.

⁸⁰ Lásd: DIÓS 107; SZÉKELY 132.

⁸¹ SZÉKELY 132.

⁸² KEK 2829. pont.

⁸³ Lásd: DIÓS 107; Jn 6,22–65: Beszéd az élet kenyéréről.

⁸⁴ Lásd: JAKUBINYI 78; Kocsis, *Lukács evangéliuma* 272.

⁸⁵ Lásd: DIÓS 107; KEK 2838–2841. pontok; RATZINGER I, 139–142; BALTHASAR, Hans Urs von, *Hogyan bocsát meg Isten?*, in *Communio* (2022) 1–2/73–84 (ford. Görföl Tibor).

⁸⁶ „Mt 6,14–15 rövid jézusi mondást csatol a Miatyánkhoz. Párhuzamos Mk 11,25–26-tal, ahol más összefüggésben áll. Ismét kitűnik Máté szerkesztői eljárása: Mivel a Miatyánk végén a megbocsátásról volt szó, még egy felhívást ad a megbocsátásról, s újra megerősíti, hogy az isteni megbocsátás előfeltétele az, hogy mi is gyakoroljuk a megbocsátást”: JAKUBINYI 81

⁸⁷ Lásd: KEK 2838., 2840., 2862. pontok; DIÓS 107; JAKUBINYI 79; Kocsis, *Az Úr imádsága...* 98; PERENDY 161; RATZINGER I, 139–140 (Lk 23,34 is).

„amikor imádkozni készültök, bocsássatok meg, ha nehezteltek valakire, hogy mennyei Atyátok is megbocsássa bűneiteket” (Mk 11,25).⁸⁸

Jakubinyi György kommentárjában ír arról, hogy a „bocsásd meg a vétkeinket (bűneinket)” a görög eredeti szerint azt jelenti, hogy „engedd el adósságunkat”.⁸⁹

Ez a kifejezés zsidó környezetben tartozást, adósságot jelentett, de átvitt értelemben bűnt is. Zsidó szemléletben a bűn olyan adósság, amellyel Istennek tartozunk, mert fizetni kell érte. Ezt a jelentést világossá teszi a szívtelen szolgáról szóló példabeszéd (18,23–25). Lukács a párhuzamos helyen „adósság” helyett (Lk 11,4) a „bűnök” szót használja, de ugyanakkor ragaszkodik Jézus eredeti arám kifejezéséhez, azért a közvetlen folytatásban már ő is adósságot említ: mi is elengedjük azoknak (ti. az adósságot), akik tartoznak nekünk.⁹⁰

Jakubinyi György arra is kitér, hogy Jézus szerint az isteni megbocsátás előfeltétele az, hogy mi is bocsássunk meg egymásnak; miként írja, az Ószövetség is tudta, hogy Isten csak annak bocsát meg, aki maga is kész megbocsátani embertársának: „Bocsásd meg embertársadnak, ha vétett, s akkor, ha imádkozol, a te bűneid is bocsánatot nyernek” (Sir 28,2). Máté a feltételt azzal is kiemeli, hogy múlt időt használ: „miképpen mi is megbocsátottunk”; azért merjük kérni az isteni bocsánatot, amely mindig ingyenes, mert már teljesítettük Jézus felhívását, hogy bocsássunk meg egymásnak; az már csak árnyalati különbség, hogy a görög szöveg az egymás közti viszonylatban is „elengedést” említ, Lukács pedig azokat említi, akik „nekünk tartoznak”, és jelen időt használ, mert azt fejezi ki, hogy „készek vagyunk megbocsátani”. Jakubinyi György véleménye szerint nem szükséges magyarázni, hogy az ilyen ima és az ilyen feltétel mennyire hozzájárulhat a belső őszinteséghez és az egymás közti kapcsolat rendezéséhez; a háttérben pedig fel lehet ismerni az egyetemes szeretet parancsát.⁹¹

Kocsis Imre is rámutat arra, hogy a bűnbocsánatra vonatkozó kérés megfogalmazásában is van némi eltérés Máté, illetve Lukács változata között; Máténál a kérésben az „adósságok” (ofeilémeta), a kéréshez kapcsolódó feltételben pedig az „adósaink” kifejezés szerepel: „Engedd el adósságainkat, miképpen mi is elengedjük azokat adósainknak” (Mt 6,12); Lukácsnál a mondat

⁸⁸ Lásd: KOCIS, *Lukács evangéliuma* 272; BALTHASAR, *Hogyan bocsát meg Isten? 78–79*.

⁸⁹ Lásd: JAKUBINYI 78. „»Bocsásd meg vétkeinket.« [...] az imának ez a mondata szó szerint azt jelenti: Engedd el adósságainkat. A bűn adósságnak nevezése Jézus korában ismert volt, ő maga pedig megrázó erővel szól erről abban a példabeszédében, amelyben két adóst említ: az egyik tízezer talentummal, a másik száz dénárral tartozott (vö. Mt 18,24)”: ERDŐ Péter, *A megváltás katolikus értelmezéséről*, in *Magyar Sion* (2024) 2/210.

⁹⁰ JAKUBINYI 78.

⁹¹ Lásd: JAKUBINYI 79.

második felében szintén az „adósaink” kifejezés szerepel, magában a kérésben viszont a közismertebb „bűneink” (hamartiasz hémon) szó. Ez esetben is Máté változata az, amely jobban visszatükrözi az eredeti arám megfogalmazást; az arám nyelvben ugyanis a „toba” főnév elsősorban, vagyis eredeti értelmében „adósságot” jelent, és csak másodlagos értelme a „bűn”. Az eredeti jelentés sajátos fényt vet a bűn valóságára: adósok maradunk Istennel szemben; nem használjuk vagy rosszul használjuk az Istentől kapott adományokat; a sajátos szóhasználat emlékezetünkbe idézi a szívtelen szolgáról szóló példabeszédet, amelyben a szolga az „adósság” elengedését kéri (Mt 18,23–35).⁹²

Kocsis Imre kommentárjában is olvashatunk arról, hogy egyedül ennél a kérésnél találunk utalást a mi magatartásunkra, amely nélkül nem valósulhat meg az, amit kérünk; a kiegészítést nem úgy kell értenünk, hogy a mi cselekvésünk kötelezné Istent bűneink megbocsátására; sokkal inkább Isten irgalmának tudata az, amely arra sarkall minket, hogy mi is megbocsássunk embertársainknak; ha ez nem történik meg, mi sem számíthatunk többé bocsánatra; szépen szemlélteti ezt a szívtelen szolgáról szóló példabeszéd (Mt 18,23–35), amelyben a király a kezdeményező, aki elengedi szolgájának az adósságot; mivel a szolga nem hajlandó ugyanezt tenni szolgatársával szemben, a király is visszavonja az adósság elengedését. Kocsis Imre meglátása szerint a Miatyánk egészét figyelembe véve így fogalmazhatunk: Isten Atya mivoltából következik a bűnbocsánat lehetősége; ugyanakkor Isten Atya mivoltának szükségszerű következménye a keresztények közötti testvériség; csak az számíthat Isten atyai magatartására, aki a testvériség szellemében él.⁹³

Székely János megfogalmazása szerint: „A mi megbocsátásunk a feltétele annak, hogy elnyerjük Isten megbocsátó kegyelmét. Csak akkor kérheti valaki hitelesen Isten bocsánatát, ha már ő maga is megbocsátott másoknak.”⁹⁴

Az „amint mi is megbocsátunk”⁹⁵ tekintetében ugyanakkor látnunk kell, hogy Isten irgalmasabb, nagylelkűbb nálunk; e mellékmondat helyes értelemben vett kölcsönösséget feltételez, eszerint „kapcsolat van közöttük, ahogyan mi bánunk egymással, és ahogyan Isten bánik velünk, de ez nem jelent pontosan egyenes arányt” (vö. Mt 18,21–35; 20,1–16).⁹⁶ Jakubinyi György így ír erről: „A kérés második része nem helyezi egyenlő rangra az isteni és az emberi megbocsátást. Ez világosan kitűnik az előbb említett példabeszédből

⁹² Lásd: Kocsis, *Lukács evangéliuma* 272; Kocsis, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 79–80.

⁹³ Lásd: Kocsis, *Lukács evangéliuma* 272; Kocsis, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 80.

⁹⁴ SZÉKELY 133.

⁹⁵ Lásd: KEK 2842–2845. pontok.

⁹⁶ Lásd: VIVIANO 117.

is: a szívtelen szolga adóssága urával szemben államadósság méretű, míg a szolgatársáé vele szemben csupán kis összeg (vö. 18,23–35).⁹⁷

„A megbocsátás az Isten gyermekeinek Atyjukkal és az embereknek egymással való kiengesztelődésének alapvető föltétele.”⁹⁸ Kommentárirodalmi megfogalmazás szerint: „Felelősek vagyunk azért, hogy utánozzuk Istent, és kövessük vezetését a megbocsátásban. A megbocsátás társadalmi szükséglet, ha a társadalom nem akarja, hogy az emberek felgyülemlett egymás iránti sérelmei megbénítsák a működését.”⁹⁹ „Az olyan tanítványoknak, akik elzárkóznak attól, hogy minden egyes ellenük vétkezőnek megbocsássanak, nincs helyes képük Jézus Istenéről, aki mindenkihez irgalmas (6,35–36).”¹⁰⁰

A „ne vígy minket kísértésbe”¹⁰¹ kérdésben a „kísértés” próbatételt jelent,¹⁰² amelyben megmutatkozik az emberi gyöngeség.¹⁰³ Jézus egészen magára vette ezt a gyöngeséget, és hozzánk hasonlóan mindenben kísértést szenvedett (vö. Mt 4,3; Zsid 4,15 – a bűntől azonban mentes maradt).¹⁰⁴ A Miatyánk e szavaival Jézus példája és bátorítása nyomán kérjük az erőt Istentől a próbatételekhez, hogy ki tudjunk tartani a kísértésben (ellenálljunk a csábításnak),¹⁰⁵ valamint kérjük az őszinte hitet, hogy ne kísértjük Őt a kereszténység farizeusi – képmutató – módján (vö. Mt 22,18; 1Kor 10,9).¹⁰⁶

Jakubinyi György a hatodik kérdés vonatkozásában a következőket írja: első hallásra a kérdés azt a látszatot kelti, hogy Isten maga kísért; a Jakablevélben azonban ezt olvassuk: „Senki se mondja, aki kísértést szenved: »az Isten kísért«, mert az Istent nem lehet rosszra csábítani, és ő sem csábít rosszra” (Jak 1,13). Miről van tehát szó? Ismét csak az őszövetségi szemlélet alapján érthetjük meg a szöveget. Szentírási szóhasználat alapján „kísértetni” annyit jelent, mint próbára tenni, kipróbálni. Ezt írja a Ter 22,1 Ábrahám

⁹⁷ JAKUBINYI 79.

⁹⁸ KEK 2844. pont; lásd: uo. 2845. pont.

⁹⁹ VIVIANO 117.

¹⁰⁰ KARRIS 201.

¹⁰¹ Lásd: KEK 2846–2849., 2863. pontok; RATZINGER I, 142–145. Vö. pl. PERENDY 161 („*ne patiaris induci nos in temptationem*”, vagyis: »És ne engeddd, hogy kísértésbe kerüljünk!«” – Cyprianus, *De dominica oratione*).

¹⁰² Isten sem nem kísért, sem nem kísérthető a rosszra (vö. Jak 1,13); DIÓS 107; JAKUBINYI 79–80; „Az őszövetségi felfogás szerint természetes, hogy Isten próbának veti alá az igazakat, hogy hűségükről megbizonyosodjon (vö. Ter 22,1; Kiv 16,4; MTörv 8,2.16). [...] (Sir 2,1) [...] (Zsolt 26,2). [...]”: KOCSIS, „*Ne vígy minket kísértésbe*” – *A Miatyánk hatodik kérdésének értelme* 90–91; KOCSIS, *Az Úr imádsága...* 109–110; RACS Csaba, *Próbátétel és bűnbevitel az Őszövetségben*, in *Communio* (2023) 1–2/4–11 (és irodalma); RATZINGER I, 142–145.

¹⁰³ Lásd: DIÓS 107; KOCSIS, *Lukács evangéliuma* 272–273; KOCSIS, „*Ne vígy minket kísértésbe*” – *A Miatyánk hatodik kérdésének értelme* 88–92 és irodalma.

¹⁰⁴ Lásd: DIÓS 107.

¹⁰⁵ Lásd: KEK 2846–2848. pontok.

¹⁰⁶ Lásd: DIÓS 107; 1Kor 10,9; KEK 2846–2849. pontok.

áldozatáról: „Isten megkísértette Ábrahámot”; a történetből kiderül, hogy próbatételről van szó. Pál apostol biztosít, hogy „hűséges az Isten, erőnkön felül nem hagy megkísérteni, hanem a kísértéssel együtt a szabadulás lehetőségét is megadja, hogy kibírájtok” (1Kor 10,13). Ha tehát elbukunk, Isten nem hibás, egyedül miénk a felelősség. Az a tudat viszont, hogy elbukhatunk, félelmet kelt, ezért kérjük, hogy Isten ne tegyen próbára bennünket. Azt sem szabad gondolni, hogy a próbatétel valamilyen külön isteni beavatkozás volna. Mivel az ember erkölcsi lény, és szabadon dönt, az élet eseményei állandóan döntés és válaszút elé állítják, és a kísértés ezekből adódik; főleg azért, mert az embernek ösztönei és szenvedélyei vannak, és azok a múltó értékekbe akarnak belekapaszkodni. Jézus maga is átment a kísértésen messiási küldetésével kapcsolatban (Mt 4,1–11), és ilyen figyelmeztetést is adott: „Virrasszatok és imádkozzatok, nehogy kísértésbe essetek” (Mt 26,41). A kísértés arra ösztönöz, hogy elforduljunk Istentől, az ima pedig a felé fordulás kifejezése, tehát benne van az orvoslás. A Miatyánk kérését tehát így lehet megfogalmazni: Ne engedd, hogy elszakadjunk tőled! Jakubinyi György arra is rávilágít, hogy mivel Máténál a Miatyánk eszkatologikus vonású is, a hatodik kérdésben a kísértés jelentheti a világvégi nagy megpróbáltatást is; erről mondta Jézus, hogy „ha nem rövidülnének meg azok a napok, nem menekülne meg egyetlen ember sem” (24,22); így a kérés a mindvégig való kitartásra is vonatkozik.¹⁰⁷

Kocsis Imre kommentárja szerint is a lukácsi változat utolsó kérése a kísértéstől való megóvásra irányul; az Ószövetségben a „kísértés” (héberül: massa; görögül: peiraszmosz) szó próbatételt jelent, amely elé Isten állítja a hívőket, hogy hitükről és hűségükről megbizonyosodjon (vö. Ter 22,1; Kiv 16,4; MTörv 8,2.16); és néha maga az ember kéri a próbát: „Vizsgálj meg Uram és tégy próbára engem!” (Zsolt 26,2) Kocsis Imre arról is ír, hogy az Újszövetségben a „kísértés” szó már nem csak egyszerű próbatételt jelent; Jézus a Getszemáni kertben így buzdítja tanítványait: „Imádkozzatok, hogy kísértésbe ne kerüljetek” (Lk 22,40.46); a „kísértés” olyan valóságot jelent itt, amely a tanítványi létet veszélyeztet, vagyis az elpártolást; véleménye szerint ugyanez az értelme a kérdéses szónak a Miatyánkban is. Eszerint tehát az imádkozó elsősorban nem a mindennapi életben előforduló, kisebb bűnöket előidéző kísértések távol tartását kéri, hanem attól a „végzetes” kísértéstől való megóvást, amely a hittől való eltávolodást eredményezi. A megfogalmazás alapján felvetődik a kérdés: hogyan vihetné Isten az elpártolás veszélyébe Jézus tanítványát? Kocsis Imre e tekintetben a következőkre mutat rá: tudnunk kell, hogy a bibliai világkép mindent Istenre vezet vissza,

¹⁰⁷ Lásd: JAKUBINYI 79–80.

nem különböztet közvetlen előidézés és megengedés között, a kísértés esetében csak megengedésről lehet szó; több újszövetségi szöveg is világossá teszi, hogy a kísértés közvetlen előidézője a sátán, aki az emberek Istentől való eltávolodását munkálja (1Tessz 3,5; 1Kor 7,5; 1Pt 5,5–9; Jel 2,10); tevékenysége azonban nem teljesen független, hanem Isten felügyelete alatt áll. A Jak 1,13 szembeszáll azzal a helytelen felfogással, amely a kísértést közvetlenül Istennek tulajdonítja: „Senki sem mondja, aki kísértést szenved: »az Isten kísért«, mert az Istent nem lehet rosszra csábítani, és ő sem csábít rosszra.” Más szövegek viszont azt jelzik, hogy Isten a benne bízóknak megadja a szükséges segítséget ahhoz, hogy a kísértés idején helyt tudjanak állni: „Ért hozzá az Úr, hogy az Isten szerint élőket kiragadja a kísértésből” (2Pt 2,9); „Hűséges az Isten, erőtkön felül nem hagy megkísérteni, hanem a kísértéssel együtt a szabadás lehetőségét is megadja, hogy kibírájátok” (1Kor 10,13).¹⁰⁸

A kommentárirodalomban a „ne vígy” jelentéstartalmának megfogalmazásaként a „ne engedd, hogy elvesszünk a végső ítéletkor” és a „ne engedd, hogy elbukjunk a kísértés idején” is megjelenik, lévén Isten nem kísért rosszra, legfeljebb próbára tesz.¹⁰⁹ Ilyen értelemben „a kísértés mindig rossz”, „a tanítványok azért imádkoznak, hogy az őket mindig szerető Isten őrizze meg őket a keresztény Úttól való elpártolástól” (vö. Lk 22,39–46).¹¹⁰

Székely János kiegészíti a gondolatot: „Akkor kéri valaki hitelesen a kísértésekben az oltalmat, ha maga nem megy bele bűnre csábító helyzetekbe, ha maga is megküzd a kísértésekkel.”¹¹¹ Kocsis Imre megfogalmazása szerint pedig „a Miatyánk 6. kérése nem más, mint a saját korlátozottságának és esendőségének tudatában élő tanítvány segélykiáltása. S ez a segélykiáltás a 7. kérésben folytatódik, és jut még erőteljesebben kifejezésre.”¹¹²

¹⁰⁸ Lásd: KOCIS, *Lukács evangéliuma* 272–273. Vö. pl. KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 80–81; KOCIS, *Az Úr imádsága...* 110; RATZINGER I, 145.

¹⁰⁹ Lásd: VIVIANO 117; vö. pl. KEK 2849. pont; KOCIS, „*Ne vígy minket kísértésbe*” – *A Miatyánk hatodik kérésének értelme* 89; NORDHOFEN 23–25.

¹¹⁰ Lásd: KARRIS 201; KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 80–81; „ne engedd, hogy kísértésbe essünk’ [...] ne engedd, hogy elbukjunk a kísértésben [...]”. A Biblia azonban gyakran egyszerűen fogalmaz, és a másod-okokat kihagyva mindent Istenre vezet vissza”: SZÉKELY 133. SZÉKELY 133.

¹¹² KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 81; KOCIS, „*Ne vígy minket kísértésbe!*” *A Miatyánk hatodik kérésének értelme* 40. A kísértés témájához lásd még: *Az ember krízise: vágyódás és megkísértettség között. Antropológiai reflexiók a teológiában* (Varia Theologica 4) (szerk. Puskás Attila – Perendy László; Budapest, SZIT, 2013) 335 (17 tanulmány); *Kísértés a Bibliában* (A Szent II. János Pál Pápa Kutatóközpont Kiadványai, Biblikus Kutatócsoport) (szerk. Martos Levente Balázs – Kocsis Imre; Budapest, SZIT, 2023) 137; KABAI Sára, *Isten mint kísértő*, in *Communio* (2023) 1–2/12–23; MARTOS Levente Balázs, *A Jézus megkísértéséről szóló evangéliumi szövegek*, uo. 24–32; TARJÁNYI, *Az örömhír...* 57–92; VANNI 28–30, 35–36.

A „szabadíts meg a gonosztól”¹¹³ kérés részben visszautal az előző kérésre, amennyiben a „gonosz” a kísértő (egy külső, a személytől független létező, aki el akarja szakítani az embert Istentől);¹¹⁴ másrészt az emberben magában is jelen van a „gonosz”, és ez a gőg, ami minden bűn alapja és kiindulópontja, és amitől az ember önmagától szintén nem képes megszabadulni.¹¹⁵

Ezt a kérést nem találjuk Lukácsnál. Lényegében benne van a hatodik kérdésben, mert a „rossz”, a „gonosz” nem más, mint elfordulás Istentől. [...] a „gonosz” jelenthet gonoszságot, gonosz személyt vagy a sátánt. A lehetőségek nem változtatnak a kérés értelmén. Valószínű, hogy a jelentésbe beletartozik a fizikai, az erkölcsi rossz és a sátán kísértő hatalma is. A világban tapasztalható rosszban van valami titokzatosság. Pál apostol egyenesen a „gonoszság titkáról” beszél (2Tesz 2,6). Másutt is figyelmeztet: „Öltsétek fel az Isten fegyverzetét, hogy a sátán cselvetésének ellenállhassatok”, s ezen többet ért, mint a „vér és a test kísértésén” (Ef 6,13).¹¹⁶

Joseph Ratzinger a következőket írja:

Az utolsó kéréssel visszatérünk az első háromhoz: amikor a gonosz hatalmából való szabadulásért fohászkodunk, végső soron Isten országát kérjük, azt kérjük, hogy egyek legyünk akaratával, hogy szenteltessék meg az ő neve. A különböző korok imádkozói azonban még tágabban értelmezték a kérést. A világ ínségei közepette azt is kérték Istentől, hogy fékezze a „rosszat”, amely a világot és életünket pusztítja. [...] Igen, szabad, sőt kell az Urat kérnünk azért is, hogy minket, a sokszor szenvedő embert és népet megszabadítsa a szorongatásoktól, amelyek majdnem elviselhetetlenné teszik az életet.¹¹⁷

¹¹³ Lásd: KEK 2850–2854. pontok; RATZINGER I, 145–148.

¹¹⁴ Lásd: KEK 2851–2854., 2864. pontok; KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 81; NORDHOFEN 24–25.

¹¹⁵ Lásd: Diós 107; KEK 2850–2854. pontok; KOCIS, „*Ne vígy minket kísértésbe*” – *A Miatyánk hatodik kérésének értelme* 92. Vö. „Ez szinte biztosan a Gonoszra, az ördögre, a megszemélyesített gonoszra vonatkozik”: VIVIANO 117.

¹¹⁶ JAKUBINYI 80. Vö. KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 81; VANNI 34–35.

¹¹⁷ RATZINGER I, 147. A „rossz” („gonosz”) témájához lásd pl.: MEZEI Balázs Mihály, *A rossz problémája*, in *Communio* (2023) 1–2/42–55; VINCZE Krisztián, *Emberi létünk a bonum és a malum feszültségében. Az erkölcsi rossz jelentése és eredése Bernhard Welte filozófiájában*, uo. 56–65; GÖRFÖL Tibor, „*Mi vagyunk a testük*” – *A személyes gonosszal vívott küzdelem a patrisztikus irodalomban*, uo. 66–78; PATSCH Ferenc, *A „strukturális bűn” jelensége, fogalomtörténete és teológiai távlatai*, uo. 79–98.

A MIATYÁNK ÉS A DOXOLÓGIA

A kérések magyarázatának említettek szerinti áttekintését követően hozzátehetjük, hogy a liturgikus gyakorlat az Úr imádságát igen korán dicsőítéssel (doxológiával) zárta – „Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség mindörökké. Amen.” –, ami „bennfoglalt értelemmel megismétli a mi Atyánkhoz intézett első három kérést: nevének megdicsőítését, Országának eljövételét és üdvözítő akaratának hatalmát. Ez az ismétlés azonban az imádás és a hálaadás formájában történik, mint a mennyei liturgiában.”¹¹⁸ „Isten uralma, hatalma és dicsősége megnyilvánul már ezen a földön, de teljességében az eljövendőben fog megmutatkozni.”¹¹⁹

Székely János könyvében olvasható, hogy a Miatyánk végén szereplő doxológia a legrégibb szövegtanúknban nem szerepel, az evangélium eredeti szövegében nem volt benne, de már igen korán hozzáfűzték a Miatyánkhoz ezt a szöveget, vagy más hasonló doxológiát.¹²⁰

ZÁRÓ GONDOLATOK

„Istentől kapott szavakkal imádkozunk Istenhez, amikor a Miatyánkot imádkozzuk, mondja Szent Ciprián.”¹²¹ „A Miatyánk az isteni szeretet vigaszának és megtartó erejének a hordozója is.”¹²² „Az Egyház mindig az Atyához imádkozik Jézus Krisztus által a Szentlélekben, és ennek mibenlétére Jézus nemcsak elméletben tanítja meg közösségét, hanem a konkrét szavakat, magát az imát is átadja mint teljesen sajátját.”¹²³ „A Miatyánk mindenkor Jézus-ima, [...] a vele való közösség felől tárul fel számunkra. Mi az Atyához imádkozunk, aki a mennyekben van, akit Fia révén ismerünk; és így a kérésekben mindig Jézus van a háttérben.”¹²⁴ „Mivel a Miatyánk Jézus-ima,

¹¹⁸ Lásd: KEK 2760., 2855–2856., 2865. pontok; „Zsidó szokás volt, hogy az imádságot rövid dicsőítéssel zárták. Ezt vette át az ősegyház is. (vö. pl. 1Kón 29,11) [...] A »mindörökké« vagy »örökkön örökké« öszövétségi kifejezés, amelyet úgy is lehet érteni, hogy »egyik világtól a másikig«”: JAKUBINYI 80; KAJTÁR 65–66; KOCIS, *A Miatyánk: Jézus és tanítványai imája* 71.

¹¹⁹ JAKUBINYI 80.

¹²⁰ SZÉKELY 134. Vö. pl. KOCIS, *Az Úr imádsága...* 101.

¹²¹ RATZINGER I, 119.

¹²² KAJTÁR 64. Vö. RATZINGER I, 123.

¹²³ KAJTÁR 66.

¹²⁴ RATZINGER I, 122.

szentháromságos ima: Krisztussal imádkozunk a Szentlélek által az Atyához.”¹²⁵ „Jézus saját istenkapcsolatába hív meg.”¹²⁶

A fentiekben foglaltakkal – a Bevezetésben említett okok miatt és célok érdekében – hozzá szerettünk volna járulni a Miatyánkra vonatkozó magyarázatok bemutatásához, hogy jobban megérthessük, megéljük közös imádságunkat,¹²⁷ Isten akaratát, irgalmas szeretetét kérve (vö. pl. Mt 26,42; 1Tim 2,3–4; Zsid 10,4–9).¹²⁸ Puskás Attila megfogalmazása szerint:

A Miatyánk imádság szavainak és lelkületének elsajátítása szerves része annak a tanulásnak, melynek révén a tanítvány eljuthat arra a nagyobb életszentségre, melynek alaphangját a nyolc boldogmondás adja meg (Mt 5,3–12), s mely a szív tisztaságára ügyelő (5,17–6,4; 6,16–18), az ellenségszeretetben kicsúcsosodó (5,43–48) és a gyermeki bizalomban megmaradó (6,19–34) tanítványi magatartásban valósul meg.¹²⁹

Kereszty Rókus szavaival élve:

Nemcsak Isten kívánja az Ország teljes kibontakozását a földön, hanem mindenki a mennyben, hiszen mindannyiuk akarata tökéletesen Istenre hangolódott. Izgatottan várják érkezésünket, mert jelenlétünk nélkül (vagyis mindazok jelenléte nélkül, akik a mennyben lesznek), nem tökéletes az Isten országa és a saját örömük. De már most is, itt a földön, tagjai vagyunk Krisztusnak, és kapcsolatban vagyunk a boldogokkal: velük uralkodunk, amikor szívvel-lelekkel elmélkedünk; velünk uralkodnak és harcolnak értünk, közbenjárásukkal. Osztozunk örömeinkben, ők pedig osztoznak szenvedéseinkben. Az ünnep végső, nagy napján mindannyian eggyé válunk a tökéletes emberrel, Jézus Krisztussal.¹³⁰

¹²⁵ Uo. Vö. „Isten ránk vonatkozó akaratának végső célja a Krisztus fiúságában való kegyelmi részesedésünk a Szentlélek által: közösség az Atyával a Fiú által a Szentlélekben”: Puskás, *Mit és hogyan akar Isten?* 83 és 94–95. A szentháromságtani vonatkozásokhoz lásd pl.: KEK 232–267., 1077–1112. pontok; MÜLLER, Gerhard Ludwig, *Katolikus dogmatika. A teológia tanulmányozásához és alkalmazásához* (szerk. Puskás Attila, ford. Hegyi Márton; Budapest, Kairosz, 2007) 397–459; CHVÁLA Márton Tibor, *A Filioque-vita hagyományos apológiája. Az ökumenikus párbeszédet megelőző egyháztörténeti érvek áttekintése*, in *Magyar Sion* (2024) 2/213–224; KERESZTY 99–101. Puskás Attila az Úr imájának második és harmadik fohásza tekintetében írja: „E mélységek Krisztus és a Szentháromság titkába nyúlnak”: *Communio* (2021) 1–2/2.

¹²⁶ SZÉKELY 129.

¹²⁷ Török Csaba írja: „Meg kell tennünk mindent, hogy Isten atyaságának az üzenete ne csak eljusson minden emberhez, de mindegyikük előtt megmutassa szépségét, jóságát, értelmességét” – TÖRÖK 104.

¹²⁸ Részletesen lásd: Puskás, *Mit és hogyan akar Isten?* 81–83 (számos bibliai példával).

¹²⁹ Puskás, *Az imádkozó Jézus...* 167.

¹³⁰ KERESZTY 106–107.

MEGJELENT AZ ÓKORI KERESZTÉNY ÍRÓK SOROZAT ÚJ KÖTETE!

TERTULLIANUS MŰVEI I–II.

A Kr. u. 2–3. század fordulóján élt karthágói Tertullianus a latin ajkú ókori kereszténység első nagy hatású szerzője. Hatalmas és sokrétű életművéből harmincegy, különféle műfajú írás maradt ránk. A sokak által a Nyugat első teológusának tartott szerző írásai nemcsak azért fontosak, mert bennük fogalmazódnak meg először azok a teológiai, erkölcsi vagy éppen egyházfegyelmi tanítások és gondolatok, amelyek a későbbi századok keresztény szerzőit is foglalkoztatták, hanem azért is, mert azon túl, hogy bepillantást engednek azoknak az eszmei és teológiai vitáknak a világába, amelyek ezt a társadalmi, etnikai és vallási tekintetben is sokszínű kort jellemezték, tanúskodnak arról a keresztény hit iránti elkötelezettségről és szenvedélyről is, amely szerzőjük tollát vezette. E jeles ókori keresztény szerző összes fennmaradt művei most először jelennek meg együtt magyar fordításban.



2120 oldal, keménytáblás. Ára: 13 900 Ft

SZENTSZÉKI DOKUMENTUMOK A KERESZTÉNY NEVELÉSRŐL ÉS A KATOLIKUS ISKOLÁRÓL

1965–2025

Hatvan évvel ezelőtt, 1965. október 28-án fogadta el a II. Vatikáni Zsinat a *Gravissimum educationis* kezdetű nyilatkozatot a keresztény nevelésről. Ez az évforduló ad alkalmat arra, hogy a Szent István Társulat most összegyűjtve megjelenesse a témáról szóló szentszéki dokumentumokat magyar fordításban. Az impozáns kötet nem csupán dokumentumgyűjtemény, hanem iránytű és térkép is: mutatja a kikötő felé vezető utat. Ezek a dokumentumok megerősítenek bennünket abban, hogy a katolikus iskola egy élő közösség, amelynek középpontjában Krisztus áll. A kötetben olvasható dokumentumok azt is hangsúlyozzák, hogy a katolikus nevelés szerves részének kell lennie a teremtett világ megővésére, a rászorulóknak, a szegényeknek, a betegek és az idősek melletti szolidaritásra, valamint a békére való nevelésnek is.

502 oldal, keménytáblás. Ára: 6600 Ft



RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

♦♦♦ NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

Zágon József és a Magyar Nemzeti Bizottmány római irodája

Zágon József győri egyházmegyes pap, a római Santa Maria Maggiore-bazilika kanonokjának rövid életrajza a bazilika kanonokjait bemutató sorozat részére készült el 2011-ben.¹ Az írás a következő évben magyarul is megjelent a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban*.² Azóta közel tíz tanulmányt jelentettünk meg, amelyekben újabb források alapján részletesebben mutattuk be különböző életszakaszait, elsőként az 1950-től 1952-ig tartó kétéves apostoli vizitatori működését, amely egész további életét alapvetően meghatározta.³ E korszak további részleteire derít fényt a szabad magyar nép képviselőtére New Yorkban 1949-ben alapított demokratikus alakulat, a Magyar Nemzeti Bizottmány (a továbbiakban: MNB)⁴ Rómában működő irodájának levéltára is.⁵ E tanulmányban a levéltár dokumentumai alapján mutatjuk be Zágon kapcsolatát az MNB római irodájának első két vezetőjével. Halálának ötvenedik évfordulója alkalmából egészítjük ki ezzel korábban közölt életrajzát.

Borbándi Gyulának a magyar emigráció történetéről írt alapvető műve a II. világháború utáni emigráció történetében a következő korszakhatárokat

¹ NÉMETH László Imre, *Mons. József Zágon (1909–1975)*, in *Figure, Liturgia e Cult, Arte, Ricerche dall'Archivio della basilica papale di Santa Maria Maggiore* (Studia Liberiana IV) (a cura di Michał Jagosz; Roma, Lisanti, 2011) 375–380.

² NÉMETH László Imre, *Zágon József (1909–1975)*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (2012) 3–4/39–78; utánközlés: NÉMETH László Imre, *Magyarokról Itáliában* (Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica, 2020) 261–295.

³ NÉMETH László Imre, *Száztíz éve született Zágon József apostoli vizitátor*, in *Magyar Sion* (2019) 45–74; utánközlés: NÉMETH, *Magyarokról...* 315–335.

⁴ Az MNB megalakulásához lásd: BORBÁNDI Gyula, *A magyar emigráció életrajza 1945–1985* (Bern, Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem, 1985) 83–95. Legújabban: GECSÉNYI Lajos, *Emigrációs útkeresések. A Magyar Nemzeti Bizottmány előtörténetéhez*, in *Századok* (2015) 6/1487–1502.

⁵ NÉMETH László Imre, *A Magyar Nemzeti Bizottmány római irodájának levéltára 1950–1958*, in *Levéltári Szemle* (2023) 51–62.

különbözteti meg: negyvenöt, negyvenhét, ötvenhat, hatvanhárom, hetvenöt.⁶ A korábban emigráltaknak a később érkezettekhez fűződő kapcsolatát alapvetően az határozta meg, hogy más volt a viszonyuk a hazához, amelyet előbb hagytak el, nem élték át otthon a háború utáni éveket, amelyek távozásra kényszerítették a később emigráltakat a kommunista diktatúra térnyerése miatt. A negyvenötös és a negyvenhetes emigráció Borbándi szerint egyenesen „ridegen és barátságtalanul állt egymással szemben”.⁷ Zágon József és az MNB római irodája vezetőinek itt bemutatásra kerülő kapcsolata némi betekintést enged a római magyar emigráció belső életébe az ötvenes évek elején, ami mögött felsejlik két generáció, a negyvenötösök és a negyvenhetesek egymáshoz való viszonya is.

APOSTOLI VIZITÁTOR ÉRKEZÉSE RÓMÁBA

Rómában 1948. november 12-én alakult meg az Actio Catholica (A. C.) in Exteris – a Külföldi Katolikus Akció, amelynek elnökévé a korábbi szentszéki követet, Apor Gábor bárót, főtítkárává pedig Hlatky Endrét, egykori nagyváradi főispánt, korábbi szerkesztőt, a Lakatos-kormány volt államtitkárárt választották meg.⁸ 1950-ben a Hitterjesztési Kongregációtól (Propaganda Fide) sikerült részére egy több helyiségből álló lakást bérelni, a Via della Conciliazione 44. szám alatt, a 6. lépcsőház 2. emeletén.⁹ 1950 februárjában költöztek ide.¹⁰ Az MNB New York-i központja 1950 első félévének a végén hozta létre római irodáját, amelynek vezetését Apor Gábor báróra bízta.¹¹ Az adminisztráció nagy részét pedig Hlatky Endre végezte irodavezetőként.¹² Az iroda működésének kezdetére enged következtetni az iktató-

⁶ BORBÁNDI (lásd: 4. jegyz.).

⁷ Uo. 82.

⁸ NÉMETH László Imre, *A római magyarok lelkipásztori ellátásának története 1945–2011*, in NÉMETH, *Magyarokról...* 20; BORBÁNDI 196.

⁹ BORBÁNDI 83–95. Az épület fényképe: <https://www.romasegreta.it/borgo/via-della-conciliazione.html> (2024.03.15.).

¹⁰ *Római Magyar Kurír* (1950. febr. 20.).

¹¹ *Magyar Nemzeti Bizottmány külföldi képviselői*, in *Bizottmányi Közlöny* (1950) 16–17/6; Olaszországi Magyar Katolikus Misszió levéltára, Magyar Nemzeti Bizottmány (a továbbiakban: OMKM–MNB) 6,2. Életrajza: LEGEZA László, *Báró Altorjai Apor Gábor*, in *Életsorsok, Magyar máltai lovagok voltak* (szerk. Legeza László; Budapest, Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, 2019) 13–14.

¹² NÉMETH, *A Magyar Nemzeti...* 54. Életrajzi írása: *A halál közelében. Hlatky Endre naplója 1944. október 16. – 1945. május 2.* (Budapest, magánkiadás, 2003). Horthy Miklós proklamációjának bejelentésében betöltött szerepéről: NÉMETH László Imre, Hlatky Endre és 1944. október 15., in *ArchívNet* (2024) 4. sz., <https://www.archivnet.hu/hlatky-endre-es-1944-oktober-15> (2025.02.03.).

könyvbe bejegyzett első levél, amely Aradi Zsoltnak, a szentszéki követség egykori sajtóreferensének, Apor volt közvetlen munkatársának 1950. június 6-án New Yorkból küldött levele.¹³ Két szervezet tehát, az A. C. in Exteris és az MNB római irodája Apor és Hlatky személyén keresztül „perszonálunióban” volt, és székhelyük is azonos volt.¹⁴



AZ ACTIO CATHOLICA IN EXTERIS CÉGTÁBLÁJA¹⁵

Apor 1939-től, Hlatky 1945 tavaszától élt Rómában, azaz mindketten az ún. negyvenötös emigránsok közé tartoztak mint a háború utáni római magyar kolónia vezéregyéniségei. Mindketten jó kapcsolatot alakítottak ki a Rómában élő magyar egyháziakkal, elsősorban a Pápai Magyar Intézet (a továbbiakban: PMI) vezetőjével, Péterffy Gedeonnal,¹⁶ akit Mindszenty József bíbo-

¹³ Aradi Zsolt (1908–1963) újságíró, egyik alapítója volt a Szabad Magyarok Szövetségének. NÉMETH László Imre, *Szabad magyarok Rómában 1944–1948. Küry Béla és a Szabad Magyarok Szövetsége*, in *Magyar Sion* (2019) 2/282–297. 1944 júniusától az OSS (Office of Strategic Service) amerikai titkosszolgálat munkatársa volt. „*I was Francis Moly*”. *Magyar Gyula emlékezései egy titkos politikai–diplomáciai békemisszióra* (Magyar Történelmi Emlékek. Elbeszélő Források) (szerk. Fejérdy András; Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019) 61 és ott 238. jegyzet. 1948-tól élt az Egyesült Államokban. NAGY Csaba, *A magyar emigráns irodalom lexikona* (Budapest, Argumentum – Petőfi Irodalmi Múzeum – Kortárs Irodalmi Központ, 2000) 33.

¹⁴ A lakás 1954–1955 közötti bérletére és az azzal kapcsolatos bérleti, ill. a Propaganda Fidének fizetendő közüzemi díjakra vonatkozó iratokat lásd: OMKM–MNB, 1.9 (Pénztárkönyv) és 5.1.90–93 (levelezés).

¹⁵ Köszönet Somorjai Ádám bencés atyának, aki a cégtáblát Békés Gellért bencés atya hagyatékából átadta. Az Olaszországi Magyar Katolikus Misszió levéltárába került: Mellékletek 16.29.

¹⁶ Kinevezése elhúzódott, ennek ellenére az megjelent az Esztergomi Főegyházmegye 1947. évi III. körlevelében 608/1946. szám alatt. A körlevél kiadásának dátuma: 1947. jan. 31. A kinevezésére vonatkozó levelezés: Primási Levéltár 2353/1947. Lásd róla: TóTH Tamás, *A Pápai Magyar*

ros, esztergomi hercegprímás, érsek 1946-ban a püspöki kar római ágensének (ügyintéző) is kinevezett.¹⁷ Vajda Ferenc szatmári egyházmegyes pap pedig, akit Mindszenty 1948-ban római magyar lelkésznek nevezett ki, az MNB római irodájának menekültügyi előadója is lett.¹⁸ Római tanulmányai alatt a Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke volt, 1943. október 10-én szentelték pappá. Péterffy és Vajda a negyvenötös emigráció vezéregyéniségeivel szorosan együttműködve végezték egyházi küldetésüket.

Néhány hónappal az MNB római irodájának megalakulása után, 1950. július 12-én nevezte ki XII. Piusz pápa az emigráns magyarok apostoli vizitátorává a győri kanonokot, Zágon Józsefet, aki 1949 januárjában emigrált.¹⁹ Kinevezéséről lelkesen tudósított az MNB hivatalos értesítője, a *Bizottmányi Közlöny*.²⁰ Fontos változást jelentett ez, amely módosította az illetékességeket, és lényegesen megváltoztatta a kialakított kapcsolatokat. Zágon működését Innsbruckban kezdte meg, ahol nagy odaadással látott hozzá új szolgálatának végzéséhez, amit életrajzában röviden bemutatunk,²¹ valamint példákkal illusztráltuk ezt vizitatori működéséről írt tanulmányunkban.²² A PMI levéltára további adatokkal szolgál ehhez. Zágon a PMI vezetőjétől, Péterffy Gedeontól adatokat kért a növendékek tartásdíjáról,²³ majd jelezte, hogy két növendéket szándékozik odaküldeni,²⁴ Szölgyémi József esztergomi főegyházmegyes papot, németországi magyar főlelkészt²⁵ és Juhász István váci újmisést.²⁶ A főlelkész működésével kap-

Intézet Róma (Róma–Budapest, Pápai Magyar Intézet – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica, 2017) 31–34. Életrajzához adalék, hogy 1946-ban a börtönben látogatta Szálasi Ferencet, és ő adta fel neki a szentségeket kivégzése előtt. *Szálasi Ferenc naplói (1942–1946)* (Tények és Tanúk) (közreadja Karsai Ferenc; Budapest, Magvető, 2016) 753. A könyvben Péterffy Gedeon életrajza hiányos, római kiküldetéséről nem tesz említést (809).

¹⁷ Primási Levéltár, 6580/1946, A kinevezés kézzel írt fogalmazványa, Esztergom, 1946. dec. 10.

¹⁸ Lelkipásztori működése Rómában: NÉMETH, *Magyarokról...* 19–28; NÉMETH, *A Magyar Nemzeti...* 55.

¹⁹ NÉMETH, *Magyarokról...* 316, itt 11-es jegyzet.

²⁰ Kinevezték a magyar menekültek apostoli vizitátorát, in *Bizottmányi Közlöny* (1950) 14–15/30; OMKM–MNB, 6.2.

²¹ NÉMETH, *Magyarokról...* 264–266.

²² Uo. 330–331.

²³ PMI, 21/1951, Zágon József Péterffy Gedeonnak, Innsbruck, 1950. okt. 3.

²⁴ PMI, 22/1950, Zágon József Péterffy Gedeonnak, Innsbruck, 1950. okt. 26.

²⁵ Esztergomi főegyházmegyes pap, 1949-ben emigrált, 1950-től volt németországi vezető lelkész. NÉMETH, *Magyarokról...* 325 és 334.

²⁶ Váci egyházmegyes pap, 1926-ban született Szakácsiban, 1949-ben szentelték pappá, 1964–1971 között Innsbruckban működött. Lásd személyi kartonját: Zágon–Magániratok, VIII. I–J. A kartonrendszer leírása: NÉMETH László Imre, *Esztergomi főegyházmegyes papok Zágon József kartotékjában 1964–1971*, in *Magyar Sion* (2023) 1/75–98. Az Ausztriában működő magyar lelképásztörök között nem tesz róla említést MIKLÓSHÁZY Attila SJ, *Római katolikus magyar lelképásztörök Ausztriában*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (2013) 143–176.

csolatban komoly problémák merültek fel,²⁷ jelölése a PMI-be az első lépés lehetett félretételére, a promoteatur ut amoveatur²⁸ elv szerint. Ténylegesen azonban egyikük sem került a PMI-be.²⁹ Zágon feltett szándéka volt, hogy összeállítsa az emigrációban élő lekipásztorok személyi kártyáit,³⁰ amihez Péterffy³¹ is kért adatokat.³¹ E néhány tény jól jelzi, hogy határozottan gyakorolta felügyeleti jogát a PMI felett. Innsbruckból fontos eseményekre Rómába utazott – ahogy azt korábban már bemutattuk –,³² amely eseményekről az MNB római irodájának levéltára újabb részleteket közöl. A *Bizottmányi Közlöny* számol be arról, hogy 1950 augusztusában, Szent István ünnepén a magyar kolónia a Collegium Germanicum et Hungaricum kápolnájában tartotta szentmiséjét, amelyet Tomek Vince piarista generális mondott,³³ a szentbeszédet pedig Zágon József tartotta.³⁴ December 10-én Zágon vezette a római magyar közösség szentévi zárándoklatát is, amit már részletesen ismertettünk.³⁵ Mindszenty bíboros letartóztatásának második évfordulója alkalmából pedig 1951. február 11-én a Szent Péter-bazilikában, Michelangelo Pietà-szobra előtt mondott szentmisét.³⁶ Hamarosan be kellett látnia, hogy beosztásának maradéktalan ellátása érdekében állandó tartózkodási helyét meg kell változtatnia. 1951. március 15-én Rómába költözött, a Via della Conciliazione 44-be, oda, ahol az MNB római irodája működött.³⁷ Bárány-Oberschall Magdának, a római MNB-iroda 1950–1951 közötti munkatársának az irodahelyisége lett a lakoszobája.³⁸ Bárány Magda ugyanis az Egyesült Államokba távozott, és az Amerika Hangjában lett bemondó.³⁹ A lakoszoba mellett volt Zágon tanácskozója, és Hlatky Endre korábbi irodája lett az irodája,⁴⁰ ahol kezdetben Csertő Sándor esztergomi

²⁷ NÉMETH, *Magyarokról...* 334.

²⁸ Előléptették, hogy eltávolítsák.

²⁹ Lásd: TÓTH 87.

³⁰ NÉMETH, *Magyarokról...* 317.

³¹ PMI, 5/1951, Zágon József Péterffy Gedeonnak, Innsbruck, 1951. febr. 26.

³² NÉMETH, *Magyarokról...* 316.

³³ Tomek Vince 1947-től élt Rómában mint a piarista rend generálisa. KÁLMÁN Peregrin OFM, *Mindszenty, Tomek, Barankovics. Arcvonások és fordulópontok a keleti politika világában* (Budapest, SZIT, 2020) 13–16.

³⁴ *Öt világrész magyarsága ünnepli Szent István napját*, in *Bizottmányi Közlöny* (1950. aug.–szept.) 14–15/15; OMKM–MNB, 6.2.

³⁵ NÉMETH, *Magyarokról...* 321.

³⁶ A beszéd megtalálható: Zágon-Magániratok, I.1; lásd hozzá: NÉMETH László, *Zágon József két köszöntője a Pápai Magyar Intézetben*, in *Magyar Sion* (2022) 2/288–289.

³⁷ NÉMETH, *Magyarokról...* 318.

³⁸ NÉMETH, *A Magyar Nemzet...* 57.

³⁹ OMKM–MNB, 2.3.450, Hlatky Endre Gácsér Imrének, 1951. aug.17. Az Amerika Hangját 1942-től az Egyesült Államok kormánya hozta létre. Adásideje naponta két-két és fél óra volt. NAGY 21.

⁴⁰ OMKM–MNB, 2.1.109, Hlatky Endre levele Bárány Magdának, Róma, 1951. szept. 7.

főegyházmegyes pap volt a titkára,⁴¹ majd 1953 közepétől Kada Lajos, miután menekültügyi előadói beosztása megszűnt.⁴²



RÓMA, VIA DELLA CONCILIAZIONE 44.

Az MNB római irodájának életében az 1951. év kiemelkedő eseménye Varga Bélának, az MNB elnökének európai körútja során tett római látogatása volt június 24. és július 4. között.⁴³ A program egyik fontos és jelképes eseménye volt a Priscilla-katakombában mondott ezüstmiséje június 27-én délelőtt,⁴⁴ mely után – a *Varga Béla körútja az üldözött magyarságért* címmel megjelent tudósítás szerint – elsőként Zágón József köszöntötte, majd Apor Gábor, végül Tomek Vince.⁴⁵ A köszöntések protokollsorrendje árulkodik arról, hogy Zágón lett a római magyar emigráció elsőszámú vezetője, megelőzve még a volt szentszéki követet, az MNB római képviselőjét is. Varga Béla a több mint egyhetes látogatás alatt előadást tartott a magyar kolóniának, és számos magyar egyházi személyt keresett fel. Zágón 1951. június 28-án délelőtt Rómán kívüli kirándulásra kísérte el. Az MNB elnöke 1951. július 2-án többek között találkozott Mons. Gennaro Verolinóval, aki a II. világháború alatt Angelo Rotta munkatársa (uditore) volt a budapesti

⁴¹ Csertő Sándor esztergomi főegyházmegyes pap, 1948-ban emigrált. Életrajza: NÉMETH László Imre, *A római Szent István Alapítvány 50 éve* (Budapest, SZIT, 2015) 34–35.

⁴² OMKM–MNB, 2.3.336, Hlatky Endre Tarnóczy Ádámnak, Róma, 1953. jún. 8.

⁴³ OMKM–MNB, 4.10.28, Varga Béla elnök úr római tartózkodásának programja.

⁴⁴ A meghívandók névsora, egyháziakat és világiakat sorol fel, Zágón és Mester neve nem szerepel rajta: OMKM–MNB, 4.10.26.

⁴⁵ OMKM–MNB, 4.10.27, *Amerikai Magyar Népszava*.

nunciaturán.⁴⁶ A kommunista vezetőség Római Magyar Akadémia épületében lévő PMI meglátogatása nem szerepelt a programban, feltehetően azért, mert Péterffy Gedeon, a PMI vezetője ekkor ideiglenesen – három hónapig – az Egyesült Államokban tartózkodott.⁴⁷ Az ideiglenes tartózkodásból végleges kivándorlás lett, Péterffy Gedeon az Egyesült Államokban maradt, és Vajda Ferenc is követte oda.⁴⁸ Kivándorlásukhoz más okok mellett hozzájárulhattak a megváltozott római erőviszonyok is.⁴⁹ Távozásuk után Zágon apostoli vizitátorként lett a PMI adminisztrátora, aminek a vezetésével ideiglenesen az egri főegyházmegyes Mester Istvánt bízta meg, aki ekkor civil jogot tanult a Pápai Lateráni Egyetemen.⁵⁰ A római magyar közösség lelkipásztori ellátását Tóth Giulio győri egyházmegyes pap vette át, aki elődjéhez hasonlóan a PMI-ben lakott,⁵¹ és 1951 nyarán rövid ideig az MNB római irodájának menekültügyi előadói tisztét (referens) is betöltötte.⁵²

A római magyar emigráció nagy vállalkozása volt az Anonymus Kiadó életre hívása 1951 közepén, amelynek igazgatója szintén Zágon József lett.⁵³ Az alapítók között volt Apor Gábor báró és Hlatky Endre is. A kiadó szintén a Via della Conciliazione 44. szám alatt kezdte meg működését. Hlatkynak a kiadó ügyében írt levelei az MNB római irodájának levéltárában kerültek archiválásra.⁵⁴ Úgy tűnik, a két szervezet ügyei nála némiképp egybemosódtak. A különböző, azonos székhellyel rendelkező emigrációs szervezetek működése közötti átjárhatóságra enged következtetni az is, hogy Bárányné, aki az MNB-től tiszteletdíjat kapott, az A. C. in Exteris kiadásában megjelenő *Katolikus Szemle* adminisztrációját is intézte.⁵⁵

⁴⁶ Budapesti diplomata szolgálata: NAPOLETANO, Matteo Luigi, *Budapest igazai. A Soá és a vatikáni diplomaták* (Budapest, SZIT, 2014).

⁴⁷ NÉMETH, *Magyarokról...* 329 és itt a 126-os jegyzet.

⁴⁸ *Élet* (1951. nov. 22.) 2. Amerikai működésük: DUDÁS Róbert Gyula, *Magyar katolikus papok Észak-Amerikában* (Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica, 2020) 308 (Péterffy), 394 (Vajda).

⁴⁹ Kivándorlásukról lásd: CSORBA László, *A római magyar követ jelenti... A magyar–olasz kapcsolatok története 1945–1956* (kézirat, Budapest, 2010) 36 és itt a 193. jegyzet, http://real-d.mtak.hu/538/4/dc_252_11_doktori_mu.pdf (2023.12.01.).

⁵⁰ Zágon önmagát kérte adminisztrátornak a PMI-be Péterffy távozása után, a PMI-ben volt szobája. PMI, 24/1951, Mester István levele Péterffy Gedeonnak, Róma, 1951. okt. 25. Mester életrajza: NÉMETH László Imre, *Magyar egyházi hírek 1975–1984, ahogy Mester István látta Rómából* (Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica, 2024) 11–18.

⁵¹ Híradás: *Élet* (1951. jún. 20.–júl. 6.). Tóth Giulio életrajza: NÉMETH, *A római Szent István Alapítvány...* 48.

⁵² OMKM–MNB, 4.6.10, Hlatky Endre Közi-Horváth Józsefnek, Róma, 1951. aug. 17.

⁵³ NÉMETH, *Magyarokról...* 26–28.

⁵⁴ Az Anonymus kiadó ügyei: OMKM–MNB, 2.130–136; 2.6.21–29.

⁵⁵ OMKM–MNB, 2.3.450, Hlatky Endre Gácsér Imrének, Róma, 1951. aug. 17.

Az 1951. év vége felé még két jeles esemény történt. Novemberben ben-sőséges ünnepre került sor. Apor Gábor a PMI-ben vette át a Habsburg Ottó által adományozott aranygyapjas rendet, amelyet Zágon József adott át.⁵⁶ A következő hónapban, 1951 decemberében újabb fontos ünnepre került sor, szintén a PMI-ben. XII. Piusz pápa az 1950. évi szentév során végzett szol-gálatukért több magyar személyiségnek adományozott érdemkeresztet.⁵⁷ Aranykeresztet kapott Mindszenty József bíboros, ezüstkeresztet többek kö-zött Apor Gábor és Zágon József. A kitüntetéseket Mons. Magyary Gyula pápai kamarás, a Propaganda Fide tanára adta át, aki maga is kapott ezüstke-resztet és emlékérmét.⁵⁸ A szentévet előkészítő bizottságban ugyanis ő kép-viselte a magyar egyházat.



Az 1950. évi szentév ezüstkeresztje

⁵⁶ OMKM–MNB, 2.3.300, Hlatky Endre Jakabowits Lászlónak, Róma, 1952. jan. 5.

⁵⁷ *A pápa kitüntette Mindszenty József bíborost*, in *Hungaria* (1952. máj. 23.) 3. Az érdemkereszt adományozása és rajza megjelent a Vatikán félhivatalos lapjában: *Una croce di benemerenza e una medaglia commemorativa dell'Anno Santo*, in *L'Osservatore Romano* (1951. dec. 24–25.) 2.

⁵⁸ FEJÉRDY 234. Magyary Gyula nevére kiállított okirat és az érdemkereszt megtalálható a Prímá-si Levéltárban: Mons. Magyary Gyula hagyatéka, 3. doboz, Ezüstkereszt kitüntetés, Vatikán, 1951.12. és 8. doboz, 4. 1950, Jubileumi év kitüntetés I., valamint az emlékérem: 8. doboz, 5. 1950, Jubileumi kitüntetés II.

A jeles ünnepi eseményekről szóló információk mellett az MNB római irodájának levéltára fényt derít Hlatky Endre irodavezető és az apostoli vizitátor kapcsolatára is. 1955. október 11-én a Szent Kallixtus-katakombában tartotta Radics János győri egyházmegyes pap az újmiséjét,⁵⁹ amelyen Zágon József volt a szónok.⁶⁰ A szentbeszédről Hlatky azt írta Péterffy Gedeonnak, hogy ez alkalommal jól beszélt.⁶¹ Ebből következtetni lehet arra, hogy Zágon beszédeiről általában negatív véleménye volt. A következő évben, 1956. október 11-én az ugyancsak győri egyházmegyes Balogh Vince germanikus újmiséjén beszélt Zágon a Liguori Szent Alfonz-templomban,⁶² amiről Hlatky ismét elismerően írt.⁶³ Ez arra utal, hogy Hlatky nem volt teljesen elfogult Zágonnal szemben, képes volt elismerően is nyilatkozni róla. Amikor Pálincás László,⁶⁴ a firenzei magyar lektor magyar vonatkozású nyugat-európai kiadványok összegyűjtését kezdeményezte, Hlatky megküldte neki a Kirche in Not segélyszervezet egyik kiadványát a vasfüggöny mögötti egyházakról, és tárgyilagosan hívta fel a figyelmét arra, hogy a magyar helyzetről a cikket Zágon József apostoli vizitátor írta.⁶⁵ Hlatky Endre azonban, akinek át kellett engednie az irodáját Zágonnak nem sokkal Rómába települése után, nem nézte jó szemmel működését. Ismerőseivel folytatott levelezésében éles kritikával illette, valamint levelezőpartnereitől híreket gyűjtött róla. Balla Pálnak, az *Új Magyar Út* újságírójának a következőt írta:⁶⁶ „Z. [ti. Zágon József] használhatatlan, a kooperációra teljesen

⁵⁹ Életrajza: *Radics János* (saját közlés), in *Magyar Katolikus Lexikon XI* (Budapest, SZIT, 2006) 410. A németországi Straubingban hunyt el 2020. jan. 7-én. *Ismertető. Külföldi magyar katolikus lelképásztori szolgálat* 25. (szerk. Cserháti Ferenc; Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Külföldi Magyar Lelképásztori Szolgálat, 2021) 15.

⁶⁰ A beszéd megtalálható: Zágon-Magániratok, I.16; lásd hozzá: NÉMETH, *Zágon József két közzöntője...* 287.

⁶¹ OMKM–MNB, 4.3.1.40, Hlatky Endre levele Péterffy Gedeonnak, Róma, 1955. okt. 26.

⁶² Balogh Vince 1961-től Linzben működött, a menekültek egyházmegyei főlelkésze, majd 1984–1990 között Ausztriában az idegen ajkú hívek nemzeti direktora. Életrajza: Diós István, *Lelképásztoraink. 1945–2010 között elhunyt egyházmegyes és szerzetes papjaink* (Budapest, SZIT, 2015) 36. Ausztriai működéséről a Miklósházynál szereplő adatok kissé eltérnek a Diós István által közlőektől, vö. MIKLÓSHÁZY 150–154.

⁶³ OMKM–MNB, 2.9.306, Hlatky Endre Schell Péternek, Róma, 1956. okt. 12.

⁶⁴ Életrajzai: TÓTH László, *Pálincás László 1910–1974*, in *Katolikus Szemle* 26 (1974) 2–3/237–239; BOGYAY, Thomas von, *László Pálincás 1910–1974*, in *Ungarn–Jahrbuch Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete* 8 (1976) 300–301, https://epa.oszk.hu/01500/01536/00007/pdf/UJ_1976_300-301.pdf (2025.10.22.); NAGY 766; BOGYAI Tamás – VICZIÁN János, *Pálincás László*, in *Magyar Katolikus Lexikon X* (Budapest, SZIT, 2005) 466; <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/p-77238/palincas-laszlo-77296/> (2023.11.09.).

⁶⁵ OMKM–MNB, 2.3.412, Hlatky Endre Pálincás Lászlónak, Róma, 1953. okt. 8.

⁶⁶ OMKM–MNB, 2.1.64, Hlatky Endre Balla Pálnak, Róma, 1953. márc. 8. Balla Pál közirő, Kanadában, majd az Egyesült Államokban élt. NAGY 56.

alkalmatlan. Valami mentális hibának kell fennforogni. Sajnálattal azt kell megállapítanom, hogy a jelen helyzetben nincs jobb és így kénytelen az ember túrni.” Tarnóczy Ádámnak, az Amerikai Katolikus Liga ügyvezető titkárának pedig arról számolt be,⁶⁷ hogy nem sikerült Kada Lajostól, Zágon titkárától megkapni a papi névsort, amiről nem kis szarkazmussal így írt:⁶⁸ „Ebből láthatod, hogy milyen nemes magaslaton van az együttműködés a papsággal, – illetve Zágon irodájával.”

Hlatky ellenszenve Zágon iránt tetten érhető az MNB római irodájának levelezésében. 1952-ben például Barankovics Istvánnak írt jelentésében nem tett róla említést, azt írta, hogy a PMI élén Mester István áll.⁶⁹ 1953 elején a Rómában élő jelentős magyarok névsorában Zágon nevét nem tüntette fel.⁷⁰ Apór Gábornak, a Párizsban élő Aday János kérdőívére adandó válaszához⁷¹ 1953 végén készített fogalmazványában diplomatikusan, de a sorok között Zágon iránti kritikával, a következőket írta:

Egy ideig Rómában jelent meg a mintegy esztendeje megszűnt Élet című kéthetente kiadott újság, mely bár hitbuzgalmi célra indult, de hamarosan általános jellegű és mindennel foglalkozó, mindent agyonbíráló és mindenbe éket verő sajtótermék lett, mire beszüntetését határozta el a fenntartó magyar egyházi előljáró.⁷²

Ez az egyházi előljáró Zágon volt, aki vizitátori kinevezését követően indította el a lapot 1950 decemberében.⁷³ Apór ennél még diplomatikusabb volt, és Adaynak küldött válaszából Hlatkynak ezt a megjegyzését teljesen kihagyta.⁷⁴ Végezetül még szólni kell a Korvin Mátyás Társaságról és a *Corvina* folyóiratról, amelyeket Pálincás László az MNB római irodájának közreműködésével indított el.⁷⁵ Pálincás a társaság toborzása során Hlatkytól azt kérte, értesítse a római magyar papokat arról, hogy felkérést fognak kapni a belépésre.⁷⁶ Hlatky a Rómában élő magyar papoknak körlevelet küldött, ame-

⁶⁷ TÖRÖK István, *Katolikus magyarok Észak-Amerikában* (Youngstown, Ohio, Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1978) 461–464.

⁶⁸ OMKM–MNB, 2.3.336, Hlatky Endre Tarnóczy Ádámnak, Róma, 1953. jún. 8.

⁶⁹ OMKM–MNB, 2.1.83, Hlatky Endre Barankovics Istvánnak, Róma, 1953. márc. 16.

⁷⁰ OMKM–MNB, 2.4.467, Hlatky Endre által készített névsor,

⁷¹ NÉMETH László Imre, Pillanatfelvétel 1953-ban az Olaszországban élő magyarokról. Apór Gábor báró feljegyzése, in ArchívNet (2024) 1. sz., <https://www.archivnet.hu/pillanatfelvétel-1953-ban-az-olaszországban-elo-magyarokrol-apor-gabor-baro-feljegyzese> (2024.03.13.).

⁷² OMKM–MNB, 2.1.3.

⁷³ NÉMETH, *Magyarokról* ... 318.

⁷⁴ OMKM–MNB, 2.1.2.

⁷⁵ Történetét lásd: NÉMETH László Imre, *A Korvin Mátyás Társaság és a „Corvina” története 1951–1955. Pálincás László emlékére, halálának ötvenedik évfordulója alkalmából*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (2024) 3–4/56–81.

⁷⁶ OMKM–MNB, 2.3.375, Pálincás László Hlatky Endrének, Firenze, 1952. márc. 10.

lyen azonban Zágon neve nem szerepelt.⁷⁷ Ennek ellenére a társaság alakuló gyűlésén 1952. március 29-én Zágon Józsefet is megválasztották a társaság tagjává.⁷⁸

AZ APOSTOLI VIZITÁTOR ÉS AZ ACTIO CATHOLICA IN EXTERIS

Hlatky Endre kritikus hangvételének hátterében elsősorban az A. C. in Exteris vezetőségében történt változás állhatott.

A szervezet, amelynek megalapítása óta, amint arra már utaltunk, két megválasztott vezetője Apor Gábor és Hlatky Endre voltak, Zágon Rómába költözése után, 1951. május 15–17. között tartotta éves ülését.⁷⁹ Ezen megválasztották az új tisztkart. Az elnök maradt Apor Gábor, Hlatky Endre mellé két új főtitkárt választottak Horváth Elek és Horányi Tibor személyében.⁸⁰ Az A. C. in Exteris központi egyházi tanácsadója ekkor Mihalovics Zsigmond volt, aki 1948. június 24-én hagyta el Magyarországot, Rómában részt vett az A. C. in Exteris alapításában, majd 1950. május 13-án kivándorolt az Egyesült Államokba.⁸¹ Ezért megválasztották állandó római helyettesét, Dám Ince ferencet.⁸² A választást Zágon apostoli vizitátorként hagyta jóvá, ami jelzi, megtette az első lépéseket, hogy a szervezetet irányítása alá vonja.

Zágon apostoli vizitátorként szervezte meg a magyarok részvételét a Barcelonában 1952. május 27. és június 1. között tartott Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson, amiről már korábban részletesen írtunk.⁸³ Ezen részt vett az A. C. in Exteris két vezető személyisége, az elnök Apor Gábor, akinek részvételét Zágon elsőként jelentette a barcelonai szervezőknek, és a lassan formálódó magyar delegáció tagja lett Hlatky Endre is mint az A. C. in Exteris főtitkára.⁸⁴

⁷⁷ OMKM–MNB, 2.3.377, Hlatky Endre körlevele, Róma, 1952. márc. 15. A címzettek felsorolása kézirással szerepel: Tomek Vince, Sigmund Raymund, Füz Balázs, Dám Ince, Márton Hugó, Alszegehy Zoltán, Békés Gellért.

⁷⁸ NÉMETH, *A Korvin*... 63–64.

⁷⁹ *Rómában ülésezett a Külföldi Magyar AC. Angelo Rotta pápai nuncius is megjelent a zárógyűlésen*, in *Élet* (1951. jún. 10–20.) 4.

⁸⁰ Rövid ideig töltötte be a főtitkári posztot, mert 1951-ben kivándorolt az Egyesült Államokba.

⁸¹ Emigrálásának története és kapcsolata Rómában XII. Piusz pápával: SOMORJAI Ádám, Mihalovics Zsigmond beadványai XII. Piusz pápához I, in *ArchívNet* (2022) 4. sz., <https://www.archivnet.hu/mihalovics-zsigmond-beadvanyai-xii-piusz-papahoz-i-resz> (2022.10.20.); kivándorlása: *Római Magyar Kurír* (1950. máj. 15.) 9; életrajzi adatai: DUDÁS 267.

⁸² Dám Ince 1950-ben emigrált, Görögországon keresztül jutott ki Rómába. 1955-ben kivándorolt az Egyesült Államokba. Életrajza: DUDÁS 76.

⁸³ NÉMETH, *Magyarokról*... 326–328.

⁸⁴ A magyar delegációról készült csoportkép: NÉMETH, *Magyarokról*... 395 és ott 20. kép.

Az A. C. in Exteris 1952 decemberében tartott közgyűlése hozott lényeges változást a szervezet vezetésében.⁸⁵ Az *Élet* c. lapban megjelent tudósítás szerint Apor Gábort, Mihalovics Zsigmondot és Haltky Endrét az alapítás és vezetés körül szerzett érdemeik elismeréseként védnökökké választották, a főtitkár Tóth László professzor lett, az egyházi tanácsadó pedig Dám Ince ferences. A választásról Hlatky Endre a gyűlést követően egyik levelében másképpen számolt be:⁸⁶

Hogy az A. C-t miért hagytam ott, könnyű a válasz: elég volt! Politizáló és pénzéhes emberek között nem érzem jól magam, de a lemondásomat nem erre hivatkozva jelentettem be, hanem tavalyi szelvényem kapcsán. [...] Apor követ úr szintén lemondott, sőt védnökökké történt választást sem fogadta el. Arra hivatkozott, hogy a múlt közgyűlésen is csak a legközelebbig vállalta. Ez tény is. De azt hiszem más atmoszférák mellett továbbra is vállalta volna.

Egy másik levelében pedig egyenesen arról írt, hogy Apor Zágón miatt mondott le.⁸⁷ Lemondásának híre ténylegesen megjelent a *Hungariában*,⁸⁸ és arról ő maga is tájékoztatta Borbély István jezsuita atyát:⁸⁹ „Most volt az A. C. közgyűlésünk, melyen az elnökségről lemondtam, hiszen előre is egy évre vállaltam e tisztséget. [...] hozzáteszem, sok kellemetlen dolog közelről szemlélésétől kimélődtél [sic!] meg azáltal, hogy nem vagy itt.”

Az MNB római irodájának levéltárában a jelentős személyek levelei között van egy gyűjtemény Apor Gábortól is, de ezekben Apor csak egy dátum nélküli írásában tesz említést Zágónról, amelyben Tóth Giuliot kéri, hogy adjon át neki egy levelet. A hallgatás Zágónról talán a személyére vonatkozó véleményének diplomatikus kifejezése. Az MNB római irodájának megszűnését követő évek eseményei kapcsolatuk pozitív alakulására engednek következtetni. Apor Gábor 1958-ban részt vett azon az ebéden, amelyet a PMI új márványoltárának megáldása után tartottak. Zágón köszöntőjében elismerően szólt arról, hogy Apor tanúja volt a PMI sok évtizedes küzdelmének.⁹⁰ A Zágón által 1965-ben létrehozott Szent István Alapítványban Apor alapító tag lett. Temetését azonban 1969-ben a Tizenkét Apostol bazilikájában mégsem Zágón végezte az alapítvány elnökeként, hanem Tomek Vince, volt piarista generális.⁹¹

⁸⁵ *A Külföldi Magyar Actio Catholica Közgyűlése Rómában*, in *Élet* (1952. dec. 25.) 2.

⁸⁶ OMKM–MNB, 2.5.600, Hlatky Endre Pálincás Lászlónak, Róma, 1952. dec. 28.

⁸⁷ OMKM–MNB, 2.1.64, Haltky Endre Balla Pálnak, Róma, 1953. márc. 8.

⁸⁸ *Apor Gábor lemondott az A. C. elnökségről*, in *Hungaria* (1953. febr. 20.) 2.

⁸⁹ OMKM–MNB, 2.1.119, Apor Gábor Borbély Istvánnak, Róma, 1952. dec. 16.

⁹⁰ A beszéd megtalálható: Zágón–Magániratok, I.5; közzétéve: NÉMETH, *Zágón József két köszöntője...* 298–299.

⁹¹ *Altörzsei Bárány Apor Gábor*, in *Életünk* (1969) 5/6.

Visszatérve az A. C. in Exteris történetére, az 1952. decemberi gyűlés Zágon vizitatori működésének utolsó hivatalos eseményei közé tartozott. Zárszávában elbúcsúzott, mert az *Exsul Familia* apostoli konstitúció rendelkezése értelmében vizitatori beosztása 1952 végén megszűnt.⁹² XII. Piusz pápa 1953. február 24-én a PMI régensévé nevezte ki.⁹³ Zágon és Hlatky kapcsolata évek múlva sem változhatott, amit jelez, hogy utóbbi nagy megkönynyebbüléssel írt arról, hogy Zágon a Via della Conciliazionéről 1954 végén beköltözött az intézetbe.⁹⁴ A menekültekkel kapcsolatban pedig a Vatikán politikáját – azaz az *Exsul Familia* apostoli konstitúciót – és Zágon helyzetét Hlatky így értékelte 1955-ben Máriaffy Lajos volt földbirtokosnak, az Unio csoport vezetőjének írt levelében:

A Vatikán legtöbbször olyan dolgokat harangoz be és forszíroz, amik az életben meg sem kezdődnek. Pl. az egész menekültügy lelki gondozásáról szóló enciklikája [...] Zágon azt gondolta, hogy ő lesz [...] nemzeti direktor, de bizony se ő, se más nem lett. Ő most olaszországi főlelkész. A vizitatori beosztásából jó összeköttetései maradtak s így a többi főlelkész primus inter paresnek⁹⁵ ismeri el.⁹⁶

Zágon összeköttetéseit Hlatky is megpróbálta igénybe venni. 1957. április 19-i keltezéssel levelet kapott Cagliariból, Stehlo (vagy Sztehlo) Zoltántól, akit régebről ismert.⁹⁷ Stehlo gyerekkori barátjával, Franciscy Györggyel együtt menekült a forradalom után Kanadába, ahol együtt is laktak. Budapesten, a forradalom napjaiban 8 mm-es filmet készítettek a levelükben írtak szerint Mindszenty bíboros kiszabadításáról és az Úri utcai palotánál adott első áldásáról.⁹⁸ Nem túl fényes menekült helyzetükben a film értéke-

⁹² NÉMETH, *Magyarokról...* 331.

⁹³ PMI, 74/1953.

⁹⁴ OMKM–MNB, 4.4.36, Hlatky Endre Horányi Tibornak, Róma, 1954. dec. 9. Korábban azt feltételeztük, hogy régensi kinevezését követően már 1953-ban beköltözött. NÉMETH, *Magyarokról...* 270.

⁹⁵ Első az egyenlők között.

⁹⁶ OMKM–MNB, 2.7.452, Hlatky Endre Máriaffy Lajosnak, Róma, 1955. máj. 10.; BORBÁNDI 52 és 166.

⁹⁷ OMKM–MNB, 3.2.269, Sztehlo Zoltán Hlatky Endrének, Cagliari, 1957. ápr. 19. Sztehlo Zoltán díjugrató az 1968. évi nyári olimpián indult kanadai színekben. Egyéniben kiesett, csapatával hetedik helyen végzett, https://hu.wikipedia.org/wiki/Kanada_az_1968._%C3%A9vi_ny%C3%A1ri_olimpiai_j%C3%A9nek%C3%A9kokon (2024.03.13.).

⁹⁸ Mindszentynek az Úri utcai primási palota udvarán 1956. nov. 1-jén napközben felvett, majd este a rádióban elhangzott nyilatkozatáról filmfelvétel elérhető az interneten, azon áldást nem ad. https://www.youtube.com/watch?v=XkkbOx3lw2l&ab_channel=GeneralForgeron (2024.03.13.). Ismereteink szerint kiszabadításáról filmfelvétel nem készült. 1956-os megnyilatkozásairól lásd: Soós-VIKTOR Attila, *Mindszenty József a forradalom idején*, in *A katolikus egyház 1956-ban* (szerk. Rosdy Pál; Budapest, Új Ember, 2006) 129–139; részletebben: BALOGH Margit, *Mindszenty József (1892–1975) I–II* (Budapest, MTA, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015) 1014–1022.

sítéséből szerettek volna némi bevételhez jutni. Stehlo arra kérte Hlatkyt, hogy a katolikus témájú film értékesítésében segítsen nekik. Hlatky Endre 1957. május 7-én az alábbi megszólítással fordult ez ügyben Zágon Józsefhez:⁹⁹ „Tisztelt Barátom!” A Zágon iratai között fennmaradt levelet Hlatky saját kézzel úgy írta alá: „öreg barátod”, az Olaszországi Magyar Katolikus Misszió (OMKM) levéltárába letett példányra csak kézjegyét írta rá. Zágon 1957. május 13-án válaszolt, Hlatkyt „Kedves Bandi Bácsi” megszólítással illetve. „Az államtitkárság magyar referense – írta válaszában – [...] bár érdeklődéssel vette a hírt, kilátástalannak tartja, hogy a Vatikán erre a célra pénzt áldozzon.” Feltehetően ebben az ügyben leveleztek egymással utoljára, mert Hlatky nemsokára, július 11-én elhunyt. Hlatky egyébként Zágon válaszában megérkezése előtt azt javasolta Stehlónak, hogy a film értékesítésével forduljanak a Magyar Katolikus Ligához.¹⁰⁰ Jelezte neki, hogy várja Zágon válaszát, akiről az a véleménye, hogy „ő olyan típus, kinek nagy az üzleti érzéke”. Ebben a megjegyzésében visszacseng, amit az A. C. in Exterisnél betöltött főtitkári beosztásáról való lemondásával kapcsolatban Pálincás Lászlónak írt: pénzéhes emberek között nem érzi jól magát.¹⁰¹ Nem kétséges tehát, hogy ezt Zágonra értette. Zágon irathagyatékában fennmaradt néhány levélváltásuk hangvétele azonban arra enged következtetni, hogy igyekeztek segíteni egymásnak tiszteletben tartva egymás illetékességi területét. Zágon gyűjteményében Hlatky Endrével folytatott levelezésének utolsó darabja Hlatky Károly, Hlatky Endre fiának kézzel írt levele Montreálból, amelyben ezt írja:¹⁰² „Mindenekelőtt hálásan köszönöm, hogy apám gyászmiséjének szomorú szolgálatát vállalta. Tudom, hogy barátja volt apámnak s azokban az órákban egyformán bánkódunk mindketten. S ezért azt is tudom, hogy a miseáldozat több kegyelmet eszközöl ki a meghalt léleknek.”

⁹⁹ OMKM–MNB, 3.2.270, Hlatky Endre Zágon Józsefnek, Róma, 1957. máj. 7. A kérelmező nevét ebben a levélben „S”-el írta. A levél és az arra adott válasz megtalálható Zágon irathagyatékában is: SZIA–Zágon, 11.3, Levelezés Hlatky Endrével, 1955. nov. 7. – 1957. máj. 13. (8 lap).

¹⁰⁰ OMKM–MNB, 3.2.271, Hlatky Endre S(z)tehlo Zoltánnak, Róma, 1957. máj. 8. A film további sorsa eddig ismeretlen, az ’56-os dokumentumfilmek között nem történik róla említés. Eörsi László, Dokumentumfilmek ’56 (1988–2003), in Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézet és Oral History Archívum, http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::::P2_PAGE_URI:tanulmányok/1956/dokfilm (2024.10.28.).

¹⁰¹ OMKM–MNB, 2.5.600, Hlaty Endre Pálincás Lászlónak, Róma, 1952. dec. 28.

¹⁰² SZIA–Zágon, 11.3, Hlatky Károly Zágon Józsefnek, Montreal, 1957. aug. 31.

Hlatky 1955-ben Nyisztor Zoltánnak¹⁰³ azt írta, hogy „Zágon Józsi gesztioja [ti. vezetése] nem talált kellő megértésre az A. C.-ben”,¹⁰⁴ aminek azt lett az eredménye, hogy a szervezet tevékenysége kizárólag a *Katolikus Szemle* kiadására korlátozódott.¹⁰⁵ Ennek okát abban láthatta, hogy szerinte Zágon semmit sem fejezett be, amihez hozzákezdett, minden félbemaradt.¹⁰⁶ Ez rövid távon sem tűnik igaznak, de hosszú távon biztosan nem az. Elég talán két dologra utalni ezzel kapcsolatban. Vizitátorként kezdeményezte a nyugati magyar papság kartotékrendszerének összeállítását. Eddig nem akadtunk nyomára annak, hogy ez vizitatori működése alatt elkészült volna, viszont hagyatékában fellelhető az 1964–1971 között készített kartotékrendszere, amelyben több mint 800 magyar pap és szerzetes kartonját gyűjtötte össze.¹⁰⁷ A nándorfehérvári győzelem 500. évfordulójára készülve 1953-ban megfogalmazódott egy római magyar ház felépítésének terve.¹⁰⁸ 1956-ra nem valósult meg, de amikor ténylegesen szükség lett rá, mert 1964-ben az emigráns magyar papi csoportnak el kellett hagynia a PMI-t, 1965-ben létrehozta a Szent István Alapítványt, amely 1967-re felépítette a Szent István Házat, ami életének nagy műve lett.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az MNB római irodájának levéltára sok értékes részlettel egészíti ki Zágon József eddig ismert életrajzát, olyanokkal, amelyek más forrásokból ismeretlenek voltak, elsősorban az 1950–1951. évi római eseményekről, továbbá árnyaltabbá teszi a róla megrajzolt képet. Vizitatori működését a háború utáni emigráció sokrétű szövetében kellett végeznie, amelynek egyik jellemzője – amit alaposan bemutat Borbándi – a negyvenötös és a negyvenhetes emigráció közötti különbség. Ezt a következtetést támasztja alá Somssich László gróf alábbi véleménye, aki Olaszországon keresztül emigrált az Egyesült Államokba:¹⁰⁹ „A keresztény politikusoknak [...] két táborában ma, legalább is úgy látszik – a nézeteltérések áthidalhatatlanoknak látszanak. Zágon és a

¹⁰³ Nyisztor Zoltán pap, író (1894–1979) 1946-tól 1954-ig Rómában élt, majd Venezuelában. Életrajza: ADRIÁNYI Gábor – CSIKY Balázs, *Nyisztor Zoltán* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XVII) (Budapest, Argumentum, 2005).

¹⁰⁴ OMKM–MNB, 2.7.303, Hlatky Endre Nyisztor Zoltánnak, Róma, 1955. dec. 12.

¹⁰⁵ A *Katolikus Szemle* 1949. jún. 1-jén jelent meg. Kiadásának történetét lásd: NÉMETH: *Magyarokról...* 20–22.

¹⁰⁶ OMKM–MNB, 2.1.19, Hlatky Endre Balla Pálnak, Róma, 1953. febr. 23.

¹⁰⁷ NÉMETH, *Esztergomi főegyházmegye...* 75–98.

¹⁰⁸ NÉMETH, *Magyarokról...* 282–289.

¹⁰⁹ OMKM–MNB, 2.5.678, Somssich László Hlatky Endrének, NewYork, 1953. márc. 28.

körülötte álló fiatal és tapasztalatlan papoknak a magatartása ennek a következménye.”

Zágon örült vizitatori beosztása megszűnésének, mert küzdelme a nyugati magyar emigráns papsággal kimerítette, amint azt korábban bemutattuk.¹¹⁰ Ehhez az emigráció akkori állapotának összetett volta is hozzájárulhatott, amit a személyére vonatkozó itt megemlített kritikák jól szemléltetnek.

¹¹⁰ NÉMETH, *Magyarokról...* 331–335.

◆◆◆ KISS-PETŐ APOR

„Azon szép régiségnek legkisebb emléke
nélkül”

A saint-pons-de-thomières-i bencés apátság elveszett 1533-as
miskönyve nyomában

BEVEZETŐ LEVÉL

Tisztelendő Atyám!¹

Megtiszteltetés számomra, hogy visszajuttathatom Önnek a saint-pons-i misszale rubrikáját, amelyet nekem elküldött. Semmi nincs a mi templomunkban, ami segíthetne megvilágítani, amit Ön kérdez. Mi mindenben a római rítust követjük, azon szép régiségnek legkisebb emléke nélkül, amelyből e misszale szerzője minden bizonnyal merített. Tegye meg nekem azt a szívességet, hogy tisztázza: vajon ez a misszale kéziratos-e, illetve ez a rubrika mindjárt az elején szerepel-e a misszálának. Van két példányunk egy 1535-ben [1533-ban]² kinyomtatott saint-pons-i misszáléból, amelyben vannak bizonyos sajátosságok a kánon szertartásaiban, és a prefációk közt vannak többletek, amelyek nem tartoznak azok közé, amelyeket a római egyházban énekelnek, sem másutt, tudomásom szerint. Megkértem egy barátomat, hogy készítsen róla jegyzeteket. Nem tudom, vajon készíti-e őket, és nem is tudom őket elkérni tőle, mert vidékre utazott; az a személy, aki az Ön levelét kézbesíti, holnap el kell, hogy induljon.

¹ A levél forrása: Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits (a továbbiakban: BnF DdM), Français 22879, f. 179r–180r. Digitálisan elérhető itt: Usuarium – A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period, <https://usuarium.elte.hu/book/7737/view> (2025.09.25.). A levél francia nyelvű átiratának tisztázásáért külön köszönettel tartozom Denis Fontaine-nek, a perpignani Pyrénées-Orientales Megyei Levéltár (Archives départementales des Pyrénées-Orientales) munkatársának, a magyar fordításért dr. Földváry Miklós Istvánnak és Földváryné Nényei Sárának.

² A miskönyv kiadási ideje valójában 1535 helyett 1533.

Találni fog néhány jegyzetet, amelyet a püspök úr készített belőle, és másokat, amelyeket Gentil kanonok úr,³ akinek odaadtam, hogy olvassa el, de mindez nem különösebben sok. Örültem volna, ha De Vert úr⁴ megismerkedhetett volna ezzel a misszáléval: ő bizonyára sok mindent megmagyarázott volna, akár ennek a rubrikának a szertartásairól is, amelyek közt néhány meglehetősen sajátos dolog akad.

Reméltük, tisztelendő Atyám, hogy részesülhetünk abban az örömben, hogy látjuk Önt Félines-ben, de értesültem, hogy pihenni vonult vissza. Ami a tavaszt vagy a következő nyarat illeti, Dumay úr,⁵ saint-pons-i kanonok, az én jó barátom és a bencések lelkes barátja és magam is szeretnénk Önt meglátogatni, hogy meggyőzzük: viszonzza látogatásunkat. Kérem, ne feledkezzék meg rólam imáiban, és legyen meggyőződve megbecsülésemről, tisztelendő Atyám.

1716. november 9.

Az Ön legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája, Duffours⁶ kanonok

A FORRÁS ÉS A SZERZŐ

A párizsi Francia Nemzeti Könyvtár, azaz a Bibliothèque nationale de France kéziratgyűjteményében (Département des Manuscrits) Français 22879 jelzet alatt található egy több mint 600 oldalas jegyzetlapgyűjtemény, melyet eddig nem dolgoztak föl, és eredetéről, rendeltetéséről is keveset tudott a tudomány. A több témát magukban foglaló, változatos jegyzeteket utólag – minden bizonnyal a könyvtárba kerüléskor – egybekötötték. Előbb a kis méretű lapokat ragasztották egyenként egy-egy nagyobb papírcsíkhöz, majd az így kapott füzetet kemény táblával látták el. Szerzőjét a könyvtárban nem jelölték meg, mindössze a „Blancs Manteaux 12.” és „Mélanges historiques et ecclésiastiques”⁷ rövid címeikkel látták el. A könyvtár digitális katalógusa a dokumentumot – fizikai paramétereinek és főbb tartalmi elemeinek leírása

³ Jean-Baptiste Trottet-le-Gentil kanonok.

⁴ Claude de Vert bencés szerzetes, abbeville-i perjel, liturgista. 1708-ban halt meg. Réunion des musées nationaux et du Grand Palais, Images d'Art, <https://art.rmngp.fr/fr/library/artworks/claude-de-vert-1645-1708-vicaire-de-l-ordre-des-benedictins-prieur-de-saint-pierre-d-abbeville> (2025.09.25.).

⁵ Pierre-François Dumay kanonok.

⁶ Pierre-Fulcrand Duffours kanonok. A három kanonok nevének forrása: SAHUC, Joseph, *Archives de l'ancien évêché de Saint-Pons. Inventaire de 1746 1–2* (Montpellier, J. Lauriol, 1907).

⁷ BnF DdM, Français 22879.

mellett – 17. századi francia nyelvű egyház- és liturgiátörténeti kéziratként határozza meg,⁸ eredetéről többet nem árul el.

Aimé-Georges Martimort toulouse-i kanonok, a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) egyik liturgikus tanácsadója 1982-es tanulmányában, amely Languedoc tartománynak a Trienti Zsinat előtt íródott, illetve kiadott liturgikus könyveit listázza településenként, Saint-Pons-de-Thomières és Toulouse alatt említi a kéziratot.⁹ Az adatok innen Robert Amiet katalógusába is átkerültek.¹⁰ Martimort a kéziratot tanulmányában a „Papiers Martène” megnevezéssel látta el, tehát azt Edmond Martène-nek tulajdonította (róla a későbbiekben még lesz szó), azonban ez, amint látni fogjuk, mindössze saját feltételezése volt.

A jegyzetfüzet explicit módon nem hivatkozik egykori tulajdonosára, de személye a kézirat egészének áttekintésével kikövetkeztethető. Erre azért nyílik lehetőség, mert az író sok esetben régi leveleket hasznosított jegyzetlapként. Három levél alapján,¹¹ melyeket ugyanannak a személynek címeztek, és jól kivehetőek rajtuk a postára adás miatti hajtogatás nyomai,¹² valamint egy autográf irat¹³ – valószínűleg levélpiszkozat – alapján megállapítható, hogy a jegyzetek szerzője Ursin Durand francia maurinus bencés szerzetes, történész. Életének rövid áttekintése tanulságos mind a forrás, mind a történelmi korszak megértéséhez.

Ursin Durand 1682-ben született Tours-ban, és 1771-ben halt meg Párizsban. Szerzetesi fogadalmát Marmoutier-ban tette le. 1709–1713 között a maurinus kongregáció generális káptalanja és a francia klérusgyűlés (Assemblée du clergé) megbízásából Franciaországban és Belgiumban gyűjtőúton vett részt munkatársával, az egyházi régiségek legnagyobb korabeli kutatójával, Edmond Martène-nel, akivel bejárták Franciaország mintegy nyolcszáz apát-ságát és száz székesegyházát, kiadatlan források után kutatva. A kutatóút célja az volt, hogy anyagot gyűjtsenek a 17. század közepén félbehagyott Gallia Christiana sorozat készülő új kiadásához. 1718-ban a két szerzetes hasonló célú forrásgyűjtő utat tett Németországba és Hollandiába. A fellelt

⁸ Bibliothèque nationale de France. Rechercher dans le catalogue BnF Archives et manuscrits. <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc52313c> (2025.09.25.).

⁹ MARTIMORT, Aimé-Georges, *Répertoire des livres liturgiques du Languedoc, antérieurs au concile de Trente*, in *Liturgie et musique: IXe–XIVe s.* (Cahiers de Fanjeaux 17) (szerk. Colloque de Fanjeaux; Toulouse, Privat, 1982) 70–71, 76.

¹⁰ AMIET, Robert, *Missels et bréviaires imprimés (supplément aux catalogues de Weale et Bohatta). Propres des saintes (édition princeps)* (Paris, Centre National de la Recherche Scientifique, 1990) 92.

¹¹ BnF DdM, Français 22879, f. 2r–2v, 22v, 88r–88v.

¹² A levéltechnológia témájához lásd: DAMBROGIO, Jana – SMITH, Daniel Starza, *Letterlocking. The hidden history of the letter* (Cambridge – Massachusetts, MIT Press, 2024).

¹³ BnF DdM, Français 22879, f. 23v.

dokumentumok egy része a Gallia Christiana mellett Martin Bouquet *Rerum Gallicarum et Francicarum scriptores* című művében jelent meg, míg másik felüket saját maguk tették közzé, az első út esetében *Thesaurus novus anecdotorum*, a második út esetében pedig *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum et moralium amplissima collectio* címmel 1717-ben, illetve 1724–1733 között.

Két forrásgyűjtő útjuk történetét és tapasztalataikat is megjelentették *Voyage littéraire de deux religieux bénédictins de la congrégation de Saint-Maur* címmel 1717-ben, majd 1724-ben.¹⁴ Olvasmányos útleírásukból meg tudhatjuk, hogy minden évben húsvétkor indultak el, és lóháton, szerzetesi ruhában, idegenvezető segítségével tették meg az utat. Egyházi intézményekben, valamint fogadókhban is megszálltak, mígnem decemberben vagy januárban hazatértek. Franciaország nagy szerzetesi hagyományokkal bíró régióit (Nyugat-Franciaország és a Massif Central) nem látogatták meg, mivel ezeket a vidékeket már korábban más szerzetesek végigjárták.

Ursin Durand élete során az említett Martène mellett együttműködött még Maurus Dantine-nal és Charles Clémencet-vel diplomatikai, Pierre Sabatier-vel biblikus kutatásokban, valamint elvállalta az elhunyt Pierre Coustant művének, azaz a pápai levelek kiadásának folytatását. Mind a négyen maurinus szerzetesek és janzenisták voltak. Életének első szakaszában Durand lakóhelye a párizsi Saint-Germain-des-Prés-monostor volt. Itteni tartózkodásának az vetett véget, hogy Henri-Pons de Thiard de Bissy bíboros, meaux-i püspök mint janzenista „fellebbezőt” (appelláns) 1734-ben a noyoni Saint-Éloi-monostorba helyezte át, majd két év múlva külön engedéllyel a párizsi Notre-Dame des Blancs-Manteaux-monostorba költöztetett. Életének hátralevő részét itt töltötte csendes visszavonultságban.¹⁵

A füzet bekötésekor megadott cím – „Blancs Manteaux 12.” – tehát szerzője tartózkodási helyére utal, a sorszám pedig arra enged következtetni, hogy a jegyzet egykor több füzetből álló sorozat része volt. Maguk a jegyzetek nem tartalmaznak dátumokat, de az újrachatosított levelek az 1720–30-as években íródtak. A jegyzeteknek későbbieknek kell lenniük, tehát a kézirat nem 17. századi, amint az a könyvtár katalógusában olvasható.

¹⁴ Teljes szövegű kiadása: HUREL, Daniel-Odon, *Le Voyage littéraire de dom Edmond Martène et de dom Ursin Durand* (Paris, 1717 et 1724), édition critique. Érudition mauriste et regard sur la vie religieuse en France, aux Pays-Bas et en Allemagne au début du XVIIIe siècle (PhD-disszertáció; Tours, Université François Rabelais, 1991).

¹⁵ HUREL, Daniel-Odon, *Le séjour de dom Edmond Martène et de dom Ursin Durand entre Saint-Chinian et Albi en octobre 1711*, in *Études Héraultaises* (1990) 123–130; OTT, Michael, *Durand Ursin*, in *Catholic Encyclopedia* (New York, Robert Appleton Company, 1909).

TÖRTÉNELMI HÁTTÉR

A szellemi környezet tehát, amelyben járunk, a 18. század első felének Franciaországa, politikai szempontból az ancien régime, azaz a Bourbon-abszolutizmus időszaka, egyházi szempontból pedig a gallikanizmus, azaz a francia nemzetegyházi eszmeiség korszaka.

A gallikán mozgalom hivatalosan 1682-ben vette kezdetét, amikor a királyhű francia klérus megfogalmazta kiáltványát a pápasághoz és a királysághoz fűződő viszonyáról. Ebben a nyilatkozatban a papság kijelentette, hogy noha hűségét fejezi ki a pápa mint az Egyház feje iránt, a 15. századi konciliarista mozgalom szellemét viszi tovább, amely szerint a pápai primátust korlátoznia kell egyrészt az egyetemes zsinatnak (tágabb értelemben az egyetemes Egyháznak), másrészt a világi hatalomnak.¹⁶ Ez utóbbi lehetőséget biztosított a királynak saját országában az egyházi intézmények felügyeletére és befolyásolására. A Szentszék mindent megtett annak érdekében, hogy elkerüljön egy újabb, a 16. századi angliaihoz hasonló, „nemzeti katolicizmushoz” vezető egyházszakadást, ezért ha tételelesen nem is egyezett bele, hallgatólagosan tudomásul vette hatalmának csorbítását Franciaország területén, jelentős, bár némiképp korlátozott szabadságot biztosítva a francia királyoknak.¹⁷

A gallikán mozgalom egyházpolitikai, jogi törekvéseit történelmi, kulturális alapokkal is igyekezett megerősíteni. Ennek eredményeként értékelődött fel mindazon szentek (pl. Mária Magdolna, Areopagita Dénes) és ókeresztény vértanúk kultusza, akik a hagyomány szerint gall területen tevékenykedtek vagy haltak mártírhálált. Ezek a szentek kellő tekintélyt és ősiséget biztosítottak a francia egyháznak, hogy bizonyítsák Rómával való egyenlőségét.¹⁸ A gallikán mozgalom a római centralizáció ellenhatásaként természetszerűleg fordult a középkori Franciaország vallási öröksége felé is, noha ezen örökség megismerése nem feltétlenül jelentette annak továbbvételét. Így születtek azok a történelmi részhagyományokra hivatkozó, de tartalmukat tekintve tőlük elrugaszkodó, önkényes tételválogatású reformkönyvek és -liturgiák, amelyeket neogallikánnak hívunk (megkülönböztetendő a kora

¹⁶ Tüskés Gábor, *Janzenizmus, felvilágosodás, emlékirat*, in *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)* (szerk. Balázs Mihály – Bartók István; Szeged, SZTE Magyar Irodalom Tanszék, 2016) 23–39.

¹⁷ REINHARDT, Nicole, *The King's Confessor: Changing Images*, in *Monarchy and Religion. The Transformation of Royal Culture in Eighteenth-Century Europe* (szerk. Michael Schaich; Oxford, Oxford University Press, 2007) 153–185.

¹⁸ AUSLOOS, Marcel, *Hagiotoponyms in France: Saint Popularity, like a Herding Phase Transition*, in *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications* (2021) 3/566; LE GALL, Jean-Marie, *Le mythe de saint Denis: entre Renaissance et Révolution* (Seyssel, Champ Vallon, 2007).

középkori gallikán rítustól). Ezek a liturgikus könyvek bőségesen átíratódtak a kor filozófiai, irodalmi és lelkeségi irányzataival, amilyen a racionalizmus, a klasszicizmus vagy a janzenizmus.¹⁹ Egy-egy 17–18. századi szerzőknél így más-más arányban keverednek a tovább élő középkori hagyományok, a trienti átvételek és a neogallikán újítások.²⁰

A 17–18. századi Franciaország rendkívül turbulens volt az egymásnak sokszor ellentmondó vagy egymásra ható vallási mozgalmak és teológiai iskolák szempontjából. Ezek közül csupán egy volt a 18. században jószerével egyeduralkodóvá váló, alapvetően egyházpolitikai fókuszú gallikanizmus. A gallikanizmus eleve nem volt egységes: radikálisabb szárnya – Edmond Richer nézetei alapján – a pápai hatalom mellett a püspökök szerepét is korlátozni próbálta volna, amikor kijelentette: ahogy a pápa az egyetemes zsinatnak és a püspöki karnak, úgy a püspök is köteles engedelmeskedni az egyházmegyei zsinatnak és a plébánosi karnak, a plébánosok pedig a keresztény népek. Érthető módon a richer-ista egyházpolitikai nézetek az alsópapság körében rendkívül népszerűek voltak, míg a felső klérus mereven elutasította azokat.²¹

Számos lelkeségi mozgalom vert gyökeret a francia vallási élet e fellazult táptalajában. Ezek közül a legnagyobb hatású a janzenizmus volt. Az egyes irányzatok sokszor a felső klérus mellett egymással is konfliktusban voltak. Az egyházi többség számára az jelentette a biztos jogalapot egy szerző félreállítására, ha kiderült, hogy az adott kutató, liturgus már nem pusztán a korstílust, divatot követte, hanem eretnekségbe esett, amint az – legalábbis a meaux-i püspök szerint – Ursin Durand esetében is történt.

A janzenizmus teológiai térhódítása, majd bukása Franciaországban a fentebb tárgyalt egyházpolitikai küzdelmekkel párhuzamosan ment végbe, a két jelenség jelentős egymásra hatásával. A mozgalom szellemi megalapozója Cornelius Jansen leuveni teológiaprofesszor, ypres-i püspök volt, aki Szent Ágoston kegyelemtanából írta fő művét. Gondolatai, amelyeket az emberi természet teljes romlottságáról és az akaratszabadság lehetetlenségéről vallott, kísértetiesen hasonlítottak Kálvin János tanaihoz. Jansen mintegy szintetizálni próbálta a svájci reformátor nézeteit a katolikus teológia tételeivel,

¹⁹ FÖLDVÁRY Miklós István, *Thesaurus absconditus. A barokk kor szertartáskönyveinek liturgia-történeti forrásértéke*, in *Lelekiségtörténeti számvetés II* (szerk. Bajáki Rita; Budapest, HUNREN–PPKE Barokk Irodalom és Lelekiség Kutatócsoport, 2023) 53–56.

²⁰ BARTHE, Claude, *Foreword*, in *Liturgical Travels Through France Being An Account of Researches made in the various Towns of the Realm By the Sieur De Moléon, Containing many Particularities touching the Rites and Uses of the Churches: With Discoveries in ecclesiastical and pagan Antiquity* (szerk. és ford. Gerhard Eger – Zachary Thomas; Lincoln, Os Justi Press, 2025) XIX–XX.

²¹ Tüskés 31–32.

megtisztítva ez utóbbit a Jansen által elhajlásként értelmezett skolasztikus elemektől, visszatérve a patrisztikus teológiai gondolkodás szelleméhez. Noha a pápák már a 17. század közepén, 1643-ban és 1653-ban eretnekké nyilvánították Jansent, és műveit indexre tették, a janzenista mozgalom Franciaországban nagy népszerűsége tett szert, és eleinte a gallikán klérus támogatását is élvezte.²²

A janzenizmus nem kívánta valamiféle ellenegyház szerepét felvenni, sőt tagjai különálló lelkiségi irányzatként sem tekintettek magukra. Egyszerű, aszketikus életmódjukkal követői mintegy természetes immunválaszt, ellensúlyt képeztek a kor fényűző udvari és egyházi életével szemben. Központjuk a Párizs melletti Port-Royal-des-Champs női ciszterci apátsága lett. A janzenista papok kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkeztek, leveleztek és segítettek egymást tudományos és liturgikus munkájukban. Ennek ellenére nem alkottak egységes mozgalmat, a janzenizmus inkább egy szellemi központ, a Port-Royal körül kibontakozó csoportnak tekinthető, sokszínű és változó eszmékkel, célkitűzésekkel. Képviselői a teológiai, hitéleti kérdések mellett filozófiai, politikai, művészeti és pedagógiai kérdésekkel is foglalkoztak.²³ A francia egyházi kultúra vérkeringésében aktív és elismert szerepet vállaltak; példának okáért Nicolas Letourneux, a Port-Royal-apátság hivatalos gyóntatója püspöki felkérésre részt vett az első, mintaadónak számító neogallikán reformkönyvek, az 1680-as párizsi breviárium és az 1684-es párizsi misekönyv összeállításában.²⁴

Szellemi alapját tekintve a janzenizmus és a gallikanizmus számos közös elemmel bírt. Ezek közül vallási szempontból a legfontosabb az érett középkorral és a trienti reformokkal szembeni ellenszenv volt. Ideáljuknak az általuk elképzelt óegyházi állapotokat tekintették. Az ókort nyilvánvalóan csak elszórt irodalmi utalásokból és régészeti leletek alapján tudták vizsgálni, ezért a liturgiakutatók, noha erős bírálattal, de nagy érdeklődéssel fordultak a középkori és kora újkori szerkönyvek és jelen koruk élő szertartási gyakorlata felé, melyekben egyaránt a nagy múltra visszavezethető sajátosságokat keresték, a frissen kibontakozó kritikai tudományosság módszereivel elemelve azokat.

A liturgiát tekintve két fő értelmezés alakult ki. Az egyik irányzat a középkori allegorikus exegézis hagyományait folytatta, vagyis az egyes liturgikus elemek mögött szimbolikus, lelkiségi tartalmakat keresett, átvitten,

²² CHANTIN, Jean-Pierre, *Le Jansénisme: entre hérésie imaginaire et résistance catholique (XVI–le–XIXe siècle)* (Paris, Cerf, 1996).

²³ Uo.; TÜSKÉS 27–29.

²⁴ EGER, Gerhard – THOMAS, Zachary, *Introduction*, in *Liturgical Travels Through France...* XXIV–XXVIII.

mintegy rejtett jelentésekben gazdag műalkotásként értelmezve a szertartásokat. A másik, racionalista-utilitarista iskola megvetette, középkori babonaként jellemezte az allegorézist, és azt vallotta, eredendően minden szertartáselem kialakulásának egyszerű és gyakorlati oka van, ezért felesleges mögöttes tartalmat keresni bennük: ezek minden esetben utólagos interpretációk. Értelemszerűen az előbbi irányzat a díszes, összetett szertartásokat, a liturgia gazdagodását természetes és üdvös folyamánynak, míg az utóbbi irányzat elhajlásnak tekintette, amelyet vissza kell metszeni, meg kell tisztítani. Ez nem feltétlenül jelentett a mai fogalmak szerinti puritanizmust: ha egy sajátos jelenségre sikerült történeti, gyakorlatias magyarázatot találniuk, örömmel megtartották, sőt különös érdeklődést mutattak iránta. A 17–18. századi kutatók és liturgusok e skála két szélső értéke között helyezkedtek el, sok esetben középtájon: mindkét (azaz az allegorikus és a történeti) nézet érvényét elfogadva és ötvözve. A janzenisták és a radikális gallikánok viszont egyetértőleg a racionalista megközelítés kizárólagossága mellett tették le voksukat.²⁵

Ennek a tudománykritikai iskolának volt elindítója a főképp diplomatikai munkásságáról ismeretes, de a liturgiakutatásban is korszakalkotó maurinus szerzetes, Jean Mabillon. Az ő tanítványa volt a fentebb említett Edmond Martène, aki Ursin Durand-nal kísérletet tett a francia liturgikus élet teljeségének, múltjának és jelenkorának dokumentálására.²⁶

A 17. században a Port-Royal-csoport érdeklődésének fókuszpontjában – Jansent követve – a kegyelemtan teológiai kérdésköre állt. Ám a 18. század elejére egyre jelentősebbé vált politikaelméleti, különösképp az állam és az egyház viszonyával foglalkozó vizsgálódásuk. Az értelmezési horizont sokszínű volt.²⁷

Antoine Arnauld port-royali pap az 1680-as években megjelentetett írásaiban hevesen vitázott Pierre Jurieu hugenotta lelkésszel az ideális államforma kérdéséről. Jurieu – az újrainduló hugenottaüldözés árnyékában, felekezete helyzetét javítandó – azzal vádolta a katolikusokat, hogy a pápa iránti hűségük gyengíti alattvalói hűségüket a király felé. Arnauld ezzel szemben – a gallikán cikkelyek értelmében – kijelentette, hogy az egyedüli elfogadható államforma az abszolút monarchia; a népszuverenitás és az ellenállás joga protestáns eltévelyedés. Ezzel támadta Jurieu azon nézetét, miszerint a szuverenitás forrása Isten és a nép, és így nincs hatalom (akár világi, akár egyházi), amely közvetlenül Istentől származnék, és amely korlátlan lenne. Arnauld szerint a királyi hatalom természeténél fogva abszolút,

²⁵ BARTHE XV–XXXIV.

²⁶ Uo.

²⁷ TÜSKÉS 31–32.

így egy törvényes király nem lehet zsarnok, és az uralkodót feltétel nélküli alattvalói hűség és engedelmesség illeti meg. Aktuálpolitikai kitekintéssel, összehasonlításképpen III. (Orániai) Vilmos angol királyt (1689–1702) nyíltan trónbitorlónak és zsarnoknak nevezte, és leszögezte, hogy a „dicsőséges forradalom”-nak nevezett uralkodóváltás szerinte közönséges puccs, a nyomában létrejövő parlamentáris monarchia összeegyeztethetetlen a katolikus politikai gondolkodással.²⁸

Ezzel szemben egy másik janzenista gondolkodó, Pasquier Quesnel – Richer nézeteit továbbvíve – a püspöki tekintély korlátozásáról, az alsópapság és a hívek szerepének növeléséről értekezett. Gyakorlati meglátásai közül egy példa, hogy szerinte a püspök által elrendelt kiközösítés csak a hívő közösség beleegyezésével érvényes. Nézeteit a pápaság, a francia király támogatásával, az *Unigenitus* kezdetű bullában hivatalosan is elítélte. Az alulról építkező egyházmodell, a képviseleti eszme hirdetése azonban egyre inkább az abszolutista világi hatalom bírálatát is jelentette. Természetesen az Arnauld-féle traktátusok hasznosak és támogatandók, míg a Quesnel-féle átalakítási javaslatok veszélyesek és üldözendők voltak a királyi hatalom szempontjából. Az abszolutista rendszer egyre kevésbé viselte el más szellemi központok, csoportosulások létét.²⁹ A gallikán–janzenista kölcsönös egymásra hatás így átmenetinek bizonyult, és a janzenizmus a pápaság roszszállása mellett a francia király támogatását is elveszítette. Mivel a püspöki kar megosztott volt a janzenisták ügyében, a király – félretéve a gall különjogokkal kapcsolatos nézeteltéréseiket – a pápával keresett szövetséget. A Szenszék és az udvar 1705-ben előbb csak közös szellemi fellépést hirdetett a janzenisták ellen. A konfliktus szimbolikus tetőpontjaként a már 1709-ben bezárt Port-Royal-apátságot királyi utasításra 1711-ben alapjáig lerombolták, létezésének nyomait is eltüntették. A janzenista papokat kötelezték, hogy írásban tagadják meg nézeteiket.³⁰

Az erőszakos fellépés azonban nem vetett véget a mozgalomnak, a janzenisták a szétszórásban is folytatták tevékenységüket. Miután a pápaság 1713-ban, az *Unigenitus* kezdetű bullában ismét elítélte a janzenizmust, 1717-ben több püspök is támogatásáról biztosította őket, fellebbezve a bulla ellen – őket nevezzük appellánsoknak. Ezután a janzenistákra nehezedő nyomás enyhült, sok pap visszavonta kényszer hatására aláírt nyilatkozata-

²⁸ SIMONUTTI, Luisa, *Jansenist Fears and Huguenot Polemics. Arnauld, Jurieu, and Bayle on Obedience and Toleration*, in *Paradoxes of Religious Toleration in Early Modern Political Thought* (szerk. John Christian Laursen – Maria Jose Villaverde; Lanham – New York, Lexington Books, 2012) 53–66.

²⁹ Tüskés 29–33.

³⁰ BARTHE XLI–XLIII.

tát, sőt 1728-ban saját hetilapot is indítottak, a nyilvánossághoz fordulva támogatásért. Ezen viták következtében értelemszerűen erősödtek a janzenizmus antiroyalista tendenciái, mely jelentősen hozzájárult a királyi és egyházi hatalomról való gondolkodás deszakralizálódásához.³¹ Az 1730-as években az udvar ismét üldözni kezdte a janzenistákat, ami változó intenzitással folytatódott a nagy francia forradalomig. Kegyvesztettségük után a janzenista szimpátiájú francia papokat, akik nem menekültek el az országból, egy-egy félreeső kolostorban mintegy háziőrizetben tartották, nyilvános ténykedésüket megtiltották,³² amint az Durand-nal is történt.

A janzenisták támogatottsága minden bizonnyal összefüggött a francia államhatalom hugenottákkal kapcsolatos politikájának változásával, a vallásilag homogén ország megteremtésének igényével is. Az 1598-ban kiadott nantes-i ediktum nyomán a 17. században a protestánsok viszonylagos vallásszabadságban és nyugalomban élhettek Franciaországban. Ebben a légkörben a janzenizmus nemhogy megfért, hanem jól bele is illeszkedett: mintegy azt demonstrálta, hogy a kálvini teológia és életideál bizonyos kezek között a katolicizmusban, az egyházi hierarchia elutasítása nélkül is megélhető. A janzenisták ugyanakkor minden hasonlóságuk mellett sokkal inkább különböztek a hugenottáktól: mély áhítattal viszonyultak az Eucharisztiahoz, tisztelték a szentek ereklyéit, szigorú bűnbánati és böjti fegyelmet tartottak.³³ Magukat az igazi katolikus teológia és életideál továbbvivőiként aposztrofálták, és vitáztak a hugenottákkal. Ennek ellenére állandó vád volt a janzenistákkal szemben az udvar részéről, hogy valójában kriptoprotestánsok. A viszonylagos átjárhatóság nem mindig szolgálta a vallási megbékélést. Erre jellemző példaként szolgál Jean de Labadie jezsuita pap esete, aki előbb a janzenistákkal szimpatizált, majd áttért hugenottává, végül német területre menekülve csatlakozott a frissen kibontakozó, de hasonló spirituális alapon álló pietista mozgalomhoz.³⁴ Az életútból jól kivehető, hogy a felekezeti „csúszós lejtő” kiindulópontja a janzenizmus volt.

Ez az aránylag békés időszak ért véget akkor, amikor 1685-ben XIV. Lajos király (1643–1715) visszavonta a nantes-i ediktumot, és elkezdődött a hugenották mintegy két évtizeden át tartó szisztematikus üldözése, áttérítése. Az erőszakos fellépés természetszerűleg vezetett a fundamentalista vallásosság megjelenéséhez: a délfraancia vidékeken, Languedoc és Dauphiné tartomány-

³¹ Tüskés 29–31.

³² Uo. 33–35.

³³ EGER – THOMAS XLIII–LIII.

³⁴ LABORIE, Lionel, *Huguenot Prophecies in Eighteenth-Century France*, in *Early Modern Prophecies in Transnational, National and Regional Contexts 3* (szerk. Lionel Laborie – Ariel Hessayon; Leiden, Brill, 2020) 189–244.

ban millenarista mozgalmak bontakoztak ki, önjelölt próféták hirdették a világvége eljövételét. A hugenották egy kisebb csoportját, a camisard-okat, akik a fegyveres ellenállást választották, 1702–1710 között füstölte ki a királyi hadsereg a Cévennek hegyei közül.³⁵ Ez az időszak láthatóan egybeesik a janzenizmus betiltásával, különösképp a Port-Royal 1709-es bezárásával és 1711-es lerombolásával.

A hugenották helyzete XIV. Lajos 1715-ös halála után valamelyest javult ugyan, de a szórványos üldözési hullámok ezután is megmaradtak, egészen 1762–1763-ig. Antoine Court lelkész titokban hozzálátott a kálvinista egyházszervezet óvatos újraépítéséhez, és a passzív ellenállást szorgalmazta mint magatartási mintát. Az „ortodox protestantizmus” elítélte és elhatárolta magát a camisard-okhoz hasonló profétikus, militáns vallási mozgalmaktól.³⁶

A janzenista iskola intézményesen a legtovább Németalföldön maradt meg, immár elszakadva a katolicizmustól, önálló egyházként. A 19. század végén beolvadtak az I. Vatikáni Zsinat (1869–1870) után kibontakozó, a pápai tévedhetetlenség dogmájának kihirdetését ellenző német ókatolikus mozgalomba.³⁷

A FORRÁS TARTALMA

Durand jegyzetgyűjteménye témáját tekintve főképp helytörténeti, diplomatikai és liturgikus jegyzeteket tartalmaz, de elszórtan biblikus és patrisztikus teológiai témákkal is foglalkozik. Elemzésünkben a liturgikus adatokra összpontosítunk.

A füzet liturgiátörténeti része két nagy egységből áll. Az első szakasz különböző műfajú és eredetű toulouse-i liturgikus könyvek töredékeit tartalmazza: a 113–114. fólión egy 8. századi, a Szent-Szaturniusz-apátságából származó evangeliárium; a 132–135. fólión ugyanezen apátság három kéziratos misszáljének (1344, 1346, 1420) kivonata található. Ezt követi nagyjából féloldalmi terjedelemmel egy miscordó, amely a daurade-i Miasszonyunk-monostor egy 14. századi breviáriumban maradt fenn; majd a 136–138. fólión a Toulouse-i Egyházmegye két, 1490-es és 1574-es nyomtatott misekönyvének és egy 15–16. századi rituáljének részletei. A második egység két nagyobb lélegzetvételű jegyzetből áll. A 140–177. fólión szerepel Saint-Pons-de-Thomières

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ GÁL Ferenc – SZABÓ Ferenc, *Janzenizmus*, in *Magyar Katolikus Lexikon*, <https://lexikon.katolikus.hu/J/janzenizmus.html> (2025.10.26.).

székesegyháza 14. századi ordináriusának, a 181–209. fólión pedig ugyanezen város bencés monostora 1533-ban nyomtatott misekönyvének kivonata.

Maga az 1533-as misekönyv-jegyzet három jól elkülöníthető egységből áll. Az első, rövid egység (181r–182v f.) a misekönyv sajátos tartalmainak tömör, francia nyelvű összegzése. A második, fő rész (183r–206r f.) a misszale teljes anyagának, azaz kalendáriumának, valamint propriumának (a mise szövegének az év körforgása szerint változó részei) és ordináriumának (a mise állandó részei) kivonata. A jegyzetelő módszere az volt, hogy nem írta ki a teljes forrást, hanem csak a jellegzetes, a korabeli, egyetemesen használt római misekönyvtől eltérő tételeket jegyezte fel, néhol teljes szöveggel, néhol csak kezdőszavakkal. A harmadik, szintén rövid egység (208r–209r f.) pedig a 18. században már különlegességnek ható hétköznapi (szerdai és pénteki) olvasmányokat tekinti át a teljesség igényével. A három tartalmi egység három jól elkülöníthető kéz munkája. Az első és a harmadik egység rögzítője gyakorlott írnok volt, de nem volt különösebben járatos a liturgikus forrásokban. A második, leghosszabb egységet kevésbé gyakorlott kéz jegyezte le, ugyanakkor látszik, hogy magabiztosan olvasta és értelmezte a liturgikus forrásokat: minden bizonnyal ő volt maga a füzet tulajdonosa, míg a másik két szakaszt munkatársai rögzítették.

Fennmaradt a füzetben egy 1716-os keltezésű levél, amelyben Durand a jelen tanulmány tárgyát képező misekönyvről kap információt.³⁸ Ebből a levélből – mely a tanulmány elején teljes terjedelmében olvasható – meg tudhatjuk, hogy Durand konkrét liturgikus kérdéssel fordult Pierre-Fulcrand Duffours kanonokhoz, aki azonban nem tudott magyarázatot adni. Válaszlevele a „rubrique”, azaz „rubrika” szót használja, kissé furcsa fogalmazással, egyes számban, azt sugallva, mintha egyetlen szertartási elem lett volna a kérdés tárgya. Durand füzetében, a 142–150. fólión található egy rövid jegyzet a saint-pons-i ordinárius sajátosságairól. A jegyzet felépítése mindenben követi a Duffours levelében foglaltakat: a jobb hasámban szerepel a főszöveg; a bal hasámban pedig két kéz által írt megjegyzések olvashatóak (egyik kézírás sem Duffours-é), amelyek legtöbbször arra utalnak, hogy nem tudják, honnan eredhet egy-egy szokás, legfeljebb utalnak a római gyakorlatra. Az egyik megjegyzés hivatkozik Claude de Vert liturgikus kutatásaira, akinek halála miatt Duffours kanonok szomorúságát fejezte ki.

Akár ez a szöveg volt a megnevezett „rubrique”, akár más jegyzet, Durand minden bizonnyal először az ordináriuskönyvet dolgozta fel. A fentebb említett útleírás, a *Voyage littéraire* szerint Durand és Martène 1710–1711-ben járt Franciaország déli régióiban, azonban Saint-Pons-t nem említik.³⁹ Ha az

³⁸ BnF DdM, Français 22879, f. 179r–180r.

³⁹ MARTÈNE, Edmond – DURAND, Ursin, *Voyage littéraire de deux religieux bénédictins de la*

évszámokat összevetjük, akkor kiderül, hogy Durand csak évekkel később, valószínűleg az 1716-os levélből szerzett tudomást az 1533-as misekönyvről, és utólag emelte azt be az általa feldolgozott források körébe, azaz munkája a *Voyage*-projekt utólagos kiegészítését, folytatását jelentette. A nyomtatott misekönyv tartalmából az első rövid, áttekintő egység készülhetett el először, melyet valószínűleg egy helyi klerikus jegyzetelt ki és küldött el Durand-nak, aki ezután személyesen is átnézte a misekönyv egészét.

A szerző – amint fentebb említettük – csak a rómainál eltérő elemeket írta ki, ezzel időt és helyet takarítva meg, és mintegy előválogatás után értelmezte is a forrást. Hogy ennek jelentőségét megértsük, vessünk egy pillantást a középkori és kora újkori Európa liturgikus életére!

LITURGIKUS ÁTTEKINTÉS

A 16–17. századig a római rítus mellett, hogy – az ambrozián Milánót és a mozarab hagyomány foltokban fennmaradt spanyolországi emlékeit kivéve⁴⁰ – az egész nyugati kereszténység bevett rítusa volt, nem merev egyformaságban, hanem helyi változatok sokféleségében létezett. Ezek a változatok az úzusok, vagyis azok a liturgikus hagyományok, amelyek ugyanolyan vagy erősen hasonló szerkezetűek, ugyanakkor több-kevesebb egyedi jelenség figyelhető meg bennük. Fontos kiemelni, hogy egy rítusvariánst csak akkor tekinthetünk úzusnak, ha egy jól körülhatárolható területi egység vagy közösség által használt, tartós hagyományról beszélünk, azaz liturgiáik egyéni vonásai nem véletlenszerűek, hanem rendszert alkotnak, és ez a rendszer kifejezi és fölismerhetővé teszi a liturgiát végző intézményt. Elméletileg három közösségtípus rendelkezhetett úzussal: az egyházmegyék, a szerzetesrendek és a monasztikus közösségek (azaz a bencés apátságok és ágostonos kánokrendi apátságok).⁴¹

Az úzusok kialakulása kezdetben önkéntelen folyamat volt: a még képlekeny tételkészletű, majd különféle helyeken különféleképpen kiegészített

congrégation de Saint-Maur I (Paris, Florentin Delaulne et al., 1717).

⁴⁰ KING, Archdale A., *Liturgies of the Primatial Sees* (London – New York – Toronto, Longmans – Green, 1957).

⁴¹ FÖLDVÁRY Miklós István, *A római rítus változatai. Törvényességük és újjáéledésük*, in *XVI. Benedek pápa és a Szent Liturgia* (szerk. Földváry Miklós István – Talmácsi József; Budapest, SZIT, 2011) 108–110; Uő, *Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában. A liturgiátörténet tanúsága*, in *(Magyar) Nemzet és Európa. Tanulmányok a 70 éves Martin József tiszteletére* (szerk. Széchenyi Ágnes – Buzinkay Géza; Eger, Liceum, 2014) 91–105; Uő, *A római rítus változatainak kutatása II: Módszerek és forráshasználat*, in *Magyar Egyházzene* (2013) 2/115–120.

római rítusban egyes variánsok megszilárdultak, majd konzerválódásuk után a 11–14. században használóik úzusként kezdték értelmezni őket. A 15–16. század fordulójára ez nagyjából kétszázötven, nyomtatott szertartáskönyvekkel is adatolt úzus meglétét eredményezte. Ebben az időben már, mintegy lokálpatrióta érzülettől vezetve, az úzusok identitásindikátorként is szolgáltak, püspökségek és szerzetesi közösségek egyaránt büszkén végezték saját liturgikus hagyományaikat, és hirdették azok tiszteletre méltó ősiségét.⁴²

Ez a helyzet változott meg a Trienti Zsinat (1545–1563) után, amikor Szent V. Piusz pápa (1566–1572) 1568-ban kiadta és kihirdette a római breviárium új kiadását és vele együtt *Quod a nobis* kezdetű bulláját, 1570-ben pedig a római misekönyvet a *Quo primum* bullával. A rendelkezés értelmében mindazok a püspökségek és szerzetesrendek, amelyek kétszáz évnél régibb saját úzussal rendelkeztek, megtarthatták liturgikus könyveiket, de az ennél fiatalabbak kötelesek voltak áttérni a római szerkönyvek használatára. V. Piusz pápát döntése meghozatalában egyrészt az a gondolat vezette, hogy a reformáció térhódításának évszázadában, amikor a vallási identitást már a felekezetek határozták meg, a katolicizmus fejezze ki liturgiája által is egyetemességét és erejét. Bullája – amint azt fentebb említettem – nem kívánta eltörölni a nagy múlttal rendelkező helyi úzusokat. A pápa nem a legitim hagyományok sokféleségét kifogásolta, hanem a 16. században meginduló reformliturgiákkal és az ezek okán kialakuló káosszal volt problémája. Ezen reformok közül a legismertebb a Francisco de Quiñones bíboros által összeállított, önkényes tételválogatású és nyelvezetű breviárium volt. Érdeemes megfigyelni e 16. századi liturgikus reform és az egy évszázaddal később elinduló neogallikán reformok eszmei hasonlóságait. V. Piusz pápa tehát ezeket a 16. századi reformokat kívánta visszanyesni, különböző okokból mégis nagyjából egy évszázad alatt kialakult az az állapot, hogy – néhány szerzetesrend és önállóságát hangsúlyozó francia püspökség kivételével – minden közösség feladta saját úzusát, és áttért a római liturgikus könyvek használatára.⁴³

A 18. században tehát egy középkori úzust őrző misekönyv már egzotikusnak és élő hagyomány helyett pusztán történelmi dokumentumnak számított, így joggal fordult felé a kutató egy olyan korban, amely a római–kuriális gyakorlathoz képest igyekezett alternatívát keresni. Ebbe a korhangulatba illeszkedik Saint-Pons-de-Thomières misszáljának újrafelfedezése. Amint az a

⁴² FÖLDVÁRY, *Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában*.

⁴³ TÖRÖK József, *A katolikus egyház és liturgia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig* (Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó Kft., 2000) 73; FÖLDVÁRY Miklós István, *A hagyományos római (tridentin) liturgia*, in Stáció (2010) 6/8–9; Uő, *Liturgikus könyvek*, in *Ars sacra. A liturgikus művészet kézikönyve* (szerk. Szakács Béla Zsolt; Budapest, SZIT, 2019) 337–402; Uő, *A római rítus változatainak kutatása II.*

bevezetőben közölt levélből kiderül, a saint-pons-i káptalan tudott az 1533-as misekönyv létezéséről, ismerték annak tartalmát, és tisztelettel viszonyultak hozzá, de a gyakorlatban nem végezték.

A saint-pons-i misekönyv külön érdekessége, hogy monasztikus forrás. A három úzustípus (egyházmegye, szerzetesrend, monasztikus közösség) közül ez a legritkább; csak kis számban voltak olyan apátságok, amelyek adtak ki saját liturgikus könyveket. Ezeknek az úzusoknak számuk mellett hatókörük is kicsi volt: legfeljebb a nekik alárendelt házak alkotta kongregáció követte gyakorlatukat. Az egységes úzusú, központosított szerzetesrendekkel ellentétben nem valamiféle bencés vagy ágostonos hagyományt követtek, hanem az őket körülvevő székesegyházakhoz hasonlóan egy-egy liturgikus tájhoz illeszkedtek. A ma hozzáférhető ilyen nyomtatott misszálék anyaintézményei a következők: Franciaországból: Cluny, Marmoutier (Tours), La Chaise-Dieu, Ainay (Lyon), Fontevraud, Saint Remi (Reims); Itáliából: Vallombrosa, Monte Cassino; Spanyolországból: Montearagón, San Benito el Real (Valladolid). Ehhez a tíz apátsághoz csatlakozik Saint-Pons-de-Thomières misekönyvének fennmaradt kivonata.⁴⁴ Néhány további intézmény könyveiről is maradtak fenn közvetett adatok, de példányaik egyelőre nem kerültek elő.

Monasztikus előzmény tette lehetővé Saint-Pons-de-Thomières úzusának létrejöttét is. Liturgiátörténetileg megállapítható, hogy az úzusképződés folyamata a 14. századra lezárult. Azok az egyházmegyék, amelyeket a 14. században alapítottak, már nem adtak ki saját liturgikus könyveket, hanem korábbi anyaegyházmegyéjük úzusát vették át (vagyis azét az egyházmegyéét, amelyből területüket alapításukkor kihasították). Az újonnan alapított szerzetesrendek pedig a római–kuriális könyveket használták és egészítették ki. Délfrancia viszonylatban az előbbi utat követték Toulouse és Poitiers 1317-ben leválasztott szuffragáneos püspökségei.⁴⁵ Saint-Pons-de-Thomières ebből a szempontból sajátos kivételt képez.

AZ APÁTSÁG ÉS AZ EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETE

Saint-Pons-de-Thomières az Espinouse-hegység déli lejtőinek lábánál fekvő, kis méretű erődített város, félúton Carcassonne és Béziers között. Míg a későbbi századokban ezt a területet a kiterjesztett Languedoc délkeleti hatá-

⁴⁴ FÖLDVÁRY Miklós István, *Usuarium. A Guide to the Study of Latin Liturgical Uses in the Middle Ages and the Early Modern Period I: Preliminaries, II: The Mass* (Budapest, ELTE BTK Vallástudományi Központ – Liturgiátörténeti Kutatócsoport, 2023) 28–29.

⁴⁵ Uo. 17–19.

rának tekintették, az érett középkorban a pagus Narbonensis, azaz a mai Provence északnyugati határát jelentette. A térség legtekintélyesebb földesurai a toulouse-i grófok voltak.⁴⁶ Saint-Pons bencés apátságát Raymond Pons toulouse-i gróf, később egyben Akvitánia hercege és felesége, Garsinde de Gascogne alapította 936-ban. Az apátság a továbbiakban is szorosan kötődött az alapító kegyúri családhoz. Aktív politikai szerepet vállalt a toulouse-i grófok vetélkedésében a szomszédos földesurakkal (mint a narbonne-i, béziers-i, albi és nîmes-i vikomtok vagy a barcelonai grófok), valamint a család temetkezési helyeül is szolgált.⁴⁷ A kegyurak emlékére még az 1533-as misekönyv is tartalmazott egy votív könyörgést Toulouse elhunyt grófjainak lelki üdvéért: „Pro defunctis vel pro comitibus Tholosanis.”⁴⁸

Az új apátság két védőszentje Szűz Mária, valamint Cimiez-i Szent Ponsz ókeresztény galliai vértanú, az alapító gróf személyes patrónusa lett. A gróf ezzel mintegy hagyományt teremtett, a Pons név az elkövetkező évszázadokban népszerű lett családja körében. Az alapítólevél leírja, a gróf az aurillaci Szent Gerald-apátság apátját bízta meg, hogy küldjön szerzeteseket Saint-Pons-ba. Az új apátság első előljárója Otgarius lett, akit a narbonne-i érsek benedikált a régió többi püspökének társaságában. Fontos megemlíteni, hogy Saint-Pons ekkor már rendelkezett egy kicsiny templommal, a Szent Márton-plébániatemplommal (Saint-Martin-du-Jaur). A település vallási életét továbbra is ez az intézmény biztosította, a bencés monostor – irányító szerepe mellett – elkülönítette magát a lakosságtól.

Az alapító gróf bőkezű földadományokkal és kiváltságokkal látta el az apátságot, amely így a lelkiek mellett a térség világi hatalmai közé is számított. Az apát lett a terület földesura (seigneur), és fenntartása érdekében az apátság adószedésre is jogosult volt. Ez azonban nem ment zökkenőmentesen, ugyanis Saint-Pons lakossága sok esetben ellenállást tanúsított az adófizetéssel szemben, a francia király segítségét kérve. Az apátság egyházszervezetileg a narbonne-i érsekség területén feküdt, de nem tartozott annak joghatósága alá. Ebből számos hatalmi konfliktus származott a két fél között, például 1098-ban, amikor az apát érseki jóváhagyás nélkül fogadott vissza kiközösítetteket, és lobbizott a tarragonai püspökség leválasztásáért a narbonne-i érseki tartományról. Az alapítólevél leszögezte, hogy az apátság exempcióval rendelkezik, azaz független minden egyházi és világi alávetettségtől, és közvetlenül a Szentszék ellenőrzése alatt áll. Ugyanakkor ezen cikely hitele kérdéses, egyes kutatók későbbi betoldásnak tartják.

⁴⁶ BUSSIS-TAIT, Leslie, *Histoire du monastère de Saint-Pons-de-Thomières. Sources documentaires (936–1874)*, in *Études Héraultaises* (1995) 23–26.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ BnF DdM, Français 22879, f. 202r.

Az apátság fénykora a 11. század utolsó harmadára tehető, Frotard apát idejére, aki a szerzetesi reformmozgalom egyik vezetője volt. Saint-Pons, kevesek között, bencés kongregáció központja lett. Erre az időszakra esik, amikor Sancho Ramírez aragóniai (1063–1094) és navarrai király (1076–1094) fiát oblatusként Saint-Pons-ba küldte szerzetesnek, aki mintegy négy évtizednyi monostori élet után II. Ramiro néven (1134–1137) aragón király lett. Lemondása után életét a huescai Szent Péter-apátságban töltötte, amely Saint-Pons joghatósága alá tartozott. Emellett 1205–1267 között Saint-Pons apátsága részt vett az albigens eretnokség felszámolásában. Noha túl nagy szerepe nem volt az inkvizícióban, az apátság mégis karakánabb volt, mint a környékbeli egyházmegyék vagy VII. Raymond toulouse-i gróf, akit passzivitása, az albigensek megtérése miatt a pápai legátus ki is közöcsített.

A 12. században az apátságot jelentősen átépítették és fallal is megerősítették. A kolostor saját levéltárral rendelkezett, azonban iratainak nagy része mára megsemmisült, mintegy hatvan oklevélmásolat maradt csak fenn. Emellett az apátságnak tekintélyes, háromszáz kötetes könyvtára is volt.⁴⁹

Saint-Pons-de-Thomières 1317-ben emelkedett egyházmegyei rangra, amikor a pápa átszervezte a languedoci egyházmegyék rendszerét. Ennek során a narbonne-i érsekség hatalmas területéről leválasztották Alet-t és Saint-Pons-t. Saint-Pons esetében szokatlan módon a bencés apátság vált székesegyházzá, az egyházmegye első püspöke Pierre Roger de Beaufort, az addigi apát lett, a káptalan pedig a szerzetesi közösségből alakult meg, így sajátos dómmonostori képződmény jött létre.⁵⁰ (Ábrát lásd a következő oldalon.)

Saint-Pons a 15. század elején átmeneti gazdasági hanyatláson ment át a százéves háború miatt, a 15–16. század fordulójára azonban regenerálódott, és óriási építkezések kezdődtek, mindenekeelőtt a székesegyház kibővítése. A munkálatok felemésztették a vagyont, amit jól szemléltet, hogy Alessandro Farnese bíboros, névleges saint-pons-i püspök, miután 1534-ben III. Pál néven (1534–1549) pápa lett, búcsút hirdetett azoknak, akik adományoztak a székesegyház javára. Az egyházmegye prosperitása azonban átmenetinek bizonyult, ugyanis 1567 októberében a hugenották betörték Saint-Pons-ba, kifosztották a város katolikus intézményeit, a székesegyház újonnan épült kerengőjét és kórusát, valamint tornyait lerombolták. Valószínű, hogy a támadás részben tervezett volt: a katedrális költséges átépítése kiváltotta a

⁴⁹ BUSSIS-TAIT 26–29.

⁵⁰ TROTET-LE-GENTIL, Jean-Baptiste, *Chronologie des abbez du monastère et des evesques de l'église de S. Pons de Thomières* (Béziers, Étienne Barbut, 1703) 29–30.

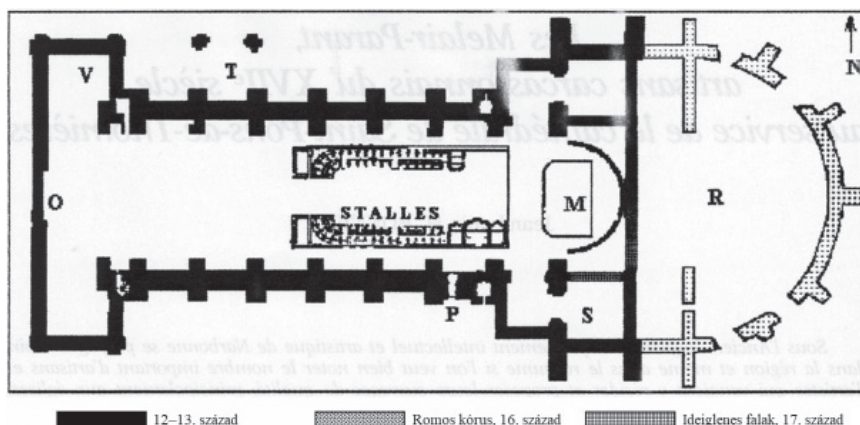
A NARBONNE-I ÉS A TOULOUSE-I ÉRSEKI TARTOMÁNY 1317 UTÁN⁵¹

hugenották haragját, így a fő pusztítás a nemrég elkészült, fényűző kórus ellen irányult.⁵²

A hugenották 1568. júliusi kiűzése után a székesegyház pénzhiány miatt nem épült újjá, csak 1619-ben szenteltek fel egy kisebb templomot a romok között. Ezzel együtt a szerzetesi élet lényegében megszűnt, a megmaradt tizenhat kanonokot – akik csak a szertartásokra gyűltek össze – a város különböző pontjain szállásolták el. A pápa már előbb, 1612-ben szekularizálta a káptalant. Ugyanakkor egy idő után az új templom szűkössnek bizonyult, ezért előbb 1655–1658 között kibővítették, majd 1716-ban – épp Durand levélváltása idején – a kórust átépítették. Az építkezések azért is húzódtak el ilyen sokáig, mert a káptalan nem egyezett bele a Pierre-Jean-François Percin de Montgaillard püspök által szorgalmazott költséges beruházásokba.

⁵¹ JALABERT, Marie-Laure – BOURIN, Monique, *Le Livre vert de Pierre de La Jugie. Une image de la fortune des archevêques de Narbonne au XIV^e siècle étude d'une seigneurie* (Perpignan, Presses universitaires de Perpignan, 2009) 35–50.

⁵² BUSSIS-TAIT 29–31.



A SZÉKESEGYHÁZ ALAPRAJZA 1716 ELŐTT⁵³

M: főoltár, O: befalazott romanikus kapu, P: kapu a kolostorhoz,
R: a régi kórus romjai, S: sekrestye, T: északi kapu, V: harangtorony

Percin de Montgaillard hosszú, mintegy öt évtizedes püspöksége szellemi szempontból is viharos időszaka volt az egyházmegyének. A polemikus levélváltásairól elhíresült, janzenista szimpátiájú, tudós püspök (a Sorbonne jogi doktora) aktív szerepet vállalt kora egyházpolitikai vitáiban: elítélte a pápai tévedhetetlenség tanát és a hugenották kényszerátértését, valamint engedélyezte egyházmegyéjében a janzenisták letelepedését. Liturgikus szempontból kiemelendő, hogy Percin de Montgaillard védelmébe vette a közeli Alet-i Egyházmegye janzenista szellemben átszerkesztett rituáléját, melynek tartalmát a toulon-i püspök eretnekséggel vádolta.

Percin de Montgaillard elhúzódó joghatósági harcot folytatott a rekollektákkal, azaz a ferences rend trienti szellemben megreformált ágával, akik 1609-ben alapítottak kolostort Saint-Pons-ban. A püspök megtiltotta nekik egyházmegyéje területén a gyóntatást és az adománygyűjtést, mire válaszul a rekollekták ellenálltak a püspöki vizitációnak. Ez az epizód egyúttal jól megvilágítja a területi alapú egyházmegyék és az azoktól többé-kevésbé független szerzetesi intézmények közötti állandó joghatósági, engedelmisségi viszályokat. Percin de Montgaillard bírálata a rekollekták pasztorációs engedékenységének is szólt. A rekollekták, noha maguk szegény és aszketikus életet éltek, az egyszerű hívek esetében a gyakori gyónás és szentáldozás mellett az enyhe bőjti és bűnbánati fegyelem elkötelezettjei voltak, és meg-

⁵³ BONNET, Jean-Louis H., *Les Melair-Parant, artisans carcassonnais du XVIIe siècle au service de la cathédrale de Saint-Pons-de-Thomières*, in *Études Héraultaises* (2001) 86.

túrték a népi jámborság szentimentálisabb megnyilvánulásait, melyek sokszor babonás nézetekbe, gyakorlatokba csaptak át. Ez a ferences népmisszió élénk hitéletet eredményezett, ugyanakkor a meglehetősen elitista püspök rosszallását váltotta ki. A rekolekták visszaszorítása, ténykedésük korlátozása idővel az ellenkező hatást érte el: az egyházmegyében a hívek körében vallási passzivitás, közönyösség lett úrrá, és drasztikusan lecsökkent a szentiségek vétele, sokan éveken át nem gyóntak és nem áldoztak.⁵⁴

A fentebb említett építkezések szükségessége egyúttal megvilágítja: évtizedek kellettek hozzá, de a székesegyház vallási-kulturális élete kezdett helyreállni a viszontagságok után. Az 1655–1658-as bővítés idején a káptalani kórusban négy gyerek tanult és szolgált – ez a létszám, noha alacsonynak tűnik, a régióban átlagosnak számított. Az énekes elítéképítés mellett nagyobb létszámban volt hangszeres oktatás is (viola da gamba és szerpent). A nagy székesegyház újjáépítése így végül csak a 18. század elejére valósult meg, az eredetihez képest szerényebb kivitelben. A munkálatokat főképp carcassonne-i építőmesterek végezték; voltak családok (Melair, Parant), amelyek három generáción át felügyelték a székesegyház javításait. Ennek a családi elkötelezettségnek tudható be, hogy a kórus 1716-os átrendezésekor tiszteletben tartották az 1655–1658-as építkezés eredményeit.⁵⁵

A középkori épületek maradványait, köveit és faragott szobraikat a lakosság széthordta és újrahasznosította annak ellenére, hogy a püspök ezt kiátkozással büntette. A francia műemlékvédelem 1840-ben próbálta a törmelék megmaradt darabjait összegyűjteni, de sikertelenül.⁵⁶ A Saint-Pons-i Egyházmegyét végül a francia forradalom idején, 1791-ben számolták fel, és az 1801-es konkordátum után sem állították helyre, hanem a pápa hivatalosan is megszüntette, területét a montpellier-i érsekséghez csatolva.⁵⁷

AZ ÚZUS EREDETE

Az apátság, amint azt fentebb említettem, eredendően a Narbonne-i Főegyházmegye területéhez tartozott, és csak 1317-ben lett püspökség, ennek ellenére nem a narbonne-i úzust használta, hanem saját misekönyvet adott ki. Ez azonban nem új, egyházmegyés úzust jelentett, hanem a korábbi apátsági

⁵⁴ MEYER, Frédéric, *L'évêque contre les récollets. La querelle des sacrements dans le diocèse de Saint-Pons-de-Thomières à la fin du XVIIe siècle*, in *Études Héraultaises* (2001) 75–83.

⁵⁵ BONNET 90–91.

⁵⁶ BUSSIS-TAIT 31.

⁵⁷ JEAN, Armand, *Les évêques et les archevêques de France depuis 1682 jusqu'à 1801* (Paris – Mamers, Alphonse Picard – G. Fleury – A. Dangin, 1891) 275–277; GOYAU, Georges, *Diocese of Montpellier*, in *Catholic Encyclopedia* (New York, Robert Appleton Company, 1911).

úzus továbbélését, utólag átvéve egyes püspöki funkciókat. Ennek következtében még az 1533-as misekönyv is a szerzetesi káptalanra hivatkozik és nem a püspökségre: *Missale ad usum religiosorum inclyti Pontiani capituli*.⁵⁸ A könyv címdoldalán – amint azt Durand tételesen lejegyezte – két szent képmása volt látható: Szent Benedeké, a nyugati monasztikus szerzetesség atyjáé, és Szent Ponciusé, az apátság védőszentjéé. A monasztikus eredetet bizonyítja a könyv jellegzetes ünnepkategóriája, a tizenkét olvasmányos ünnep (*festum duodecim lectionum*) is: a monasztikus zsoltósmában ugyanis a vasár- és ünnepnap matutinumban nem kilenc olvasmány és responzóriumban hangzott el, hanem tizenkettő.⁵⁹



A SAINT-PONS-DE-THOMIÈRES-I SZÉKESEGYHÁZ NAPJAINKBAN⁶⁰

⁵⁸ FÖLDVÁRY, *Usuarium (Guide)* 18–19.

⁵⁹ KELEMEN Áron, *Liturgikus újjászületés a reneszánsz Európában*, in *Magyar Egyházzene* (2007/2008) 15/247.

⁶⁰ Editions des Riches Heures, <https://www.richesheures.net/epoque-6-15/eglise/34st-pons-general.htm> (2025.09.25.). Fotó: Russ Pinder.

Hogy a bencés apátság és az egyházmegye kapcsolatát jobban megértsük, érdemes legalább szűrőpróbaszerűen összevetni a misekönyvet a 14. századi ordináriussal. Noha a misekönyv több mint egy évszázaddal későbbi, mégis archaikusabb állapotot rögzít és az apátságra hivatkozik, míg az ordinárius későbbi állapotot rögzít és a katedrálisra hivatkozik, legalábbis elméletben.

Az 1533-as könyvben tételesen nincsenek főpapi funkciók, egyedül a püspöki hármasság általános rendjét közli a forrás. Ennek külön furcsasága, hogy a könyv átlagon felüli részletességgel közli a hármasság rendjét, szóról-szóra követve a 13. századi Guillelmus Durandus (nem azonos a mi Durand-unkkal) pontifikáléjában leírt szertartássort a kórus bevezető áldáskérő énekeivel (*Princeps ecclesiae, Humili voce laudantes*),⁶¹ melyeket a 16. században összesen csak három másik, spanyol misekönyv (Ávila, Elne, Palencia) szerepeltet.

Saint-Pons frissen alapított egyházmegyéjének ordináriuskönyve pedig a püspöki szertartások közül mindössze a nagycsütörtöki krizmaszentelő mise szövegeit közli, mintegy függelékként, utólagos hozzáadásként.

AZ USUARIUM-ADATBÁZIS, KUTATÁSMÓDSZERTAN

Ursin Durand számára a korabeli szakértő megközelítéséből nézve a legkézenfekvőbb összehasonlítási alapot a misekönyv sajátosságainak szemléltetésére a római szerkönyvek kínálták. Durand – kollégájához, a kor legnagyobb liturgiakutatójához, Edmond Martène-hez hasonlóan – csak azokat az elemeket írta ki, amelyek eltértek a *Missale Romanum*tól. Ezáltal a kivonat, amelyet írt, lényegében teljes forrásnak minősül, mert amiről hallgat, az azonosnak tekinthető a rómaival, és így annak alapján kiegészíthető. Ehhez a jegyzetelési módhoz nagy fokú liturgikus jártasságra volt szükség. A szerző ugyanis az adatokat azonnal és biztosan szűrni tudta aszerint, hogy a korabeli gyakorlattal megegyeztek, vagy attól eltértek. Ez a munkamódszer volt a leghatékonyabb, mivel a jegyzetelés idő- és helytakarékos lett, mégis teljes rálátást biztosított az egyedi elemekre.

A modern kutatás potenciálja ehhez képest a szélesebb kontextus ismerete. Kutatócsoportunk, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Liturgiátörténeti Kutatócsoportja a középkori és kora újkori római rítus változataival foglalkozik. Az eredmények tárolására és szemléltetésére szolgál az Usuarium, mely a világ legnagyobb liturgikus adatbázisa.⁶² Az adatbázisban jelen állás

⁶¹ *Le pontifical romain au moyen-âge 3. Le pontifical de Guillaume Durand* (szerk. Michel Andrieu; Città del Vaticano – Saint-Siège, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1940) Cap. III. XXV.

⁶² Elérhetőség: Usuarium – A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical His-

szerint több mint 7800 darab, különböző műfajú, korú és eredetű liturgikus könyv van regisztrálva, melyek közül több mint 1700 könyv digitális másolata érhető el teljes terjedelemben.

Földrajzi lefedettség tekintetében az adatbázis gyűjtőköre a középkori és kora újkori Katolikus Egyház, a latin kereszténység teljes területére vonatkozik, amely magában foglalja a kulturális értelemben vett európai „Nyugatot”, a Brit-szigetektől Lengyelorszáig, valamint Norvégiától Szicíliáig. Az Európán kívüli területekből jelenik meg az érett középkor viszonylatában a Szentföld, a kora újkor viszonylatában pedig Mexikó, az a két tájegység, amely az európai kultúra e két kiáramlásának idején saját úzust vagy úzusokat tudott kialakítani.

A kutatás fő csapásiránya jelenleg a trienti misekönyv előtt megjelentetett 15–16. századi nyomtatott misekönyvek feldolgozása, mely átfogó igénnyel a 2013-ban elindult Missalia-projekt során valósult meg. Ennek eredményeként mintegy 250 egyházmegyes, szerzetesi és monasztikus úzus misekönyvének tartalma került feldolgozásra, és vált összehasonlíthatóvá teljes terjedelmében. Ami az időbeliséget illeti, a 15–16. századi – azaz a katolikus liturgia központosítása előtt kiadott utolsó helyi – misekönyvek elemzése három szempontból is indokolt: biztosan azonosítható a források származási helye, nagy és pontos adattartalmúak, valamint széles körű használatuk miatt az általános gyakorlatot dokumentálták.⁶³

A források feldolgozása három fázisból áll. Ezek közül az első az adatbevitel. Ennek első lépése az indexelés, vagyis tartalomjegyzék készítése: egy-egy szerkönyv átnézése, végiglapozása után fő tartalmi egységeinek közlése. A mutatóban az egyes szertartások egységes megnevezést, címkét kapnak, így tartalmuk könyvtípusától függetlenül a teljes szövegtörzsben visszakereshető. Az adatbevitel következő lépése az indexelés során címszavakkal ellátott szertartáselemek kiírása tételről tételre. Az így kapott digitális szövegkiadás (úgynevezett konspektus) minden egyes liturgikus szöveget (könyörgést, olvasmányt, énektételt stb.) eredeti sorrendjében közöl.

A feldolgozás második nagy szakaszaként az adatokat standardizálni kell: a konspektus elemei különféle azonosítókat kapnak. Egy tétel besorolásának legnagyobb egységei a „ceremony”-k, azaz azon halmazok, amelyek önálló szertartásokat jelölnek (ezek találhatóak meg az indexben is). Ilyen például a keresztelezés, a házasság, a vízszentelés, a miseproprium, a miseordinárium. A „ceremony”-k, amennyiben szükséges, kisebb egységekre, „module”-okra tagolódnak, például a miseordinárium esetében ilyen a felajánlás, az áldozás vagy az elbocsátás. Az így kapott adatsorok különböző szempontok (pl. föld-

tory in the Middle Ages and Early Modern Period, <https://usuarium.elte.hu> (2025.09.25.).

⁶³ FÖLDVÁRY, *A római rítus változatainak kutatása II.*

rajzi hely, liturgikus idő, műfaj) alapján szűrhetőek. E módszer által egy-egy liturgikus szöveg elvonatkoztatható attól a konkrét szerkönyvtől, amelybe egykor leíratott: összehasonlíthatóvá válik ugyanazon tétel minden lehetséges funkciója, illetve az ugyanazon funkciót betöltő minden lehetséges tétel is.⁶⁴

Mindezek után a harmadik fázis az elemzés: az adatbázis segítségével a szerkönyvek egy-egy elemét egy teljes Európát lefedő gyűjtés összefüggésében tudjuk értelmezni. Ennek alapján a forrás jellegzetes vonásait koncentrikus körönként különíthetjük el. Jelen forrásunk, Saint-Pons-de-Thomières misekönyve esetében ezek a következők: általános késő középkori, kora újkori sajátosságok (amelyek Európa-szerte elterjedtek voltak, de a római hagyományból történetesen hiányoztak), a nagyobb (Dél-Franciaország) és a szűkebb térség (Narbonne környéke) jellegzetességei, valamint a teljesen egyedi vonások.

A variálódás az alábbi szinteken valósulhat meg:

1) Szerkezeti különbségek, vagyis mindazok a szertartáselemek vagy műfajok, amelyek hiányoznak vagy jelentősen eltérő rendben szerepelnek a római gyakorlatban.

2) Szövegi különbségek: ahol a szerkezet megegyezik a rómaival, de más tétel tölti ki (pl. egyedi miseproprium-tételek).

3) Dallami különbségek: az egyedi, helyi gregorián dallamok – ez jelen esetben az eredeti szerkönyv hiányában nem vizsgálható, de a jegyzet indirekt módon megemlíti, hogy mely tételek mellett szerepelt kotta.

4) Ceremoniális különbségek: a rítushoz kapcsolódó gesztusok, mozgások, a liturgikus performansz elemei (főképp a miseördő, valamint a nagyhét és a processziók esetében mérvadó).

AZ EGYHÁZI ÉV

A mise általános rendje szempontjából a következő egyediségeket érdemes kiemelni. A középkori, engedékenyebb gyakorlattal összhangban a könyörgések számát egy misében nem három, hanem hét tételben maximálja a könyv. Az egyedi műfajoknál a saint-pons-i misekönyv a trópusok tekintetében visszafogott, ugyanis mindössze egy található benne, a Gloria in excelsis leggyakoribb, Spiritus et alme kezdetű, Szűz Mária tiszteletére íródott

⁶⁴ A kutatási módszertanhoz lásd: FÖLDVÁRY Miklós István, *Accessus altaris. A mise-előkészület változatai és egy liturgikus hungarikum*, in *Mestereknek gyengyének. Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára* (szerk. Hende Fanni – Kisdí Klára – Korondi Ágnes; Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – SZIT, 2020) 387–390.

trópusa. A misszále szekvenciagyűjteménye azonban jóval tekintélyesebb, mintegy húsz tételből áll. A próféciák alkalmazása is gyakoribb, mint a római szokás, például karácsony mindhárom miséjének és vízkeresztnek is volt egy-egy próféciája.

Emellett, az általános európai gyakorlatnak megfelelően hétköznapi (szerdai és pénteki) olvasmányok is szerepelnek az egyházi év teljes tartamára. Durand ezeket külön jegyzetben is kiírta. Számára két szempontból is érdekes lehetett ez a gyűjtemény. Egyrészt a 18. században, a római liturgia térhódításával szokatlannak hatott, hogy a miseproprium nem szorítkozik a vasárnapokra. Másrészt, a neogallikán szerkönyvek összeállítói a legfontosabb szempontok között tartották számon, hogy a misekönyv bibliai szövegekben gazdagabb legyen. Ezért is mutathatott Durand különös érdeklődést a többletolvasmányok iránt.

Az egyházi év tekintetében a pünkösd utáni („évközi”) vasárnapok számozása is az általánosabb európai, praktikus rendet követi. A római kalendárium esetében itt felmerül az a probléma, hogy a pünkösd utáni első vasárnapot mindig háttérbe szorítja a Szentháromság vasárnapja, felülírva a vasárnap eredetibb propriumát. Ennek kiküszöbölésére sokhelyütt a temporális ciklus propriumát elcsúsztatták, és így a pünkösd utáni második vasárnapon mondták, illetve énekelték a római misekönyv szerinti pünkösd utáni első vasárnap tételeit, és így tovább. Ezáltal az egyházi év végén is ritkábban szembesültek azzal a problémával, hogy a propriumok elfogytak, és a fölös számú vasárnapokat máshonnan kölcsönözött tételekkel kellett kitölteni.

A rendkívüli rítusok tekintetében a hamvazószerda meglehetősen visszafogott. A hamvak megáldása egyetlen orációval és áldással történt.

A Gyertyaszentelő Boldogasszony-napi gyertyaszentelés viszont meglehetősen összetett. Az elején a pap két orációt mondott a gyertyák felett, majd egy bibliai és teológiai utalásokban gazdag prexet, vagyis prefációdialógussal bevezetett, prefációdallamon énekelt, ünnepélyes, nagy terjedelmű konszekrációs imát (Omnipotens, aeterna Deus, Domine Iesu Christe, omnipotens, incomprehensibilis lumen...). A prex szövegét Durand – mivel nem volt számára ismerős – teljes terjedelmében kiírta. Az adatbázist áttekintve azonban megállapíthatjuk, hogy az ima egyértelmű párhuzamokat mutat a katalán–okcitan régió gyertyaszentelő prexeivel, melyek közül azonban a saint-pons-i szöveg a leghosszabb és legretorikusabb. A prex után két – nagyszombatról ismeretes – orációval tűzszentelést tartottak, majd külön könyörgés szerepelt a gyertyák meggyújtására, végül általános záróáldás. A misekönyv ezután nem beszél körmenetről, de az ordináriuskönyv párhuzamos tanúsága szerint volt ilyen: a kézirat kiírja az összes énektételt, és egyenként megnevezi a processzióban közreműködő szolgálattevőket és az általuk végzett feladato-

kat. Mivel a misekönyv alapvetően az oltáron feküdt, nem volt ritka, hogy az ilyen „mozgó” tételcsoportokat kihagyták belőle.

Hasonló komplementer módszerrel találkozunk, ha összevetjük az ordináriuskönyvnek és a misekönyvnek a nagyhét egyes napjaira vonatkozó szertartásrendjét. A misekönyv főképp a templombeli szertartásokra összpontosít, a körmeneteket és más kiegészítő szertartásokat legfeljebb vázlatosan említi. Az ordinárius ezzel szemben részletesen leírja ezen rítusoknak nemcsak a tételkészletét, hanem végzésük pontos mikéntjét, a szolgálattevők szerepét és egymáshoz viszonyított helyzetét is. Noha más-más logika szerint épül fel a két szerkönyv leírása, ha a szertartások vázát egymás mellé helyezzük, azok megegyeznek. Fontos kiemelni, hogy az ordinárius tartalmán, noha püspöki szerkönyvként definiálja magát, egyértelműen kivehető a monasztikus eredet, összhangban azzal, amit fentebb megállapítottunk a Saint-Pons-i Egyházmegye keletkezésének körülményeiről. A könyv összeállítója nem szerkesztette át az apátság meglévő hagyományait, mindössze egy-egy rövid utalással jelezte a püspök szerepét – aki kezdetben egyúttal maga az apát volt –, miszerint ha jelen van, ő vezeti a szertartásokat.

Virágvasárnapon az ágszentelés két könyörgéssel, majd prexszel történt. Az ágakat a sacrista osztotta ki, előbb a szerzeteseknek (fratres), majd a népnek. Ezután a szerzetesi közösség és a nép a Szent Márton-templomba, azaz a fentebb említett, a lakosság vallási életét irányító Saint-Martin-du-Jaur-plébániatemplomba vonult. Az ordinárius ez esetben is részletesen közli az egyes szolgálattevők feladatait, egyúttal megvilágítva a helyi kultusz elemeit. A processzió során egy-egy pap vitte a hely két kedves szentje, Szent Poncius és Szent Sámson ereklyéit a tiszteletükre készített zászlók kíséretében. A templomba érkezvén az ereklyetartó ládikákat egy-egy oltárra helyezték, Ponciusét a Szent Márton-oltárra, Sámsonét pedig a Szent János-oltárra. Ezután a szószékről egy diakonus elénekelt a Cum appropinquasset kezdetű evangéliumot, majd prédikáció következett a népnek. Az apátság elkülönülését jelzi, hogy a közös, néppel együtt végzett processzió után, visszatérvén a székesegyházba, a szerzetesek külön, egyszerűsített körmenetet tartottak a kolostorban a megszentelt ágakkal és az ereklyékkel, de stációk nélkül. Ezután a székesegyházban ismét elhangzott a Cum appropinquasset-evangélium, majd újabb prédikáció után kezdetét vette az ünnepi mise.

Nagycsütörtök reggelén hagyomány volt, hogy a monostorban adományosztást tartottak a helybeli szegényeknek. Ezt az eleemosynarius végezte egy másik szerzetes (monachus) segítségével. Összesen háromszáz szegényt vendégeltek meg, kétszázötven férfit és ötven nőt. A férfiakat helyben szolgálták ki, a nőket az apácákhoz delegálták. Ebből az elejtett utalásból következtethetünk arra, hogy Saint-Pons-ban a férfi szerzetesközösség mellett női szer-

zetesek is éltek. Az ordinárius külön kiemeli, hogy a megvendégelték nem áldozhattak, hanem csak szentelt kenyeret kaptak, illetve hogy az osztóknak vigyázniuk kellett, hogy a háromszáz között ne legyen zsidó, muszlim vagy kiközösített. A gyerekek azonban áldoztak a misén, majd ebédet kaptak az apátságban.

Az általánosabb középkori gyakorlat szerint a szent háromnap (nagycsütörtök, nagypéntek, nagyszombat) mindegyikén volt tűzszentelés a mise előtt. Ehhez a szertartáshoz nem a római–kuriális liturgia 1955 előtti változatából ismeretes háromágú gyertyatartót (harundo vagy olaszul tricereo) használták, hanem ennek egy változatát, az ún. serpenst vagy más néven arundina serpentinát, azaz egy kígyó vagy sárkány formájú gyertyatartót.⁶⁵ Az ordinárius-könyv a helyi viszonyokat ismertetve azt is leírja, hogy a nagycsütörtöki mise után, a szentség elrejtésekor az Eucharisziát processzióval a templom Szent Péter-oltárához vitték. A processzió után erről az oltárról azonnal eltávolították a textíliákat, míg a nagy oltárfosztásra csak a vesperás után került sor.

A nagypénteki passióéneklés közben, annál a résznél, ahol a katonák elosztották a keresztre feszített Jézus ruháit, mintegy dramatizálásként két szolgálattevő két, előzőleg az oltár sarkaira helyezett törülköndőt lopva lerántott. Ez általános középkori gyakorlatnak számított, de nem világos, pontosan hogyan nézhetett ki a cselekmény.

A kereszthódolathoz az Eucharisztia őrzésére szolgáló Szent Péter-oltártól hozták a feszületet a kórusba. Itt tette hódolatát a püspök, a papság és a többi szerzetes, majd a feszületet visszavitték a Szent Péter-oltárhoz. Ezek egy tengelyen lehettek, mert a szőnyeg, amelyet a processzió útvonalára terítettek, elért a kórusból a Szent Péter-oltárig (talán a rekesztőhöz kapcsolódott). Itt két pap állványon tartotta a keresztet, és nyújtotta a hódoló híveknek, előbb a férfiaknak, majd a nőknek. A szentségi processzió – azaz a nagypénteki „csonkamise” azon része, amikor a félretett Eucharisziát ünnepélyesen az oltárhoz vitték az áldozáshoz – szintén a Szent Péter-oltártól indult, hiszen amint láthattuk, előző nap itt rejtették el. A processzió során az Eucharisziát nem a barokk kor óta ismeretes monstranciában, hanem a custodia (más néven capsza, scrinium vagy pyxis)⁶⁶ néven ismeretes szelencében vitték a szentélybe; ez előtt haladt egy szolgálattevő az egyszerű borral töltött kehellyel, valamint a paténával és a korporáléval. A 14. századi ordináriuskönyv szerint az Eucharisziát a pap, míg a kelyhet a diakonus vitte, míg a 16. századi misszale szerint a diakonus vonult az Eucharisziával és a szubdiakonus a kehellyel. Az elegyítés (commixtio) előtt a pap az Eucharisziát a Miatyánk-

⁶⁵ KING, *Liturgies of the Primatial Sees* 224, 281–282.

⁶⁶ HAHN, Cynthia, *Reliquaries*, in *A Companion to Medieval Art* (szerk. Conrad Rudolph; Oxford, Wiley – Blackwell, 2019) 681–703.

tól kezdve a kehely felett tartotta. Ezután, az elterjedtebb középkori gyakorlat szerint, nemcsak a celebráns, hanem a szolgálattevők is megáldoztak.

A nagypénteki vesperás után a szerzetesek visszavonultak a rendházba. A refektóriumban némi kenyeret és vizet vettek magukhoz, majd a kerengőben leültek, és kolláció gyanánt felolvastak három, eucharisztikus csodákról szóló szövegrészt. Ezután visszamentek a refektóriumba, egy kis bort ittak, majd elmondták a kompletóriumot.

A nagyszombati vigíliaszertartásban a húsvéti gyertya és a keresztkút szentelésénél nem találkozunk egyedi elemekkel, egyedül a próféciaák rendjénél. Saint-Pons-ban összesen hat próféciát olvastak, ami az egyik legritkább eshetőség. A leelterjedtebb a négy prófécias változat volt, ezt követte gyakoriságban a (Rómából is ismeretes) tizenkét prófécias, valamint a főképp Német- és Franciaországban előforduló öt prófécias változat. A hat prófécias rendtartás a 15–16. században szintén francia sajátosság volt, öt egyházmegegyében alkalmazták, de más-más olvasmányválogatással. Ha a saint-pons-i tételeket (*In principio creavit, Factum est in vigilia, Apprehendent, Haec est hereditas, Audi Israel, Scripsit Moyses*) összevetjük a másik öt úzussal, akkor azt láthatjuk, hogy szintén egyedi összeállítással van dolgunk, amely viszont a leginkább a viviers-i úzussal van átfedésben, mindössze egy prófeciában térnek el egymástól.

A PROPRIUM

Amint fentebb említettem, Durand csak azokat az elemeket jegyzetelte ki a misekönyvből, amelyek korának római gyakorlatától eltértek. Ez a jegyzetelési mód leginkább a propriumanyagon figyelhető meg. A látszólag következetlennek tűnő adatok összességében vizsgálva halmazokat alkotnak, az egyedi elemek szabályos eltérések rendszerét alakítják ki. Ezek az eltérések koncentrikus körönként egyre szűkülő földrajzi régiókat rajzolnak ki.

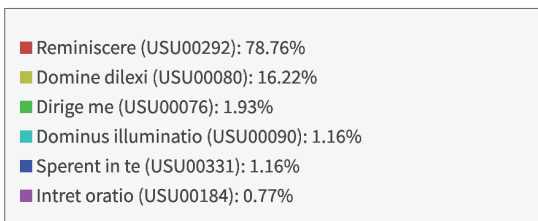
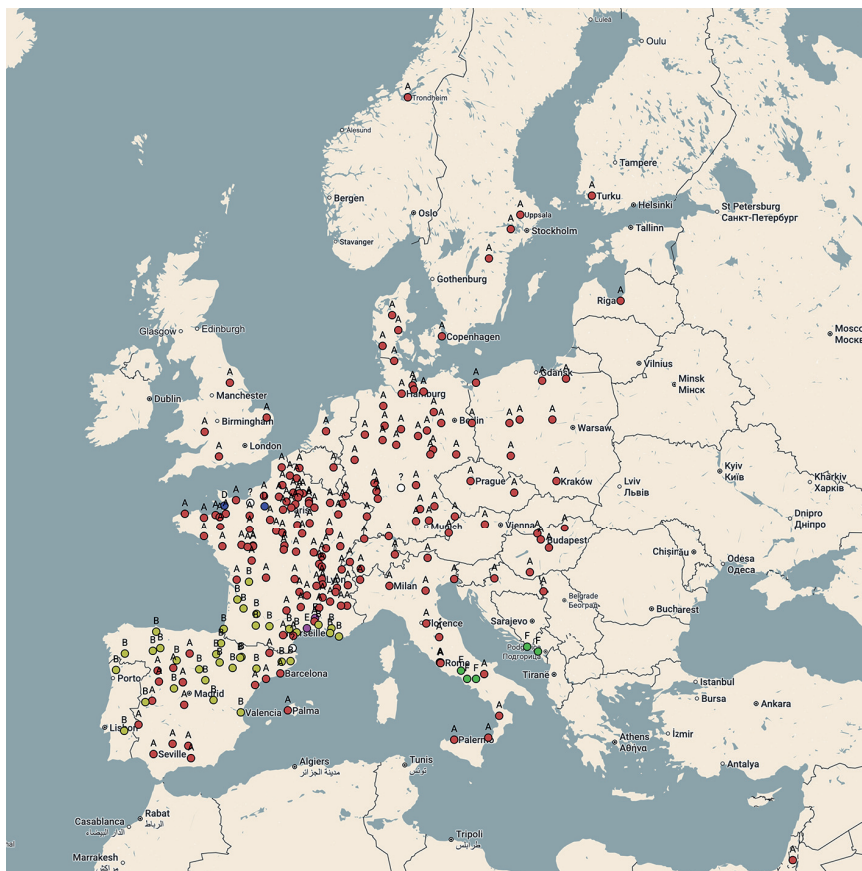
Saint-Pons úzusában a vízkereszt vigíliája egyedi misével rendelkezett, melyet Durand teljes terjedelmében ki is írt, mivel ez a misététel-összeállítás szokatlan, ismeretlen volt számára. Az Usuarium-adatbázison átfuttatva az egyes adatokat azonban jól kivehető, hogy a már többször tárgyalt ibériai–okcitan régióban meglehetősen elterjedt volt. Ugyanezen ibériai–okcitan terület sajátossága volt nagybőjt második vasárnapján a Domine dilexi-introitus a hozzá tartozó, végig egyedi propriuménekekkel. Az Európa-szerte általánosan elterjedt tétel ebben a szerepben a Reminiscere volt. Emellett azonban az okcitan régió két egyházmegyéjében (Maguelone, Uzès) az Intret oratiót énekelték introitusként.

A helyi sajátosságok tehát legtöbbször kisebb-nagyobb régiókban figyelhetők meg, de ez nem minden esetben jelent következetes együttállást. Erre példaként szolgál advent negyedik vasárnapjának introitusa, amely Saint-Pons-ban a *Memento nostri Domine*. Ez az introitus egész Európában, a kontinens jószerével minden régiójában megtalálható, ugyanakkor Rómában nem. A római gyakorlat (*Rorate caeli*) jóval ritkább volt: csak a katalán-okcitan régióban és Párizs környékén volt gyakori. Emellett az okcitan régió három egyházmegyéjében, a fentebb már említett Maguelone, Uzès, valamint Aix-en-Provence úzusában újabb egyedi hagyomány, a *Veni et ostende introitus* szerepelt. Saint-Pons tehát követhette volna a katalán-okcitan nagyobb régió, valamint Montpellier környéke mint kisebb régió hagyományát, ennek ellenére az általános európai tételt használta. (Ábrákat lásd a következő oldalon.)

Az egyes liturgikus sajátosságok mint koncentrikus körök jól megfigyelhetők egy-egy szent kultuszának elterjedtségén is. Itt ugyanúgy megkülönböztethetünk egész Európában, a nagyobb és kisebb liturgikus tájakon elterjedt, valamint teljesen egyedi, helyi szenteket.

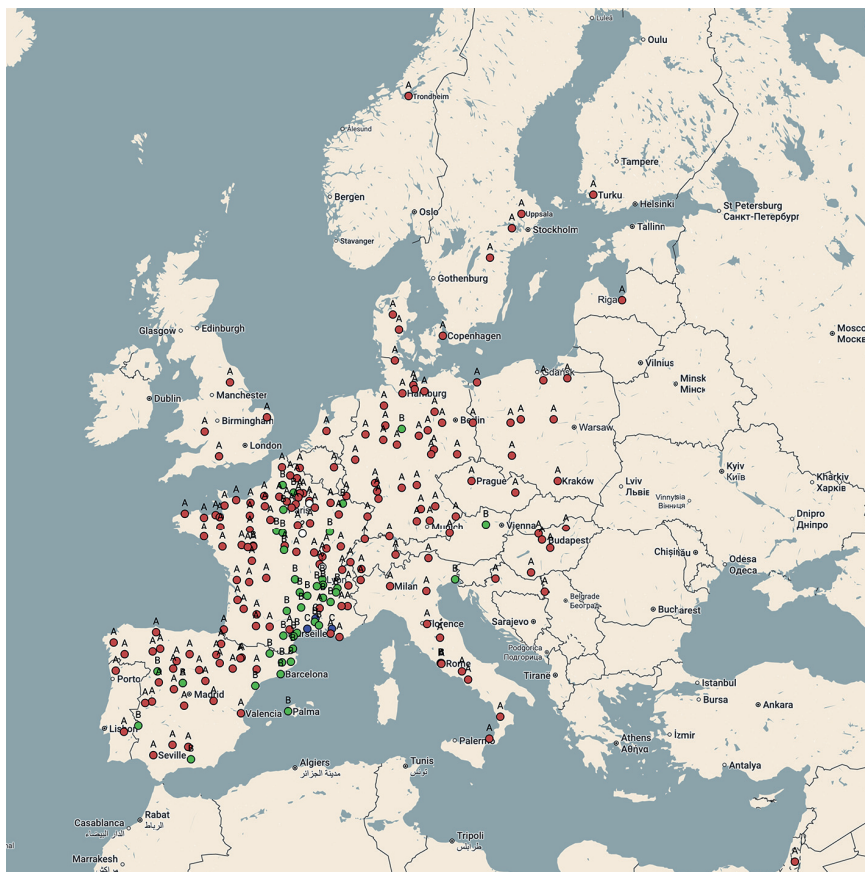
Arles-i Szent Genéziusz ókeresztény vértanú egyetemesen tisztelt szentnek tekinthető. Kultuszának központja értelemszerűen a provence-i Arles volt, ennek eredményeképp tisztelete az Ibériai-félszigeten és Franciaországban volt a legintenzívebb, emellett azonban szórványosan Észak-Itáliában és Magyarországon is ismerték. Tarragonai Szent Fruktuózus püspök és két diákonusa, Auguriusz és Eulogiusz szintén ókeresztény vértanúk voltak, ám ismertségük jóval korlátozottabb. Spanyolországban mindenütt tisztelték őket, noha az északi régiókban jóval gyakrabban fordulnak elő, mint a déliekben. Emellett két délfancia egyházmegyében találhatóak meg: Carcassonne-ban és Saint-Pons-ban. Jellegzetes északspanyol-okcitan szent Narbonne-i Szent Pál hitvalló püspök, a „gallok apostola”. A helyi szentek közül a legszemléletesebb példa Carcassonne-i Szent Hiláriusz püspök, akit egykori székvárosa mellett csak Saint-Pons-ban tiszteltek.

Általános középkori sajátosság, hogy a szentek közös miséit közlő kom-múne egy-egy liturgikus műfajra tömbökben kínál alternatívákat, és nem elkülönülő miséket ad, mint a római úzusban. Ennek szemléltetésére vizsgáljuk meg a több mártír ünnepére (*de pluribus martyribus*) rendelt közös mise szövegeit! Az 1629-es *Missale Romanum* négy önálló misét kínál introitustól posztkommúnióig. Ezt a négy misét, mintegy engedményként lehetett két alternatív könyörgéssel (*kollekta*, *szekrétá*, posztkommúnió) és öt olvasmány-nal (*szentlecke*, *evangélium*) variálni. Az énektételek (*introitus*, *graduále*, *alleluja*, *traktus*, *offertórium*, *kommúnió*) esetében a misekönyv nem kínál alternatívákat, ragaszkodott azok kötött használatához.



NAGYBÖJT MÁSODIK VASÁRNAPIJÁNAK INTROITUSAI⁶⁷

⁶⁷ Forrás: Usuarium – A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period, <https://usuarium.elte.hu> (2025.09.25.).



■ Memento nostri (USU00229): 77.47%
 ■ Rorate caeli (USU00300): 20.95%
 ■ Veni et ostende (USU00351): 1.58%

ADVENT NEGYEDIK VASÁRNAPJÁNAK INTROITUSAI⁶⁸

⁶⁸ Forrás: us.

A saint-pons-i misekönyv esetében ezzel szemben az egy-egy témára rendelt misék egyetlen cím alatt szerepelnek, és a könyv műfajonként válogatva és jóval nagyobb számban kínál választási lehetőségeket. A könyörgések a római gyakorlathoz hasonlóan visszafogottabbak, legfeljebb kettő szerepel belőlük. Az énektételek ambivalens helyzetűek, általában kettő vagy három szerepel belőlük, kivéve az introitusokat, amelyek jóval számosabbak. A több mártír ünnepére rendelt mise esetében például tizenkét introitus szerepel egymás után. Az olvasmánygyűjtemény átlagosan a leggazdagabb, a több mártír miséjének esetében nyolc szentlecke és tizenegy evangélium szerepel.

Ez a propriumkínálat így a szentek ünnepeinél nagyobb szabadságot biztosított a celebránsnak a misetételek kiválasztásánál és növelte a változatosságot, bővítette a variációs lehetőségeket. Hasonló elgondolással találkozunk a gyászmisék esetében is. A könyörgések, az olvasmányok és az énektételek egyaránt a halott társadalmi állása (püspök, apát, toulouse-i gróf, városi konfraternitás tagja) szerint variálódhattak. Ezenkívül az olvasmányok a misézés napja, az énektételek pedig a misézés ünnepélyessége szerint is elkülönültek.

Szintén általános európai, a késő középkorban kialakult jelenség a nem bibliai alapú énektételek alkalmazása, azaz a liturgikus műköltészet. Ha a három propriumtípus forrásbázisát összehasonlítjuk, megállapítható, hogy az olvasmányok értelemszerűen mindig bibliai szövegek, a könyörgések pedig mindig költöttek. Az énektételek esetében ősi gyakorlat, hogy szintén bibliai eredetűnek kell lenniük (a zsoltárok a legalkalmasabbak), azonban ez a konszenzus a 15. századra vesztett erejéből. A szekvencia mint műfaj megjelenése eleve ezt a célt szolgálta, a szövegalkotási kedv kielégítését, de más műfajok, leginkább az introitus esetében is hasonló folyamat figyelhető meg. Azokhoz az ünnepekhez, amelyek már rendelkeztek saját, biblikus propriumkészlettel, nem nyúltak hozzá. A költött énektételek legfőképpen a következő esetekben jelentek meg: különleges szentek ünnepein (az adott régió, egyházmegye, templom patrónusa; új szentek vagy sajátos összefüggésben, patrónusként tisztelt régi szentek futótűzként elterjedő kultusza), illetve votív miséknél, jellegzetes hittartalmak kidomborítására.

Saint-Pons misekönyve a szenteknél az első eshetőségre, azaz a helyi szentek kultuszára kínálja saját védőszentje, Szent Poncius vigíliájára a Domine praevenisti-introitus alternatívájaként a Consona plebs kezdetű introitust. Az előbbi a 20. zsoltárból való, szentek miséiben eleve Dél-Franciaországra jellemző, ritkább tétel, míg az utóbbi költött ének, kifejezetten Szent Poncius érdemeinek dicséretéről szól, és Saint-Pons-ban íródott, semelyik másik úzusban nem található meg. Figyelemre méltó a hagyománytisztelet, ahogyan az új liturgikus szöveggel bántak: nem a szent ünnepnapján szerepel,

hanem csak a vigíliamisében, és itt is pusztán alternatívaként. A második eshetőségre, vagyis az új, egész Európában kedvelt szent tiszteletére szerzett új *propriumra* példa Szent Rókus ünnepén a *Congratulamini omnes-introitus*, mely spanyol és francia vidékeken meglehetősen gyakori volt, de – a pestis-járvánnyal összefüggésben – német, lengyel, magyar, itáliai területeken is énekelték.

A votív miséknél olyan költött énektételeket érdemes kiemelni, mint a *Salve sancte angele Dei-introitus* az őrangyalok miséjében vagy a *Constituit Deus Pater ad dexteram suam Iesum Christum-graduále* Jézus Nevének votív miséjében. Mindkét tétel általánosan, Európa szinte minden régiójában ismert volt, ugyanakkor fontos különbség, hogy az őrangyalokat megszólító *introitus* *Salve sancte custos* szöveggel volt gyakoribb, a *Salve sancte angele Dei forma Saint-Pons* mellett csak három másik délfancia úzusban szerepel.

Sajátos kérdéskört jelentenek az énektételeken belül a verzusok. Eredendően a római rítusban minden énektételnek volt verzusa, és mindig egy teljes zsoltárt képviselt. Ez a későbbiekben két módon is lekopott: a gyászmiséket kivéve csak az *introitus*nál maradt meg teljes formájában (*introitus-antifóna*, verzus, kis *doxológia*, antifóna ismétlése), és már nem a teljes zsoltárt, hanem csak annak első versét énekelték. Idővel aztán elhomályosult annak ismerete, hogy a verzusnak ideálisan minden esetben teljes zsoltárnak kellene lennie, és megjelentek a bibliai eredetű, de nem zsoltáralapú verzusok. Ezek a tételek általában közvetlenül az antifóna gondolatát vitték tovább.

Erre szolgál például *Saint-Pons* esetében a virágvasárnapi mise, ahol az *introitus* (*Domine ne longe*) után a misekönyv megjegyzi, hogy verzusként énekelhető a római gyakorlat szerint a 21. zsoltár 1. verse, a *Deus Deus meus respice* vagy a *Diviserunt sibi*, amely ugyanezen zsoltár 19. verse. Ez a vers a nagycsütörtöki oltárfosztás szertartásából ismeretes, *introitus-verzusként* való használata Krisztus szenvedésének drámaiságát kívánta hangsúlyozni.

Ennél továbbmegy a *saint-pons-i* úzus a templomszentelési (*dedikációs*) mise esetében. Ennek *introitus-antifónája* a *Terribilis est locus iste*, azaz Jákob szavai Mózes első könyvéből, melyeket azután mondott, hogy Bételnél álmában látta a megnyílt eget és Isten angyalait egy létrán a menny és a föld között járni. A római gyakorlatban ezután a kórus a *Quam dilecta-zsoltárt* énekelte verzusként, amely a jeruzsálemi Templomot dicséri. A *saint-pons-i* úzusban azonban – szintén drámai eszközként – a *Vidit Iacob scalam-verzus* szerepel, azaz Jákob látomásának leírása Mózes első könyvének ugyanazon fejezetéből. Nemcsak témájában, hanem konkrét szövegében is illeszkedik a tétel az antifónához, de – a verzusok második generációjához tartozóként – megsérti azt az eredendő szabályt, hogy a verzus csakis a zsoltárokból származzék.

Mindkét fentebb szemléltetett egyedi verzus, a virágvasárnapi Diviserunt sibi és a templomszentelési Vidit Iacob scalam közös tulajdonsága, hogy a katalán–okcitan régió sajátos liturgikus leleménye.

AZ ORDINÁRIUM

A misekönyv ordináriuma szintén jellegzetes, ezért érdemes külön, szakaszonként megvizsgálni. A római rítus szerkezete az alapvetően énekelt formában elhangzó propriumtételekre (könyörgések, olvasmányok, énektételek) és az állandó szövegű kánonra épül, mely az órómai korban még szintén fennhangon, énekelve imádkozott rész volt. Ezeket az elemeket szegélyezte, vezette be vagy kötötte át egy-egy ordináriumelem. Ezen tételek jellemzően a híveknek szóló rövid instrukciók voltak, vagy ritkább esetben a celebráns és az asszisztencia apologetikus formulái.

Ezt a viszonylag szikár szerkezetet kezdték felduzzasztani a 9–10. században. A kibontakozási lehetőségeket kereső kreativitás egyik fő levezetési csatornája az ordinárium volt. Ez a folyamat főképp az alapvetően cselekményalapú, szöveg nélküli szertartáselemeket érintette, melyekhez utólag szövegtételeket rendeltek, kiemelve egy-egy cselekmény lelkeségi aspektusait. Ezek legjellegzetesebb terepe a miseelőkészület, a lépcsőima, a felajánlás, a pap áldozása és a mise végi vagy utáni hálaadás. Megszólaltatás szempontjából ezeket az imákat vagy a pap imádkozta csöndben, csak maga által hallható módon, vagy a pap és az asszisztencia között hangoztak el, középhangon. Így, noha az ordináriumban a szerkönyveket vizsgálva jelentős különbségek adódnak, élőben végezve, a hívek szemszögéből nézve általában nem eredményeztek érzékelhető különbséget. Kívülről csak az ellentétes irányú folyamat volt észlelhető: az alapvetően szöveg alapú szertartáselemek gesztusokkal, cselekményekkel tűzdelése. Ennek legjellegzetesebb pontja a misekánon, melyet eredendően végig kitárt karral, egyetlen nagy imaként imádkozott a celebráns. Az érett középkorban azonban elkezdtek tiszteletadási gesztusokkal (pl. meghajlás, térdhajtás) és az egyes imarészletek szövegét értelmező mozdulatokkal (pl. oltárcsók, kezek adományok fölé helyezése) tagolni.

A mise eleji oltárhoz járulás, lépcsőima két fő gondolati szála a szent térbe való belépés és ezzel összefüggésben a bűnbánat felindítása. Az előbbi aspektust képviseli a jellegzetes Introibo-antifóna és Iudica-zsoltár. A bűbnattartás gondolata a hispán és délfancia úzusokban különösen hangsúlyos. Előtte rövid lélek hívás, Szentlélek-hívó précesz áll. Ezután jön a közgyónás, melynek teljes szövegét Durand nem írta le, csak kezdő szavait (Confiteor,

Misereatur), az Indulgentiam-imát viszont teljes terjedelmében lemásolta. Ennek oka valószínűleg az volt, hogy az első két ima szövege megegyezett a rómaival, csak a harmadik volt egyedi. Az egyezés – amennyiben erről van szó – szintén sajtóságos, mert a közgyónási imák az ordinárium legképlekesebb rétegéhez tartoznak.

Ezután szimbolikus penitenciakérés következett (Iudicium et paenitentiam pro peccatis meis), melynek keretében a celebráns és az asszisztencia egy-egy Miatyánkot imádkozott csendben az oltár lábánál. A penitenciakérés és -teljesítés Lyon környékén, a Rhône folyó mentén volt gyakori, de megtalálható Katalóniában, valamint egy-egy előfordulással más hispán tartományokban, illetve Akvítániában és Szicíliában is.

Az oltárhoz való felmenetelt az általánosabb középkori gyakorlat szerint meghajlás és nem térdhajtás előzi meg. Ezután az evangéliumolvasásig nincs jellegzetesebb pont az ordináriumban. Ott azonban evangéliumolvasás előttre és utánra is kínál a könyv devóciós imákat alternatívaként a rómaiakhoz képest, illetve a gesztusok szintjén figyelemre méltó, hogy az evangéliumolvasás kezdetekor a homlokra, az ajakra és a szívre rajzolt, ősi és máig általános három kis kereszt helyett a diákonus vagy pap az evangéliumszöveg után csak a homlokát és a szívét jelölte meg, az ajkát nem.

A legegységibb a felajánlás rítussora, mely a korporále kihajtásakor mondott imával (In conspectu tuo) kezdődik. Ez az Ibériai-félsziget és Dél-Franciaország sajátossága, egyik legbiztosabb, markáns jelölője. Spanyol és portugál úzusok mellett megtalálható az okcitan vidékeken, Toulouse és Narbonne környékén. Ezt követi a bor és a víz kehelybe töltése, utána pedig – a megszokotthoz képest fordított sorrendben – előbb a bor, majd a kenyér felajánlása. Az adományok megtömjénezése után a pap körbejárva megtömjénezte az oltárt, majd a diákonus különös gesztussal, előlről megemelve a pap kazuláját, alátömjénezett. A miseruha ebben az időben – az ábrázolások tanúsága szerint – még nem a barokk korból ismert, kétoldalt megkurtított „hegedűtok alakú” kazula volt, hanem a jószérével földig érő, az egész testet a karokkal együtt elfedő „harang alakú” miseruha. A kazula előlről való megemelése máig ismeretes gyakorlat az ünnepélyes premontrei misében.⁶⁹ Ezután a diákonus körbejárt a templomban, és a mellékoltárokat is egyenként megtömjénezte. A tömjénezés után a pap fogadta a hívek adományait, amit követhetett prédikáció és kenyérszentelés is.

A felajánlást megszakítva tehát szerepel az ordináriumban egy mozgalmassabb szertartássorozat. Ennek megértéséhez tekintsük át egyenként az elemeket! A nép adományainak fogadása (oblatio populi) az ókeresztény korra

⁶⁹ KING, Archdale A., *Liturgies of the Religious Orders* (London – New York, Longmans – Green, 1955) 208–209.

visszamenő hagyomány, és kezdetben a felajánlás elején volt, mivel a miséhez szükséges kenyeret és bort is ezek közül választotta ki a celebráns. A hívek rendszeres áldozásának letűntével azonban a hívek adományait a celebráns a tényleges felajánlást követően fogadta. Minden bizonnyal ez indokolta a kenyérszentelés közbeiktatását is: a pap megáldotta és azonnal visszaosztotta a híveknek az általuk hozott kenyeret. A kenyér mellett a bor is megmaradt mint adomány, ezt egészítette ki a gyertya, amely mint a liturgiához szükséges, drága termék szintén kézenfekvő adomány volt. A 16. századi oblatio populi ezen három elemét a miseordinárium nem jegyzi, azonban a nászmise leírásánál megtalálhatóak: „Offertorium. Deinde sponsus et sponsa ordinate, et quilibet eorum pro se offerat lumen, panem et vinum.”⁷⁰

Ezen kiegészítő cselekményeknek a kézmosás elé helyezése azért is volt praktikus, mert a tömjénezés is mozgalmasabb, „koszolósaabb” cselekmény volt, így csak egyszer kellett megszakítani a szertartást. A prédikáció a legtöbb helyen egészen a 20. századig nem volt a mise része, hanem jellemzően előtte tartották meg. A dél-európai, mediterrán területeken viszont egészen a 16. századig, a trienti szertartásrend átvételéig a misében volt, ám – amint ezt láthatjuk – a mai gyakorlattal szemben nem az evangélium és a hitvallás közé ékelődött, hanem a felajánlás végére, sőt itt különálló prédikációs istentiszteletté duzzadhatott, népnyelvű könyörgésekkel.⁷¹

A felajánlás végén sajátos ima szerepel, melyet érdemes teljes terjedelmében közölni: „Suscipe, Domine, sancte Pater, omnipotens, aeterna Deus, hanc hostiam oblationis, quam ego, indignus et peccator, tibi, Deo meo vivo et vero, humiliter offero, et mittere digneris sanctum angelum tuum, qui sanctificet hoc munus, tibi oblatum.” Az imát rubrikája oratio consecrationisnak nevezi, ami természetesen nem az áldozat létrejöttét jelentő átlényegülésre vonatkozik, hanem a felajánlást lezáró invokációs, Szentlelket megidézõ ima, mely jelen esetben nem szó szerint a Szentlélek lehívását fogalmazza meg, hanem az áldozatot közvetítő angyal alászállását kéri. A szekréta (záró felajánlási könyörgés) előtt a pap külön verzikulust mondott csendben (Domine exaudi); a gyászmiséknek saját verzikulusa volt (Requiem aeternam). Ez azért figyelemre méltó, mert eredendően, a 9–10. századig a felajánlás a római rítusban egyetlen imádsággal, a miséről-misére változó szövegű szekrétaival történt meg. A felajánlást nyitó Dominus vobiscum és az „üres” Oremus értelmezhető úgy, mint a szekréta bevezető tétele, melyeket az Ot-tó-kortól kezdve elválasztottak egymástól, és más, állandó szövegű felajánlási imákkal egészítették ki, tropizálva, interpolálva a felajánlás rítussorát.⁷²

⁷⁰ BnF DdM, Français 22879, f. 203v.

⁷¹ FÖLDVÁRY, *Usuarium (Guide)* 329–331.

⁷² Uo. 331–332.

Ennek a folyamatnak a nyomait őrzi, hogy a legtöbb helyi hagyományban közvetlenül a szekréta előtt nem szerepel bevezető tétel, ugyanakkor vannak ellenpéldák, mint a saint-pons-i úzus esetében is.

A prefációdialogus jellegzetessége, hogy az evangéliumolvasás analógiájára a pap a *Sursum corda* szavakra kis kereszttel jelölte meg a korporálét, majd homlokát és szívét. Ez a gesztus teljesen egyedi, egyedül a hieronimita rend (egyébként római–kuriális gyakorlatot követő) misekönyvében van párhuzama. Ezután a prefációt nem a római, visszafogottabb kéztartással, mellközépig kitárt karral mondta a celebráns, hanem ennél szélesebb tartásban, tompaszögben felemelt karral, ún. *ad modum sedemagestatis*. A *sedes maiestatis*, azaz „felség széke” kifejezés arra a kánon előtti oldalon szereplő, a kora újkorban jellemzően egész oldalas képre utal, amely a trónon ülő Atyaistent ábrázolja. Ez a leggyakoribb illusztráció, amely kiegészítheti a klasszikus kánonképet, azaz Krisztus keresztre feszítésének ábrázolását. A kánon mondását devóciós ima vezette be (*Aperi Domine os meum*), mely után a pap megcsókolta az oltárt vagy az előbb említett, trónon ülő Atyaistent ábrázoló képet.

A misekánon szövegében egyetlen eltérés található a bevett római változathoz képest: az előként való megemlékezés alatt az „*atque omnium fidelium Christianorum*” rövid, viszonylag elterjedt kiegészítés. Annál több az eltérés a kánon közben alkalmazott gesztusokban. A *Communicantes*-bekezdésben János és Pál vértanúk említése után ismét szerepel egy hármaskereszt, az oltár, a homlok és a szív megjelölésével. Az *Unde et memores* alatt általános középkori gyakorlat volt a karok vízszintes, kereszt alakban való kitérítése Krisztus keresztre feszítésének imitációjaként. Ez Saint-Pons-ban is megjelenik, sajátos névvel, melyet a bővítmény alapján tudunk elkülöníteni a magasan kitért karoktól: „*in modum sedemagestatis cum crucibus facturis*”. A *Supplices te rogamus* alatt a mell előtt keresztbe tett karokkal való meghajlás (*in modum crucis supra pectus*) szintén általános középkori szokásnak mondható. A *Nobis quoque* alatti oltárcsók viszont ismét egyedi, mivel a celebráns háromszor, először középen, majd jobb oldalt, végül bal oldalt is megcsókolta a korporálét. A Miatyánk alatt szintén egyedi gesztusról olvassunk: a *Sicut in caelo et in terra* szavakra a celebráns felemelte a kelyhet és az ostyát, majd visszahelyezte őket a korporáléra. A nagypénteki „csonkamise” analógiájára valószínűsíthetjük, hogy a pap a Miatyánk kezdetétől az ostyát a kehely felett tartotta. Ezt a mozzanatot egyedül Grenoble 1532-es nyomtatott misekönyve jegyzi, de íratlanul is ismert, elterjedt gesztus lehetett. Ezt bizonyítja, hogy Lyon neogallikán átszerkesztésektől mentes misekönyve, melynek végzése máig élő hagyomány, szintén dokumentálja ezt a gesztust, noha középkor végi, gyérebben rubrikázott könyvei nem említik.

Az embolizmus alatt a celebráns a paténával megérintette a szentostyát, majd a kehely talpát és közepét, végül a kehely fölé emelte, és csak ezután vetett keresztet vele magára. A békecsók adása előtt a pap nem az oltárt, hanem a kehely talpát csókolta meg, így kifejezésre juttatva a békeváltásnak az Eucharisziából való kiindulását. Az áldozás előtt két egyedi devóciós imát mondott, az egyik általánosan elterjedt, noha a római könyvek nem jegyzik (Domine, sancte Pater, omnipotens, aeterna Deus, da mihi...), míg a másik egyedi, de sajnos a jegyzetelő ennek csak az incipitjét rögzítette: „Ego indignus et infelix etc.” – ez a megfogalmazás a mise eleji közgyónás kiegészítéseként gyakori, áldozási imaként viszont nem ismertek párhuzamai.

A mise utáni hálaadás fő gondolata a távozás a szent térből, az isteni tűzből való épen megmenekvés gondolata. Már az Ószövetség idején a választott nép úgy tekintett a kultuszterre és a liturgiára, mint isteni tűzre, amely a méltókat megkíméli, míg a méltatlanokat elégeti, ahogy azt Izajás próféta megfogalmazta: „Ki lakhat közülünk együtt az emésztő tűzzel? Ki élhet közülünk az örök izzással?” (Iz 33,14). Ez a megközelítés a szent sátor, majd a jeruzsálemi Templom szertartásainak vezérelve – különösképp az engesztelőnap esetében –, de olyan egyedi történetekben is megfigyelhetjük, mint Dátán és Abiron esete (Szám 16), akik idegen tüzet vittek az Úr elé, vagy Óza esete, aki illetéktelenül érintette a frigyládát (2Sám 6): mindnyájan halállal bűnhődtek. Az Egyház liturgiamagyarázata is átvette ezt a toposzt. Arany-szájú Szent János az Eucharisziát tűzhöz, parázshoz hasonlítja, melyet a pap által maguk a szeráfok osztanak a híveknek, tűzfogóval érintve, Izajás próféta isteni elhívásának látomásából kiindulva.⁷³ A tiszta szívűeket azonban az isteni tűz nem égeti meg, hanem megoltalmazza a földi szenvedésekben is. A római gyakorlatban ez a gondolat fogalmazódik meg akkor, amikor a celebráns az oltártól való távozáskor a Dániel-kantikumot mondja, azaz a három ifjú énekét a tüzes kemencében. A saint-pons-i úzusban ez a motívum Szent Lőrinc segítségével hívásával történik meg, aki tűz által nyerte el a vértanúság koronáját. A Da quaesumus omnipotens Deus vitiorum-orációra rímelve a pap a Nunc dimittis-kantikum előtt a Levita Laurentius-antifónát mondta.

ÖSSZEFOGLALÁS

A vizsgált 18. századi kézirat értékes adatokkal szolgált egy eddig ismeretlen liturgikus hagyomány, a délfrancia kisváros, Saint-Pons-de-Thomières bencés apátságának, majd székesegyházának úzusáról. A jegyzetelő, Ursin

⁷³ Az egyháziatyák szentbeszédeiből I. Tematikus szentbeszéddek a görög egyháziatyákból (szerk. Radó Polikárp, ford. Nádasy Alfonz; Budapest, SZIT, 1944) 10–11.

Durand számára az 1533-as misekönyv tanulmányozása és feldolgozása a franciaországi liturgia megismerésére irányuló gyűjtőmunka kései záródarabját jelentette: többéves kutatóútja után szerzett róla tudomást és vonta be az általa vizsgált források körébe.

Hasonló szerepet töltött be az 1533-as misekönyv kutatócsoportunk életében is. A fentebb említett kutatási folyamat során mintegy kétszázötven úzus feldolgozása után jutott tudomásunkra a jegyzetfüzet léte és annak értékes tartalma. Saint-Pons úzusa így a Missalia-projekt záródarabjává is vált.

A szerző személyének megállapítása, majd életének feldolgozása szemléletes adalékokkal szolgált a 17–18. századi francia egyházi élet megismeréséhez, különös tekintettel a Port-Royal körül kibontakozó janzenista szellemi iskolára, lelkeségi mozgalomra, az egyházi felsőbbséghez és a világi hatalomhoz fűződő viszonyára, annak változásaira. Amint azt Tüskés Gábor megállapította,⁷⁴ a janzenizmus politikai filozófiája, az államhatalommal való kapcsolata, valamint más (saját korukban szintén különutas) teológiai iskolákkal folytatott vitái mind a mai napig nyitott, további kutatást igénylő kérdések. Jelen tanulmány e jelenségek és folyamatok megértéséhez is hozzá kíván járulni.

Saint-Pons és környékének vizsgálata, helytörténeti áttekintése egyrészt szükséges a liturgikus könyvek eredetének érzékletes bemutatásához, a bennük szereplő adatok térbeli elhelyezéséhez. Másrészt Saint-Pons mint esettanulmány szemléltetésül szolgál a kulturális és egyházi kapcsolatok feltárásához. Amint láthattuk, egy-egy liturgikus tétel hasonlóságai és különbségei koncentrikus körönként értelmezhető régiókat adnak ki. Megállapítható, hogy Saint-Pons szűkebb környezete, a dél-franciaországi okcitan régió mellett az északhispán, katalán régióval mutatja a legtöbb egyezést. Ez a kulturális kapcsolat Földváry Miklós István liturgikus tájakról szóló összegzésével válik érthetővé. Ha Saint-Pons úzusát el akarjuk helyezni a kora újkori liturgikus térképen, megállapítható, hogy az ún. iberoprovenszál tájba tartozik. Ennek alapja, hogy az egyes egyházmegyes úzusok földrajzi régiók szerint nagyobb csoportokba sorolhatóak. A római rítuson belül négy nagy tájat különböztetünk meg: az iberoprovenszál (Ibériai-félsziget, Dél-Franciaország), a gall (Közép-Franciaország), az anglonormann (Normandia, Brit-szigetek) és a germán (Német-római Császárság, Közép-Európa, Skandinávia) liturgikus tájat. Ezeket egészítik ki a köztük levő átmeneti sávok (pl. Lotaringia, Burgundia, Dél-Itália).⁷⁵

A délfraancia és északhispán liturgikus hagyományok közt megjelenő kapcsolat a mai nemzetállami keretek között nehezebben képzelhető el, a

⁷⁴ TÜSKÉS 23–25.

⁷⁵ FÖLDVÁRY, *Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában*.

középkori Európában azonban teljesen organikus volt. A Hispán-félszigeten 1492-ig nem volt egységes államhatalom, hanem a mai autonóm közösségek méreteinek megfelelő kis országok halmaza alkotta. Franciaország esetében hasonló volt a helyzet: noha a középkorban létezett egységes francia állam, az egyes tartományok széles körű szabadságjogokkal rendelkeztek, melyekre igényt is tartottak, ellensúlyozva a központi királyi hatalmat. Különösen igaz volt ez a déli régió nagy kiterjedésű, a fővárostól legmesszebb eső tartományaira, amilyen Akvitánia vagy Burgundia. A Pireneusokon átvélő kapcsolatot segítette a nyelvi hasonlóság is. A modern nemzetek kialakulásáig az újlatin nyelvek nem különültek el élesen egymástól, hanem ún. dialektuskontinuumot alkottak, azaz a nyelvjárás régióról régióra oly mértékben változott, hogy az a szomszédos területek lakói számára alig volt észrevehető. Ilyen módon a földrajzi közelség miatt az okcitan nyelv – melyet a 19. századtól mesterségesen közelítettek a párizsi régió „összfranciává” kinevezett nyelvjárásához – a katalánhoz volt a leginkább hasonlatos.⁷⁶ A kulturális kötődést támasztják alá a fentebb tárgyalt történeti adatok is, mint Saint-Pons aragóniai kapcsolata, vagy épp Narbonne jurisdikciós vitája a katalóniai Tarragonával.

Saint-Pons-de-Thomières és a környező többi egyházmegye – amint azt a tanulmány elején közölt levélből megtudhatjuk – 1716-ban már nem tartotta saját régi liturgikus hagyományait, hanem a római szerkönyveket használta. Ennek ellenére az egyházmegyei élet még meglehetősen aktív volt, és éppen ekkor végezték el a székesegyház egyik nagyszabású átépítését. A saint-pons-i bencések úzusát tartalmazó, 1533-as misekönyv ekkorra már a helyi klérus számára is pusztán történeti érdekesség, egy letűnt korszak lenyomata volt. Az egyházmegyét időközben feloszlatták, a misekönyv elveszett vagy megsemmisült, egyetlen mementója mára Ursin Durand jegyzetfüzete, mely átmentette annak tartalmát. Amint 1716-ban a misekönyv volt, úgy ma ez a kis füzet maradt e „szép régiségnek legkisebb emléke”.

⁷⁶ HERMAN József, *Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja* (Budapest, Tinta, 2003); LAMIROY, Béatrice – PINEDA, Anna, *Grammaticalization across Romance Languages and the Pace of Language Change: The Position of Catalan*, in *Linguisticae Investigationes* (2017. dec. 31.) 304–331.

◆◆◆ KÖZLEMÉNYEK

◆◆◆ BALOGH MARGIT

Meszlényi Antal kiadatlan írása Mindszenty Józsefről, avagy a kicenzúrázott XV. fejezet

MESZLÉNYI ANTAL PÁLYAFUTÁSA

Meszlényi Antal személyét még a mesterséges intelligencia is keveri Meszlényi Zoltánnal vagy Meszlényi Mihállyal. Pedig a paptörténész neve a történelemtudósok között úgy csenghetne, mint Knauz Nándoré, Poór Antalé, Fraknoi Vilmosé vagy Karácsonyi Jánosé – ha nem a szocializmus évtizedeiben élte volna meg földi létezésének második szakaszát... 1894-ben a zalai Tótszentmártonban született, és 1984-ben, kilencvenévesen hunyt el a székesfehérvári Papi Otthonban. Írói és papi pályája az 1920-as években indult: a ciszterci rend tagjaként 1921-ben pappá szentelték, első cikkei is ekkortájt jelentek meg. Hosszú élete alatt sorsfordító események szemtanúja és alanya volt. Több tízezer munkaóra ráfordításával elemezte a magyar egyháztörténet legkülönbözőbb kérdéseit az újkor kezdetétől szinte a saját koráig. 1928 és 1976 között tucatnyi könyve és több száz kisebb tanulmánya jelent meg. Több műve viszont kéziratban maradt, amelyek közül A Magyar Katolikus Egyház Rákosiék diktatúrája alatt (1945–56) című kéziratát – retorziótól tartva – még a levéltárosok is évtizedeken át rejtegették.¹ Érdeklődése fókuszában a kora újkor állt, de roppant sokoldalú: a katolikus egyház és az állam 1848–49-ben játszott szerepétől (1928) Árpád-házi Szent Margit életrajzán át (1944) az egyház háború alatti, illetve régi zsidóüldözések kérdéseivel is foglalkozott (1947) dokumentumokkal igazolva az egyház embermentő és segítő tevékenységét.

¹ A jobb sorsra érdemes kézirat itt található: Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára (EF Mlt), Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 20. doboz, gépelt kézirat (a kézírásos verzió a hagyatéka 1. dobozában található).

Meszlényi karrierje a II. világháborúig töretlen: 1928-ban egyetemi magántanárrá, 1941-ben titkos pápai kamarássá nevezték ki. Munkásságára Géfin Gyula kanonok, a szombathelyi szeminárium rektora, Mindszenty ifjúkori barátja hívta fel a bíboros figyelmét, miután felmerült egy új egyháztörténeti tankönyv és olvasókönyv gondolata. Mindszenty kikérte Meszlényi véleményét,² aki vállalta a nagy mű összeállítását, de az végül nem jelent meg. 1947 januárjában Mindszenty József esztergomi érsek, hercegprímás azzal a kéréssel fordult Keresztury Dezsőhöz, hajdani zalaegerszegi tanítványához, ám ez idő szerinti kultuszminiszterhez, hogy dr. Meszlényi Antal középiskolai rendes és egyetemi magántanárt komoly tudományos munkássága alapján a Pázmány Egyetemen történelmi tanszékhez juttatni méltóztassék.³ Katedrát azonban nem kapott. A baloldal ellenezte kinevezését, Andics Erzsébet történész ezt írta róla 1948 októberében: „Meszlényi Antal még az 1947–48-as tanévben is, azaz demokráciánk harmadik esztendejében a Pázmány Péter Tudományegyetemen tartott szemináriumot” 1848-ról, a könyvével azonos szellemben, azaz diszkreditálva a magyar szabadság védelmezőit.⁴ Andics ekkor már javában saját 1848-as elemzésén dolgozott, amit 1949-ben publikált.⁵ Értelmezésük gyökeresen eltérő: Meszlényi szerint a katolikus egyház és a nemzet érdekei azonosak, a püspökök hazafiak, legfeljebb egyeseket nem értettek meg, míg Andics szerint hazaárulók, és a katolikus egyház velejéig romlott, népellenes intézmény. Meszlényi az Andics-kötet címnegyedébe dedikálás helyett valamikor bejegyezte: „Excentrikus támadás tudományos egyéniségemre! Ezt is megértem és nem haltam bele!”⁶ Meszlényi munkássága valóban túlélte Andicsét... Az 1945 utáni politikai viharok közepette Meszlényi maradt az egyetlen Magyarországon élő katolikus egyháztörténész, s vált idővel a magyar egyháztörténet-írás nesztorává.⁷

Kutathatott és többé-kevésbé írhatott is a régmúltról, talán mert nem – vagy csak igen-igen ritkán – exponálta magát kritikus helyzetekben. 1945-ben például igazolólevelet írt a nyilasbarátsággal igaztalanul megvádolt Káldy Ferenc balatonfüredi építész részére, amelynek sorai nemcsak a címzett jelleméről, hanem Meszlényi értékrendjéről is árulkodnak: „Sosem keres-

² EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 2. doboz, Mindszenty József 2702/1946. iktatószámú levele Meszlényi Antalhoz, Esztergom, 1946. jún. 4.

³ Primási Levéltár, Esztergom (PL), 270/1947. Levélfogalmazvány Mindszenty kézírásával.

⁴ ANDICS Erzsébet, *1848 az egyházi irodalom tükrében*, in *Forum* (1948) 10/752.

⁵ MESZLÉNYI Antal, *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben* (Budapest, SZIT, 1928); ANDICS Erzsébet, *Az egyházi reakció 1848–49-ben* (Budapest, Szikra, 1949).

⁶ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, 76891 jelzetű kötet Meszlényi Antal bejegyzésével. Köszönet Hegedűs András levéltár-igazgatónak, amiért felhívta rá a figyelmemet.

⁷ MESZLÉNYI Antal, *Magyar szentek és szentéletű magyarok* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae V) (München, Auróra Könyvek, 1976), kiadói előszó.

te a szélsőségeket, hanem azon volt, hogy hasznára váljék a közérdeknek. Mindezt ha szükséges nemcsak írásban tanúsítom, hanem személyesen is, mert meggyőződésem, hogy mint ember a köz munkása és honpolgár minden becsületes támogatást megérdemel.”⁸ Dolgozószobája magányában inkább megengedett olykor egy-egy reflexiót, így a *Kis Újság* 1949. február 8-ai számának kitépett címlapjára ráírta: „Febr. 7-én Londonban volt a katolikusok nagygyűlése Mindszenty-ügyben. A gyűlésterem 6000 főt tudott befogadni s 26000 jegyet akartak váltani. Éles és heves tiltakozások hangzottak el az igazság megcsúfolása miatt.”⁹ Külön dossziében gyűjtötte a Mindszentyről megjelent újsághíreket, de annak nincs nyoma, hogy nyilvánosan véleményt formált volna akár az 1948. december 26-ai letartóztatásról, akár az egyházpolitika sűrűsödő torzulásairól, hiszen ezzel maga is a börtönt kockáztatta volna. Visszafogottságának köszönhetően nem ütközött akadályba 1951. március 1-jei kinevezése esztergomi főszékesegyházi mesterkanonokká, csak az ezzel járó emelt illetmény kifizetése húzódott hónapokig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megszűnése és az Állami Egyházügyi Hivatal felállítása körüli zűrzavarban.¹⁰

Ahogy sokakéban, Meszlényi életében is cezúra 1956 forradalma. A budapesti amerikai követségre menekült Mindszenty József prímás-érsek akadályoztatása miatt a főkáptalan tagjaiból a következőket bízta meg az egyházkormányzati ügyek vezetésével: Gigler Károlyt, Mátrai Gyulát, Városi Istvánt, valamint Meszlényi Antalt.¹¹ Kétség sem fér hozzá, hogy Meszlényi Mindszenty bizalmasai közé sorolható. Óvatosságát félretéve Meszlényi ekkoriban többször is állást foglalt egyházpolitikai kérdésekben. Egy 1957. január 5-ére datált gondolatfutamban első és legsürgősebb követelményként fogalmazta meg, hogy biztosítani kell Mindszenty József bíboros, érsek-prímás jogainak és kötelességeinek szabad gyakorlását, de hasonló súlyúnak minősítette a püspökök szabad diszponálási jogát is, mert „meg nem engedhető, hogy abba az állam egyházügyi szerve beleszóljon, ahogy azt a múltban tette”.¹² Ám a nem is oly távoli jövőben saját bőréen kellett megta-

⁸ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.9. V-63620, 176, Meszlényi Antal egyetemi tanár, pápai kamarás levele Káldy Ferenchez. Budapest, 1945. ápr. 10.

⁹ EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 11. doboz, sajtókiadványok.

¹⁰ PL, 2927/1951, Mátrai Gyula vicarius generalis levele Meszlényi Antalhoz illetményrendezéséről, Esztergom, 1951. jún. 28.

¹¹ Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára (MMAL), 026. dosszié, MFN 8215, L-3163, Bp., USA követség, 1956. nov. 6. Eredeti kézírás. Vö. MMAL, MFN 8216, L-3164, valamint MMAL, MFN 8210, L-3158, Mindszenty József levele Mátrai Gyula kanonokhoz, Bp., A[merikai] K[övetség] 1956. nov. 5.

¹² EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 12. doboz, „Az állam és Egyház közti meg egyezés feltételei” című gépelt irat Meszlényi Antal aláírásával, Esztergom, 1957. jan. 5.

pasztalnia az átmenetileg a Művelődésügyi Minisztérium alá rendelt Állami Egyházügyi Hivatal beleszólási gyakorlatát...

A forradalom után lassan, de biztosan teret nyert az ún. népfrontos egyházpolitika, melynek jegyében rehabilitálták az 1956-ban perifériára szorult békepapokat. A konszolidálási szándék ellenére – vagy épp azért – 1958. szeptember dereka roppant zaklatott időszak volt az egyház életében, amelynek nyitányát jelentette az Esztergomi Főegyházmegyét 1957. február 9. óta speciális delegátusként kormányzó Endrey Mihály püspök szeptember 4-ei távozása Vámosmikolára, majd az Állami Egyházügyi Hivatalhoz négy nap múlva benyújtott kényszerű lemondása.¹³ Ezután minden további történés csak következménynek tekinthető. Az egyházjogilag nem egyértelmű helyzetben az általános helynök, Schwarz-Eggenhofer Artúr vette át a főegyházmegye kormányzását. A történések okaira csak sovány magyarázattal tudott szolgálni:

Bizonyos dolgokat követelt az állam Delegátus Úrtól, amelyeket a Delegátus Úr sem meg nem tagadott, de meg sem tett, pedig megígérte a végrehajtásukat. A Delegátus Úr szerint olyan követelésekkel jöttek az állam részéről, amelyeket ő már nem tudott teljesíteni. Mikor tehát feltettem a kérdést: m i é r t? Az állami tényezők nekem azt mondták: a magyar törvények nem respektálása miatt történt a Delegátus Úr kiiktatása. Ami eddig történt, az az én tudtom nélkül történt.¹⁴

Schwarz-Eggenhofer eltökélte, hogy kizárólag azt cselekszi, amire a törvények, illetve az állam és egyház megegyezése kötelezi, de semmi olyat nem tesz, amit az egyházi törvények nem engednek. Kétségtelenül rendkívül kényes helyzetben kellett helytállnia és döntéseket hoznia.

Újabb személyi változásokra utalt az *Új Ember* 1958. szeptember 14-ei híradása, miszerint Papp Kálmán győri megyéspüspök több kanonokot lemondásra szólított fel, és új kanonokokat nevezett ki.¹⁵ A lemondatási hullám pillanatokon belül utolérte az Esztergomi Főkáptalant is, melynek szeptember 16-án délelőtt tartott ülésén kiderült: még Endreytől követelték, hogy három kanonok, név szerint Meszlényi Antal, Gigler Károly és Mátrai Gyula mondjon le, és hagyja el Esztergomot. Schwarz-Eggenhofer mint az egy-

¹³ PL, 2694/1958, in 3051/1958, Jelentés Rómába Endrey Mihály akadémizálásáról.

¹⁴ EF Mlt, konzisztoriális jegyzőkönyv, 1958. szept. 12. 86/1958. Endrey Mihály „kiiktatásához” az vezetett, hogy az Apostoli Szentzsék részéről kiközösített Beresztóczy Miklóst és Horváth Richárdot az ÁEH követelése ellenére sem volt hajlandó visszahelyezni lelkipásztori pozícióba. A történekről lásd: HEGEDŰS András, *Az Esztergomi Főegyházmegye kormányzata Mindszenty József bíboros, hercegprímás akadémizálásának időszakában (1948. december 26. – 1974. február 5.)*, in *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye névtára és évkönyve 2017* (Budapest, SZIT, 2017) 330–334.

¹⁵ *Személyi változások a győri egyházmegyében*, in *Új Ember* (1958. szept. 14.) 37. sz., címloldal.

házmegyét kormányzó vikárius álláspontja szilárd: egyházi ok nélkül nem szólítja fel egyik kanonokot sem lemondásra. Az állam képviselőit azonban délutánra várja Esztergomba, nevezetteket ők fogják lemondásra felszólítani. Az elnök tudni vélte a hivatalos indoklást: „Olyan elemek a távozásra felszólított kartársak, akik a püspököt rossz irányban befolyásolják és azonkívül a papi békemunka fejlődését akadályozzák.”¹⁶ A végkimenet nem lehetett kérdéses, ahogy az sem, hogy a borítékolható lemondás „nem önként, hanem a nagyobb rossz félelméből történik”.¹⁷

Ahogy a konzisztórium ülésen elhangzott, aznap délután az állam képviselői tiszteletüket tették Esztergomban. Az elvárt dispoziciók teljesítésével kapcsolatban Schwarz-Eggenhofer a püspöki kar 1958. augusztus 28-án hozott határozatára hivatkozott:

A Püspöki Kar tagjai nem tartanak meg maguk mellett olyan elemeket, akik magatartásukkal és tevékenységükkel zavarják az állam és az egyház össze-jó viszonyát, akadályozzák a békemozgalom fejlődését. A Püspöki Kar ennek az elvi álláspontjának megvalósítása érdekében az Egyházügyi Hivatallal a személyi feltételeket rövidesen letárgyalja.¹⁸

A vállalt kötelezettség igen tág értelmezési lehetőséget adott a forradalom utáni egyházpolitikai gyakorlatnak. Ennek következtében Budapestről Szabó Imre püspöknek és egy plébánosnak, Esztergomból három kanonoknak, Budapestről kilenc káplánnak kellett távoznia, egy esperesnek pedig lemondania, továbbá két hírhedt békepapot – Vitányi Györgyöt irodaigazgatói, Pollák Miklóst gazdasági intézői – befolyásos pozícióba kellett helyezni. Utóbbival Meszlényinek már nem egyszer meggyűlt a baja: egyszer nyilvánosan „svihák gazembernek” nevezte, amiért Pollák perrel fenyegetőzött.¹⁹ A konfliktus elült ugyan, de az ellenszenv maradt. Az *Opus Pacis* hivatalos lapjában, a *Katolikus Szóban* Pollák neve alatt egyik cikk kapcsán Meszlényi megjegyezte: „A cikket nem Pollák M. írta, hanem felkérésére és számára Meszlényi Antal. Miért tettem meg neki ezt a nagy szívességet, mert azt hittem, hogy fel fog hagyni otromba rágalmaival. Tévedtem!”²⁰

Az állami nyomás részét képezte tehát a három kanonok, köztük Meszlényi Antal szeptember 16-ai lemondatása. Schwarz-Eggenhofer Artúr gyors

¹⁶ EF Mlt, konzisztoriális jegyzőkönyv, 1958. szept. 16.

¹⁷ EF Mlt, konzisztoriális jegyzőkönyv, 1958. szept. 16.

¹⁸ EF Mlt, konzisztoriális jegyzőkönyv, 1958. szept. 26.; *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között II* (összeáll. Balogh Margit; Budapest, METEM, 2008) 943, A püspöki kar nyilatkozata, 1958. aug. 28.

¹⁹ EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 12. doboz, Pollák Mihály kanonok levele a nagyprépost-helyetteshez, Esztergom, 1955. okt. 26.

²⁰ POLLÁK Miklós, *Pór Antal emlékezete*, in *Katolikus Szó* (1961. márc. 5.): EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 9. doboz.

diszponálással próbálta menteni a menthetőt, és Meszlényi Antalt előbb Ságújfalura,²¹ majd Nagybajcsra,²² Mátrai Gyulát Hollókőre²³ helyezte lelkipásztori munkára, de lépésével az állam nem elégedett meg. A sűrű nap végén dr. Mátrai Gyula, dr. Gigler Károly és dr. Meszlényi Antal kanonokok egy indoklás nélküli, szűkszavú nyilatkozatban benyújtották lemondásukat a kanonoki stallumukról.²⁴ Döntésüket Horváth János, a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalának elnöke a 131-15/1957. számú miniszteri rendeletre hivatkozva már másnap elfogadta, pontosabban „hozzájárult” lemondásukhoz,²⁵ míg az általános helynök szeptember 26-án vette azt tudomásul. Schwarz-Eggenhofer Artúrnak az ekkor már idős kanonokokat vidéki lelkipásztori munkára kellett rendelnie. A 64 éves Meszlényi Antalt (a nagybajcsi rendelkezést hatálytalanítva) Szomorra,²⁶ a 61 éves Gigler Károlyt Dunaszentpálra²⁷ helyezte kisegítő lelkipásztori munkára. A 65 éves Mátrait pedig – a hollókői szolgálat helyett – saját kérelmére nyugdíjazta, és Dunakeszire rendelte, ahonnan csak 1965-ben térhetett vissza.²⁸

Meszlényi Antal életének következő három esztendejét az Esztergomtól 27 km-re fekvő Szomoron töltötte. Az őt ért méltánytalanság frusztrálta, nem igazán lelte kedvét a lelkipásztorkodásban, legalábbis erre utal, hogy több mint húsz, nevét is vállaló szomori hívő bepanaszolta: szentbeszédeiben oda nem illő, közönséges kifejezéseket használ, mint például „gatya”, „marhaság”.²⁹ 1961-ben visszakerülhetett Esztergomba, a primási aulába, ahol adminisztratív munkát is bőven végzett, például javaslatokat, választervezeteket készített espereskerületi koronák beszámolóiról. Semmi kompromittálót nem találni működésében. 1962. július 2-án mégis azzal rendelték be az Állami Egyházügyi Hivatalba, hogy Schwarz-Eggenhofer Artúr aranymiséjén nem

²¹ PL, 2687/1958, Schwarz-Eggenhofer Artúr vicarius generalis levele Meszlényi Antal protonotárius kanonoknak, Esztergom, 1958. szept. 16. A külföldi ceruzás megjegyzés: „Nem ment el.”

²² PL, 2696/1958, in 2856/1958, Schwarz-Eggenhofer Artúr vicarius generalis levele Meszlényi Antal protonotárius kanonoknak, Esztergom, 1958. szept. 16.

²³ PL, 2686/1958, Schwarz-Eggenhofer Artúr vicarius generalis levele Mátrai Gyula protonotárius kanonoknak, Esztergom, 1958. szept. 16. A külföldi ceruzás megjegyzés: „Nem ment el.”

²⁴ PL, 2698, 2699 és 2700/1958, in 2815/1958, dr. Meszlényi Antal, Gigler Károly és Mátrai Gyula kanonokok lemondólevelei, Esztergom, 1958. szept. 16. Nyilatkozatuk azonos szövege: „Főszékesegyházi kanonoki tisztemről ezennel lemondok.”

²⁵ PL, 2815/1958, Horváth János elnök levele „Schwarz-Eggenhofer Artúr vikárius” részére, Budapest, 1958. szept. 17.

²⁶ PL, 2856/1958, Schwarz-Eggenhofer Artúr vicarius generalis levele Meszlényi Antal pápai kamarás részére, Esztergom, 1958. okt. 1.

²⁷ PL, 2685/1958.

²⁸ PL, 2697/1958, Schwarz-Eggenhofer Artúr vicarius generalis levele Mátrai Gyula protonotárius kanonok részére, Esztergom, 1958. szept. 16.; BEKE Margit, *Esztergomi kanonokok (1900–1985)* (Unterhaching, Görres Gesellschaft, 1989) 124.

²⁹ PL, 2077/1959 [aug. 19.], keltezés nélküli panaszos levél Meszlényi Antal ellen.

mondhat köszöntőt, mert „működésem nem egészen megnyugtató az ÁEH számára”, amire Meszlényi elismerte, hogy „ha negatív nem is lehet ellenem valamit felhozni, de viszont az is igaz, hogy pozitív semmit sem ismerek el, amit a rendszer javára lehet írni”.³⁰ Pedig a vidéki papság megfigyelésére állított egyik ügynököt kapcsolattartója ekkoriban épp azzal tartotta távol Meszlényi kanonoktól, hogy „átpártolt a demokrácia oldalára”.³¹ Azonban szó sem volt semmiféle átpártolásról. Meszlényi visszaengedése Esztergomba csupán egy gesztus volt, előmozdítandó az egyház felé utakat, párbeszédet kereső állami egyházpolitikát.

Meszlényit a tekintélyt követelő munkássága, kulturáltsága, nyelvtudása, provokációmentes magatartása átsegítette az állami biztonsági protokoll szűrőjén is: a nepáli király esztergomi látogatásakor, 1967-ben mint prefektus tagja volt az uralkodót a Keresztény Múzeumban kalauzoló magyar delegációnak.³² Ekkortájt rebesgették, hogy esélyes a veszprémi püspöki székre, amit az Állami Egyházügyi Hivatal nem támogat.³³ 1971 szeptemberéig a Keresztény Múzeum prefektusa, utódja Kovács Tibor protonotárius kanonok lett. A Primási Levéltár prefektusi beosztását viszont még egy ideig megtartotta. 1973-ban nagyrépost-helyettes, 1977-ben nagyréposti kinevezést kapott, ezzel az Esztergomi Főkáptalan vezetője lett. 1958-as lemondása nem került szóba, afelett mintha mind az állam, mind az egyház szemet hunyt volna.

A MAGYAR HERCEGPRÍMÁSOK ARCKÉPSOROZATA 1707–1945

E hivatalviselések mellett 1970-ben adta ki Budapesten a Szent István Társulat *A magyar hercegprímások arcképsorozata 1707–1945* című kötetét, amely az állami cenzúrának köszönhetően egy fejezettel rövidebben jelent meg, mégpedig az alábbi forrásközlés apropójául szolgáló, Mindszenty Józsefről szóló portré nélkül. A könyv a primások személyén keresztül több mint két évszázad egyházi és általános magyar vonatkozású történetének keresztmet-

³⁰ EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 9. doboz, „A Kormányzó aranymiséjére vonatkozó megörökítése!” című gépelt összefoglalás Meszlényitől, Budapest, 1962. júl. 25. – A történetről Meszlényi azonnal értesítette az apostoli kormányzót: „Ma Pestre kellett jönnöm, nem mea sponte, hanem hívásra. Itt tudtam meg, hogy a külső erők és tényezők nem teszik lehetővé, hogy az aranymisés szentbeszédet elmondhassam. Ezt igen szomorúan adom tudomásodra, egyben azonban megteszem, hogy elkészített és el nem mondott, de legépelt beszédemet aranymisés ajándékkul neked át fogom adni”: uo.

³¹ ÁBTL, 3.1.2. M-18505, 111 és 112, „Károlyi” fedőnevű ügynök jelentése, 1961. márc. 4.

³² *Esti Hírlap* (1967. máj. 6.) címlap: EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 12. doboz.

³³ ÁBTL, 3.1.2 M-30390, 78, „Rónai Imre” fedőnevű ügynök jelentése, 1966. ápr. 18.

szetét adja. Tapintat és egyensúly jellemzi, amivel a kényes helyzeteket is úgy képes tárgyalni, hogy sem az igazság nem szenved csorbát, sem a bizonyos helyzeteknek és személyeknek még kompromittáltságukban is ki-járó tisztelet. *Historia est magistra vitae!* A lektori vélemény szigorú: „Az 1848-as események megítélésénél kezdődnek azok a bonyodalmak, amelyek következtelenne teszik a munkát.” „Andics Erzsébet nem a »Rákosi-rendszer történetírója«, hanem a hazai tudományosság nemzetközileg is elismert ki-váló képviselője.” Meszlényi a lektori vélemény hatására törölte a valós, de kellemetlen minősítést.³⁴

Meszlényi Antal először 1966. december 2-án kérvényezte a herceg-prímási arcképsorozat kiadásának egyházi engedélyezését.³⁵ Ezért Szabó Imre általános helynök még aznap felkérte Dékány Vilmos prefektust a kéz-irat lektorálására, aki postafordultával jelezte, hogy a szerző az általa ko-rábban kifogásolt részeket a kiadásra benyújtott kéziratban már kijavította, ezért részéről nincs akadálya a nyomtatás engedélyezésének.³⁶ Így Schwarz-Eggenhofer Artúr apostoli adminisztrátor két nap múlva, 1966. december 9-én kiadta az imprimaturt. A szerzőhöz írt levélben azonban azt is kihang-súlyozta, hogy a „munka terjesztésével, kinyomtatásával kapcsolatban [...] az erre vonatkozó állami törvényeket szigorúan tartsa meg”.³⁷ Aztán eltelt négy év, és ezalatt a mű az Állami Egyházügyi Hivatal engedélyének hiányá-ban mégsem jelenhetett meg. Holott a Szent István Társulat rendre beállította éves tervébe, ám csak arról értesíthette a szerzőt, hogy „kiadói tervünkbe nem fogadták be sem a »prímásokat«, sem a magyar szenteket”.³⁸ A szerző és a kiadásért felelős Esty Miklós között meg is romlott a viszony, a beváltatlan ígéretek évenkénti ismétlődése miatt Esty szavahihetősége kérdőjeleződött meg.³⁹ A kiadás elhúzódásának oka a máig kiadatlan 15. fejezet, amelyet Meszlényi Mindszenty Józsefről írt.

³⁴ EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 9. doboz, Meszlényi Antal reflexiói a lektori véleményre, Esztergom, 1969. aug. 21.

³⁵ PL, 3890/1966, in 2910/1970, Meszlényi Antal kérvénye Schwarz-Eggenhofer Artúr apostoli kormányzóhoz, Esztergom, 1966. dec. 2.

³⁶ PL, 3942/1966, in 2910/1970, Dékány Vilmos levele az Érseki Főhatósághoz, Esztergom, 1966. dec. 7.

³⁷ Uo., Schwarz-Eggenhofer Artúr apostoli kormányzó levele Meszlényi Antalhoz, Esztergom, 1966. dec. 9.

³⁸ EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 12. doboz, Esty Miklós levele Meszlényi An-talhoz, dátum nélkül.

³⁹ EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 12. doboz, Esty Miklós és Meszlényi Antal levelezése, kivált Esty 1968. febr. 22-én kelt levele.

A KINCENZÚRÁZOTT 15. FEJEZET

Erre a kéziratra először a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltárában, az egyházi titkár hivatali iratanyagában bukkantam. Az iktatás szerint 1968. szeptember 1-jén érkezett Lázár Andor megyei egyházi titkár hivatalába, aki a palliumra ezt írta: „Végső átdolgozás után 1969. IX. 5-én ÁEH-ban Meszlényivel a problémák megbeszélve. ’969. IX. 8. LA”⁴⁰ Nyilvánvaló, hogy az állami hatóságok nem engedték meg maguknak azt a nagyvonalúságot, hogy hozzájáruljanak a magyar belpolitikai rendszer antidemokratikus voltára eleven felkiáltójelként figyelmeztető, ekkor még a budapesti amerikai nagykövetség menedékét élvező Mindszenty József pályaképének közzétételéhez, lett légyen az mégoly „kidekázott” is. A szöveg felcsigázott, ezután kértem és kaptam engedélyt Meszlényi Antal rendezetlen hagyatékának kutatására, s annak alapján kirajzolódott a 15. fejezet sorsa. A kanonok többször nekikezdett a fejezetnek, újra és újra megfogalmazta az indító gondolatokat. 1956 szeptemberében Meszlényi még a százéves esztergomi bazilika történetével foglalkozott, a felszentelési centenáriumra a Szent István Társulat kiadta a főszékesegyházról írt könyvét. Ezután tért vissza a magyar hercegprímások életútjaihoz, konkrétan a portréről végéről hiányzó Mindszenty József személyéhez. A több mint húsz, sűrűn teleírt kéziratos oldal első variánsát egészen biztosan 1956. október 6. után fogalmazta, mert utal Rajk és társai rehabilitációjára és újratemetésére, majd egy *os megjegyzésnek köszönhetően megtudjuk az írás pontos dátumát: 1956. október 14. Legalább három verzióban is fennmaradt hagyatékában. Összevetésük, kritikai kiadásuk azonban reménytelen, nem annyira Meszlényi nehezen olvasható kézírása miatt, hanem inkább azért, mert ceruzával írt, és a grafit idővel olvashatatlanná fakult. Ám szilánkok kivehetők. Az egyik változat utólag áthúzott első oldala így indul:

Ő az utolsó ebben a sorozatban! Él és egyelőre mégis úgy kell beszél-nünk róla, mint élőhalottról. Az ún. kirakat-pereknek lett az áldozata, miként sokan mások. 1949 óta a különböző börtönök lakója, mert élet-fogytiglanra ítélték el. Csupán annyi engedményt kapott, hogy a kifeje-zett börtönt [1954]-ben felváltotta a baranyai [püspökszentlászlói], majd a nórádi felsőpetényi internálásra, ahol szintén őrzik s szabadnak nem mondható.

Közben persze kissé nálunk is megfordult a világ. Meghalt Sztalin s nem látható a magyar elvtárs, az ő „leghűségesebb tanítványa” Rákosi Mátyás sem, akinek 11 éves zsarnokságát a kivégzések tömege s az in-

⁴⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltára, XXIII.15. Komárom Megyei Tanács VB Egyházi titkárának iratai, 5. doboz (1968–69), ET 711/1969.

ternáltak, munkaszolgálatosok és börtönviselők légioja hívja tetemre. A törvénytíprás és szabadságkorlátozás ma már a nyílt pártiratok tárgya. Jobbról és balról meaculpáznak, akik még a felszínen mozognak s iparkodnak a hibákat, véteket, égbekiáltó bűnöket helyrehozni.

Egyelőre természetesen csak a párttagokról van szó. Élőket és holtakat rehabilitálnak, de mit használ a Rajk-per áldozatainak, hogy Rajk Lászlót, Pálffy Györgyöt, Szőnyi Tibort és Szalai Andrást rehabilitálták és 1956 okt. 6-án, éppen az 1848/49-es mártíroknak emléknapján megkapták temetésüket, ez már az életnek nem adta vissza őket. Kádár János és Marosán György már szerencsésebbek voltak, mert börtönükből szabad levegőre juthattak, sőt elszenvedett fogságukért pozícióval is jutalmazták őket. Tildy Zoltán és Szakasits Árpád az egykori köztársasági elnökök is megkapták elítélésük pártbeli jutalmát, bár őket különösebb szerephez eddig nem juttatták. Éppen e sorok írásakor⁴¹ olvasom a Szabad Népből, hogy Nagy Imrét, a volt miniszterelnököt is enyhébb önkritika révén visszavették a pártba, sőt egyetemi katedráját is visszaadták.⁴²

Egy másik verzió első bekezdése visszafogottabb:

Ebben a képsorozatban ő lesz búcsúzója az eddig szerepelt 14 hercegprímásnak. Sok más okok között már csak a teljeség kedvéért is meg kell emlékeznünk róla! (Jól tudom, hogy) élőknek élőről írni a legkényesebb feladat, s főképpen az mostani bíboros-prímásunkkal kapcsolatban. [...] Mindszenty József bíboros-hercegprímás nem felejtünk el!⁴³

Láthatjuk, hogy sokkal egyenesebben és nyersebben fogalmazott 1956 októberében, mint az Állami Egyházügyi Hivatalnak 1968-ban benyújtott, alább közölt verzióban.

A hagyatéék 9. doboza az idézett kézírásos fogalmazvány mellett egy átgepelt kézirat szöveget is tartalmaz, ami azonban némi csalódást okoz, mert csupán a 13. fejezetig megy el (a 21. dobozban fellelhető gépelt példány még hiányosabb, az a 12. fejezetnél abbamarad). A kézirat első oldalán gépirással ez olvasható: „A magyar hercegprímások arcképsorozata (1707–1956). Írta Meszlényi Antal.” A lapon kézírásos megjegyzés: „Átírás folytán lettek hiányzó fejezetek, a nyomdakész kéziratban található. Szomor, 1960. március 28.” Ebből tudható, hogy az 1956 októberében elkezdett kéziratot 1960. március végéig dolgozott, a szomori száműzetés alatt is ezzel foglalkozott. Ám még évekkel később is finomította, igazgatta a szöveget, mert az itt közölt verzióban az 1962–1965 között tartott II. Vatikáni Zsinatot, az 1963-ban

⁴¹ A kézirat eredeti jegyzete: „Hogy a pontos dátumot is ide jegyezzem: 1956. okt. 14.”

⁴² EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 10. doboz.

⁴³ Uo.

megválasztott VI. Pál pápát és az 1965-ben felállított Nemhívők Titkárságát is említi.

A magyar hercegprímások arcképsorozata (1707–1945) című, 443 oldalas könyv kinyomtatását az Állami Egyházügyi Hivatal végül 1970. január 6-án 55.006/1970 szám alatt engedélyezte, Nagy László főcsoportvezető aláírásával.⁴⁴ Ilyen kálvária után mehetett el a betördelt kézirat a Pécsi Szikra Nyomdába 1970. január 13-án. Újabb hónapok teltek el a könyv megjelenéséig. A nem ismert, de láthatóan érvényesülő hátráltató tényezők elhárítása érdekében Szabó Imre – ezúttal már apostoli kormányzóként – az állami törvények betartására vonatkozó passzus megismétlésével 1970. október 28-án újból megadta az imprimaturt.⁴⁵ Mikor késő ősze elkészült a nyomdai korrektúra, Esty Miklós már csak karácsonyi kiadást ígérhetett,⁴⁶ és azt ezúttal sikerült betartani. A *Theologiai Szemlé*ben közölt recenziót leszámítva, melynek szerzője szerint a mű árasztja magából az ellenreformáció hőskorának áporodott levegőjét,⁴⁷ a könyv fogadtatása kedvező volt. Endrédy Vendel apát, a Grösz-perben elítélt és 1956-ban szabadult ciszterci szerzetestanár ezekkel a szavakkal gratulált: „Nagyon kérlek, ne írd mostanában olyan könyvet, mint »a magyar hercegprímások arcképcsarnoka«, mert félek, hogy elcsábítasz a matematikától!”⁴⁸ Azt senki nem firtatta, hogy a hercegprímások sora miért zárul az 1945-ben elhunyt Serédi Jusztiniánnal. Mert Mindszenty József neve már csak egyetlen lábjegyzetben fordul elő, a 415. oldalon...

Meszlényi életében egyetlen gondolata sem látott napvilágot a kortárs bíborosról, így a *Magyar szentek és szentéletű magyarok* című, 1976-ban Münchenben megjelent kötetében sem szerepel Mindszenty, az Apor Vilmos életrajzával zárul. Mivel éveken át küzdött 15 fejezetből álló könyve megjelentetéséért, az utókor azzal róhatja le tiszteletét, ha közzéteszi a kicenzúrázott szöveget, melynek elsődleges értéke épp az, amit történészi munkák esetében csak kifogásolni szokás: a személyes ismeretségből eredő szubjektívizmus. Rendkívül széles tárgyi tudással helyezi bele Mindszentyt a hercegprímások nagy vonulatába, akiknek szerepéről Meszlényi azt vallja, hogy ők a „haza” és a „nemzet” legitim vezetői. Ez a gondolat alapvető az arckép-

⁴⁴ EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 9. doboz, „Reflexiók A magyar hercegprímások arcképsorozatához” feliratú boríték.

⁴⁵ PL, 2910/1970, Szabó Imre püspök, apostoli kormányzó levele Meszlényi Antalhoz, Esztergom, 1970. okt. 28.

⁴⁶ EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 9. doboz, Esty Miklós levele Meszlényi Antalhoz, Budapest, 1970. nov. 2.

⁴⁷ MÁRKUS Mihály, *Dr. Meszlényi Antal: A magyar hercegprímások arcképsorozatra (1707–1945)*, in *Theologiai Szemle* (1971) 7–8/229–232. Meszlényi megjegyzésével lásd: EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 9. doboz.

⁴⁸ EF Mlt, Meszlényi Antal hagyatéka, 9. doboz, Endrédy Vendel levele Meszlényi Antalhoz, Pannonhalma, 1971. ápr. 4.

sorozatban is. Sorait nagy írói rutin vezeti, csak akkor érezni nehézkességet, amikor politikai egyensúlyozásra törekszik: egy kis elismerés „szocialista rendszerünknek”, egy kis kritika Mindszentyről, és fordítva.

Alábbi forrásközlésünkben *dőlt betűkkel* szerepelnek a gépelt kéziratba kézírással beszúrt javítások. A *hullámos aláhúzások* is Meszlényi Antal eredeti kiemelései. A közölt szöveg eredeti gépelt kéziratának lelőhelye: Esztergomi Főkapitány Magánlevéltára, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 3. doboz. Ennek szövege megegyezik a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltárában fellelhető példánnyal (XXIII.15. Komárom Megyei Tanács VB Egyházügyi titkárának iratai, 5. doboz [1968–69], ET 711/1969).

XV. fejezet: M i n d s z e n t y J ó z s e f
(1945–)

Jelszava: Pannonia Sacra

Sorozatunk záró primása ama elődeihez kívánczik, akik elért magas egyházi méltóságukban, nemcsak a hullámhegyeket járták meg, hanem az idegnyilalló hullámvölgyeket is. Ha hasonmásait kellene keresnünk, úgy azokat legkifejezőbben, Bánfy Lukácsban,⁴⁹ Vitéz Jánosban⁵⁰ és Lippay Györgyben⁵¹ találhatnók meg. A legelső II. Géza királyunk halála után (1162), mit sem törődve a két rokonherceg, István és László pártütésével, annak kiskorú, de jogos trónutód fiát, III. Istvánt koronázta meg. Nem félt a baljóslatú következményektől s így történt, hogy az egyházi fenyték kimondása után, a hercegek elfogták és börtönbe zárták. Hasonló eset ismétlődött meg Mátyás királyunk nevelőjével: Vitézzel, aki nem bírván nézni *ura*⁵² külföldi és költséges hadviselését, letételére szövetkezett. Félt ugyanis, hogy végromlásba

⁴⁹ Bánfy Lukács (1120 körül–1181) az egyházi élet meghatározó személyisége, aki az ellenkirályokkal szembeni fellépéséért és kiközösítésükért börtönnel fizetett. Halála után elindult szentté avatási eljárása, ám az megakadt.

⁵⁰ Vitéz János (1408 körül–1472) esztergomi érsek, akit az uralkodó, Mátyás király központosító törekvései és személyes sérelmei fokozatosan az ellenzék vezérévé és egy királyellenes összeesküvés fejevé tettek. Meszlényi így ír róla: „[...] lázadó – ahogy Lodomér (1279–1298) és Kanizsai János (1387–1418) is –, de a szónak abban a nemesebb értelmében, hogy hazánk és nemzetünk sorsát uralkodóik elé helyezték”: MESZLÉNYI Antal, *A százéves esztergomi Bazilika* (Budapest, SZIT, 1956) 6.

⁵¹ Lippay György (1600–1666) esztergomi érsek az ellenreformáció egyik fő szervezője és a Habsburgok elkötelezett híve volt.

⁵² Itt és a forrásközlés további dőlt betűs kifejezései az eredeti gépelt szövegben található kézírással betoldások.

dönti az országot és népét. A királyt módfelett felháborította, hogy így hálálja meg sok és nagy jótéteményeit, ezért nemcsak lecsukatta, hanem még⁵³ összes javadalmaitól is megfosztotta. Életét is börtönben kellett befejeznie.⁵⁴ Lippay sem kerüli el sötét végzetét s alighanem vérpadra hurcolják, akárcsak két összeesküvő társát: Wesselényi Ferencet és Zrínyi Pétert, ha a természetes halál idejében meg nem könyörül rajta.

Róluk a Habsburg-ház bosszúállása kimondhatta ítéletét, de a tárgyilagos történetírás azt egész helyesen megmásította s mindhármukat rehabilitálta. Ezt annál inkább megtehetette, mert a kellő időtávlat megadta erre a módot. Már kései utódjakkal nem így vagyunk, hiszen kortársunk! Ezenkívül két évtizedes zárt út vezet hozzá és megfordítva hozzánk. Hiányosak a megbízható forrásaink is, nagyrészt személyes, vagy még inkább közvetett benyomásokra vagyunk utalva, éppen ezért történeti arckép helyett csupán riport-szerű rajzot adhatunk róla.

Ilyen beállításban mégis elfogadható alapvető megállapításnak, hogy szocialista államrendszerünk kezdő éveiben, a reálpolitika helyes szemmértékét ő sem találta el. Bár az igazság kedvéért az is megjegyezhető, hogy idehaza és másutt szintén akadtak hozzá hasonlóak. Elég a mieink közül csak Gröss József kalocsai érsekre (†1961) hivatkoznunk, avagy a lengyeleknél Wyszynski István varsói, szlovákoknál pedig Beran József prágai bíboros-érsekre. Ennek következtében nekik is meg kellett járniuk a börtön útját.

S honi vonatkozásban azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy annak idején (1948/50) sokan kiálltak Mindszenty mellé és kevesen ellene. Ezzel kizárólag csupán annyit szeretnék érzékeltetni, hogy nagyfokban voltunk tájékozatlanok és így határozatlanok. Amit [a] Szovjetunióról és embereiről tudtunk, az alig volt több a megtévesztésnél, hiszen ki voltunk szolgáltatva a Horthy-idők és a nyugati ellenpropaganda célzatos megtévesztéseinek ködösítéseinek.

A világosabb látásúak, mint pl. Czapik Gyula veszprémi püspök, majd egri érsek (†1956) s ugyanígy Hamvas Endre csanádi püspök s kalocsai örökös Grósznek, nem ültek fel a politika és diplomácia hamiskártyáinak. Így következhetett be 1951-ben az első megállapodás az egyház és állam közt,⁵⁵ mely azután megeremtetette a kettő között a kedvezőnek ígérkező légkört. Mennyire helyes volt ez a közeledés, mi sem igazolja meggyőzőbben,

⁵³ Itt és a forrásközlés további áthúzásai az eredeti szövegben lelhetők fel.

⁵⁴ Meszlényi ebben a kérdésben téved. Ugyanis Hunyadi Mátyás egy hónapi fogság után, 1472. ápr. 1-jén Vitéz Jánost szabadon bocsátotta. Az erről szóló oklevelet lásd: PL, Acta radicalia A 15/a. (Hegedűs András közlése). Szabadulása után nem sokkal, 1472. ápr. 9-én a megtört főpap elhunyt.

⁵⁵ Elírás, mert az állam és a magyar katolikus egyház közötti első megállapodás 1950. aug. 30-án kötöttetett.

mint napjaink két pápája: az 1963-ban meghalt XXIII. János és az utóda, VI. Pál. Ők ugyancsak felismerték a marxistákban és leninistákban, *vagyis* a kommunistákban is, az Isten képére alkotott embert s nemcsak helyes[el]ték, hanem ajánlották is a velük felveendő dialógust. VI. Pál még ennél is tovább ment, amennyiben 1965 áprilisában megszerveztette a Nemhívók Titkárságát König bécsi bíborosérsek elnökletével.⁵⁶

Sajnos, minderre nem jutott rá Mindszenty s ebben hibáztatható nemcsak ő, hanem koráramlata is, melyben nevelődött és emberré lett. Az egyéni és közösségi eredők eredményezték, hogy nem tudta mennyire mehet el és hol kell megállnia, továbbá mit és hogyan szükséges cselekednie. Ez az oka, hogy a hagyományos életformákkal nem bírt szakítani s kedvet sem érzett, hogy a megszokott jelent felcserélje a bántónak és ellenségesnek hirdetett jövő ismeretlenjével.

1. A készület évei.

Vázolt magatartásából jó adagot hozott már családi otthonából. Szülei egyszerű földművelő emberek voltak s 1892. márc. 29-én adtak neki életet a vasi Mindszent, ma Cseh[i]mindszent falujában. Szülőhelyével annyira össze fonódott, hogy idegen hangzású Pehm nevét Mindszentyvel cserélte fel.⁵⁷ Volt még két nőtestvére s így a családi együttes öt tagból állott.

Apja, János gazda igen értelmes ember volt, ezért is választották meg hosszú éveken keresztül „öregbírónak”. Az a hír járta, hogy zárkózott természetű, aki keveset beszél, de annál többet eszmélődik s amit egyszer elhatározott, abból nem enged, még ha az ég és föld is összeroskad. Jellemző, hogy az egyik követválasztáskor a vasvári főbíró mindenképpen a kormányjelöltet akarta behozni. Az egész falut sikerült erre megpuhítani, de őt nem! Ez egyszer cserben hagyták övéi, de ő ment a maga útján előre, hangoztatván, hogy katolikus embernek a katolikus Néppárt mellett van a helye!

Falusi egyszerűségén sem változtatott, bár arra kényesen vigyázott, hogy a családtagok semmiben se szenvedjenek hiányt. Még jobban ügyelt, hogy népe becsületes és dolgoz legyen s kihágásokkal ne mocskolja be jó hírét és hitelét. Hozzá igazodott felesége: Kovács Borbála, aki jó háziasszonyi szerepén kívül, ugyancsak határozottságáról és imádságos buzgóságáról volt közismert. Felcseperedő fiát, de leánykait is a hétköznapi estén otthon imádkoz-

⁵⁶ A VI. Pál pápa által alapított Nem Keresztények Titkársága vagy Nemhívók Titkársága élén 1965 és 1980 között elnökölt Franz König bécsi bíboros érsek.

⁵⁷ Pehm József 1942. júl. 20-án kérvényezte Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztertől, hogy idegen hangzású vezetéknévét Mindszentyre magyarosíthassa. Az új vezetéknévet 1942. aug. 29-ei dátummal vették át Csehimindszent egyházi keresztelési anyakönyvébe.

tatta, az Úr napjain pedig vitte magával az Isten házába. Szívből örült, mikor látta, hogy az anyai mag jó földbe hull s kétszeresen, mikor figyermekét az oltár szolgálatánál figyelhette. Az utóbbi halás is maradt az anyai ösztönzésért, aminek egyik jele, az Édesanyá-ról írt háromkötetes munkája.⁵⁸

Pehm A gyümölcs Mindszentyben nem esett messze a fájától, mert amit otthon szüleitől látott és hallott, azt követendő példának tekintette. Számára ők jelentették a legfőbb tekintélyt. *Későbbi* közvetlen és megbízható munkatársai beszélik, hogy egyszerűségben, imaéletben, aszkézisben és munkairamban nem ismert határt. Még veszprémi püspök- és esztergomi érsekkorában is feketére fényezett bútorai inkább ravatalozóra emlékeztettek, mint főpapi, úri berendezésre. Már lelki élményei magasfeszültségű akaraterőről tanúskodtak, de ennek *már viszont* elhomályosító pontja lett, hogy amilyen szigorú mértéket diktált magának, ugyanolyant várt el másoktól. S itt már akaratossága jelentkezik, ami annál kevésbé dicsérhető, mivel éppen neki kellett elsősorban tudnia, hogy onnan felülről nem egyformán osztogatják a talentumokat.

Ő kétségtelenül nem egyet kapott belőlük, hanem jóval többet és ez már gyerekkorában megmutatkozott. Az természetes, hogy szülei meg voltak vele elégedve, de ugyanígy első tanítója: Fehér József, és plébánosa, egyben hitoktatója, Kelemen István. Ők biztatták az apát, hogy iskoláztassa tovább s ez még jobban tetszett az anyának. Így került be a szombathelyi premontreiek gimnáziumába. Akárcsak az elemiben, náluk is az első vonalba lépett s látogatásai után édesanyja boldogan újságolta odahaza, hogy a fehér Tiszteendő urak mennyire dicsérik jó magaviseletét, szorgalmát és hitbuzgóságát. Szállásadónője sem tudott semmi kivetnivalót mondani róla, talán csak azt szerette volna, ha bőbeszédűbb lenne, de hát megnyugodott, mert ez illett természetéhez.

Iskolai tanulmányaival és önképzéssel múltott el az egyik tanév a másik után és 1911 júniusában kézhez vehette az érettségi bizonyítványt. A pályaválasztás nem okozott neki semmi kétséget, mivel rég elhatározta, hogy egyházi pályára lép. Különben ezt tudták róla mindazok, akik közelebbről ismerték. A szülői ház mellett második otthona a templom és plébánia volt s a falubeliek már diákkorában súgták-búgták, hogy pap lesz belőle. Így is lőn! Mikes János szombathelyi püspök szívesen felvette kispapjai közé, amikor jelentkezett s mivel ő is jól ismerte, az volt a szándéka, hogy valamelyik külföldi egyetemre küldi teológiára. Ő azonban elhárította magától ezt a ki-

⁵⁸ Nem három kötetről, hanem három kiadásról van szó. 1916-ban két kiadásban jelent meg Pehm József első írói próbálkozása *Az édesanya a vallás, társadalmi kérdés és költészet tükrében* címmel. 1940-ben és 1942-ben *Az édesanya* címmel újabb két könyvet adott ki mint az 1916-os második kiadást követő harmadik kiadás 1. és 2. kötetét.

tüntetést, mert mint mondotta: nem akar ő szakember lenni, hanem egyszerű falusi lelkipásztor.

Így maradt újabb négy évre továbbra is Szombathelyen, de most már mint az ottani szeminárium növendéke. Itt is megtalálták az egyes teológiai tárgyak a maguk kiváló előadóit, de reá mégis a két egymást váltó spirituális: Rogács Ferenc és Pintér József, továbbá a nála csupán három évvel idősebb Géfin Gyula gyakorolta a legnagyobb hatást. Elsődleges kötelességének tartotta a teológiai tárgyak alapos elsajátítását, anélkül, hogy az egyiket a másik fölé helyezte volna. Emellett sokat olvasott, főképpen aszketikus, történelmi és társadalmi vonatkozású műveket.

Csendes és visszahúzódo természetét most sem tudja levetni, de azért szíves társaival szemben és tiszteletadó előjáróival és tanáraival szemben. A róla szóló szemináriumi információk, évről évre csak jókat tudnak róla írni. Negyedéves korában, szabad óráit a város egyik katonai kórházában tölti s miközben ápolja a sebesülteket, el nem mulasztja, hogy lelküket közelebbre ne vigye Istenhez.

Így lesz öröme övéinek és jó reménysége szülőfalujának. Az emberek rajta felejtik szemüket, amikor édesanyjával a templom felé tart, vagy pedig ki a határba. Boldogok mindketten, de talán az anya jobban, mint a fia. Erre vall az előbbinek egyik öregkori vallomása: sokat voltam boldog fiam miatt, de legboldogabb, mikor itt, mellettem láttam, ahogy a papságra készül. Később megsirattam! Megsirattam, amikor Veszprémbe indult, megsirattam, amikor Esztergomba vitték. De e két sírást hagyjuk későbbre! Egyelőre csak az örömmel foglalkozunk!

Bevezetője volt, amikor 1915. jún. 12-én püspöke megkente a papi krizmával és felavatta munkásnak az Úr szőléjébe. A második nagy öröm első miséjével köszöntött be. Ha rajta múlik, azt Szombathelyen végzi egész csendességben, mert a háborús időben nem tartotta egészen stílusosnak illőnek, hogy a megszokott ünnepélyességgel történjék meg. De a szülői, főképpen az anyai akarat erősebb volt az övéénél s az utóbbi kereken megírta neki, hogy most is annál az oltárnál akarja látni, melyiknél megkeresztelték s amelyiknél oly sokszor látta ministrálni. S az anyai szó győzött.

Az elkerülhetetlen dispozió csak annyiban izgatta, hogy oly helyre kerülhessen, ahol sokat lehet és kell dolgozni. Teljesült óhaja, mert püspöke aug. 1-i hatállyal Felsőpattyra⁵⁹ küldte, Geiszlinger Béla plébános mellé káplánnak. Nekivaló hely volt, mert a plébánia hat községből állott és 2500 hívővel. A fiatal és idősebb pap jól illett egymáshoz, mert mindketten égtek a munka hevétől. A közös erőfeszítés eredménye volt, hogy Felsőpattyot úgy

⁵⁹ Itt és a dokumentumban végig helyesen: Felsőpaty.

emlegették, mint követendő példát. A lelkipásztorkodásba beütemezett káplán ebben az együttesben még azt az előnyt is elkönnyelhetette magának, hogy elsajátíthatta a lelkipásztori és népjóléti módokat és fogásokat. Az itt töltött másfél év valóban termékenynek bizonyult, s így a plébános és káplánja nehezen vált el egymástól, amikor az újabb rendelkezés 1917 elején Zalaegerszegre küldte, az ottani gimnáziumhoz hittanárnak.

2. Az egerszegi negyedszázados működés.

Mikes püspöknek megvolt az a helyes érzéke, hogy a nehezebb posztokra megbízható fiataljait állította. Ilyennek ítélte a pattyi káplánt és nem is csalódott benne. Az említett időszak már az első világháború kimerülését jósolta. Jövőjének sejtelmes árnyai ráborultak az egerszegi diákifjúságra is. Erre fel az új hittanár minden erejét befektette, csak hogy a reá bízott diákifjúságot egyenesben tar[t]hassa. Erre nézve a legalkalmasabb terepnek az iskolai katedrát, a templomi szószéket és az egyesületi életet, ennek keretében különösen a Mária Kongregációt tartotta a legcélravezetőbbnek. Ifjait ide tömörítette, de lakása is nyitva állt előttük, hogy könnyebb-nehezebb problémáikat megbeszéljék vele.

Jelentéktelennek feltűnő alakját hamarosan megismeri a város felnőtt közönsége is. Szívesen hallgatja szavait, mert ért a gyűjtáshoz. Közben a háború is közeledik a végkifejlet felé és ugyanakkor a belső fronton is összeméri erejét e régi, osztályokra különült és az új, egyetemes, népi boldogításra hangolódó világ. Az előbbi fél az utóbbitól, mert megsejti, hogy régi hatalmának a temetését csendíti meg.

A fiatal pap egyre bátrabb hangon hirdeti a krisztusi világot, azonképpen, ahogy azt kidolgozta önmagában. S nemcsak ajkával teszi ezt, hanem tollával is, az általa szerkesztett *Zalamegye*⁶⁰ c. újság hasábjain. Diákjai büszkék rá, mert szüleiktől csupa dicséretet hallanak róla, hogy milyen bátorhangú, félelmet nem ismerő s meggyőződéses hitű papja katolikus vallásának. Fennen hirdeti, aki az ellenséggel tart az az ő ellensége is s kíméltre nem számíthat. Vigyázatok az újsággal címen megírt brosrájával,⁶¹ hangfogó nélkül fegyelmezteti a katolikusokat, hogy éberen vigyázzanak, minő sajtóterméket vesznek a kezükbe.

⁶⁰ Tévedés, a Pehm József által szerkesztett lap neve helyesen *Zalamegyei Újság*. A *Zalavármegye* (és nem *Zalamegye*) című lap 1922 és 1933 között jelent meg, s éppenséggel Pehm plébános kritikusa volt.

⁶¹ Pehm József a *Vigyázatok az újsággal!* című, 1920 elején Zalaegerszegen kiadott brosrájában foglalta össze a katolikus sajtó felelősségét. A hét részből álló röpirat részben a *Zalamegyei Újság* egyes, tartalmilag ideillő cikkeit tartalmazza, többek között a korabeli sajtó csoportosítását a „jó” katolikus és a „rossz” zsidó-liberális sajtóra.

Ezzel már írogatni kezdte első vádlevelét, mely annál veszedelmesebbnek látszott, mivel az 1918. okt. 31-i, őszirózsás forradalom megbuktatta régi államalakulatunkat s a királyság helyébe kikiáltotta a népi Köztársaságot. Élére a radikális politika egyik vezéremberét: Károlyi Mihályt állította. Ez lett a kezdet és a folytatás, a következő év márc. 21-én Kun Bélával az élen, a Tanácsköztársaság.

Ami már most a katolikus hierarchiát illeti, az előrelátóbb Csernoch⁶² a püspökkar nagyobbik részével már Károlyiékát biztosította a lojalitásáról. Nem így Mikes, aki nem tudta megtagadni dinasztikus hűségét és legitimizmusát s nem volt hajlandó behódolni az új államalakulatnak. S ennek következménye, hogy ki[i]ktatták a közéletből és febr. 27-én internálták a czeldömölki bencések apátságába, a Tanácsköztársaság idején pedig a *pesti Gyűjtőfogházba* szállították.

Ha ilyen sors fenyegette az egerszegi hittanár főpásztorát, miért félt volna ilyesmitől maga is, mikor teljességgel azonosította magát vele. Éppen ezért, még csak a vész hírek keringtek a levegőben, mikor febr. 9-én vonatra ült, hogy meglátogassa veszélyeztetett püspökét. De Szombathelyen még csak útját sem folytathatta kitűzött célja felé, mert már az állomáson lefotgák.⁶³ Ettől kezdve labdázta vele a nevezett város és Zalaegerszeg között, mert az igaz, hogy *ellenforradalmár* hírében állott, azonban hitelt érdemlő vétségekkel ezt nem tudták rábizonyítani. Teljes szabadságát azonban mégsem nyerhette vissza, hanem szülőfaluját jelölték ki tartózkodási helyéül, persze rendőri ellenőrzés mellett. Augusztus első napjaiban itt érte a Tanácsköztársaság vége s így megkönnyebbülten térhetett vissza Zalaegerszegre.

Közéletének első periódusát tehát szerencsésen vészelhette át. S ha ezután nem annyira akaratos, levonja a bölcs tanulságot, hogy mérsékelje magát. Ámde nem tette, mert azt hitte, hogy a néphangulat nem változik s mellette és vele lesz, időtlen-időig. Egyelőre csakugyan így volt, sőt úgy annyira, hogy a város *katolikusága* egyenesen őt kérte plébánosának a püspöktől.⁶⁴ Az addigi [plébános], Legáth Kálmán kifáradt ember lett és így Mikes készséggel teljesítette a kívánságot. Előbb adminisztrátornak nevezte ki, majd 1921-ben plébánosnak és egyben az egerszegi kerület esperesének.

⁶² Csernoch János (1852–1927), 1913-tól esztergomi érsek. Igyekezett közbenjárni azért, hogy a Károlyi-kormány felvehesse a hivatalos diplomáciai kapcsolatot az Apostoli Szentzsékkal.

⁶³ Pehm József nem február, hanem március 9-én járt Szombathelyen, ahol ellenforradalmi izgatás gyanújával rendőri felügyelet alá helyezték.

⁶⁴ A zalaegerszegi egyházközség küldöttsége 1919. aug. 29-én tolmácsolta Mikes püspöknek a képviselő-testület kérését: a zalaegerszegi plébánia élére a nyugdíjazott Legáth Kálmán apát-plébános helyére az ekkor még csak 27 éves Pehm József hittanárt nevezze ki. Mikes teljesítette a kérést, és okt. 1-jével Pehm Józsefet bízta meg a plébánia vezetésével, előbb helyettes, majd 1921-től teljes jogkörű plébánosként.

Ez újabb munkaterepén több mint 12.000 lelket talált s ezekből 10.000 az anyaegyházra esett, míg a többi hat filia közt oszlott meg. Itt tehát még több tennivaló akadt, mint első stációján, ő pedig szinte megszállottan dolgozott, hogy minél belterjesebben építse az egerszegiek közt Isten országát. Két káplánjával és hitoktatóival valósággal nagyüzemmé fejlesztette az ot-tani pasztorációt. Újított, szervezett, alkotott, hogy minél elevenebben fel-szítsa a hitbuzgóságot, mert ebben sem türelmet, sem pihenést nem ismert. Szakosította többek közt a Mária Kongregációt, korok, nemek és társadalmi osztályok szerint. A nagyszámban levő cseléd lányok részére létesítette az ún. Zita-kört; ugyanakkor Katolikus Ligába tömörítette a férfiakat s e csoportok-ból válogatta ki segéderőit, vagy ahogy ő nevezte: világi apostolait. Persze a vezérkari főnökséget magának tartotta fenn, így hát mindennek úgy kellett menni, ahogy ő elgondolta, még ha ezt némelyek kifogásolták is.

Az egykori veszprémi püspök: Bíró Márton (†1762) által emelt nagymé-re-tű és művészi kivitelű templomát napközben állandóan nyitva tartatta, hogy bárki betérhessen egy-egy rövidebb imára, vagy egyéb ájtatosságra. A gyó-nás végzése sem okozott senkinek nehézséget, mivel a kijelölt időszakban ott ült a gyóntatószékben ő s rajta kívül soros káplánja. Szerette a szószerket és előadósztalt s közönsége szívesen hallgatta, mert a szónak tartalmilag és formailag mestere volt. Intézményesítette az évi lelkigyakorlatokat s ezekre országos hírű szónokokat hívott meg, akik értettek a hit olájának kigyújtá-sához. Mennyire éget [sic!], [annak] bizonyosága, hogy míg 1922-ben, az ál-dozók száma 43.115 volt, addig utolsó plébánosi évében, 1943-ban ez a szám 111.286-ra ugrott fel.

A hitélet *felfokozása nagyüzemesítése* mellett szól még az 1927-ben fel-épült második templom. Később (1942) kiegészítette kolostorral s azt a fe-renceseknek adta át. Tekintve a nehéz időket, sokan hibáztatták költséges terveit, de ő nem állt el, mert egyetlenegy templom már nem bírta kielégíteni a város katolikusainak az igényeit. A barátokat pedig *azért avégett* telepítette le, mivel a nép pasztorációjához kitűnően értettek. *Ezért is kapták meg a város második plébániáját.*

Következő alkotásával, a Miasszonyunkról Nevezett Nővérek⁶⁵ zárdájával és a vele kapcsolatos elemi, polgári és tanítóképző iskolával székvárosa kul-túrnívóját emelte. A leányifjúság nevelése és oktatása múlhatatlanul megkí-vánta, hogy ezt is tető alá húzassa. Rengeteget talpalt, kért és koldult s lerázni nem engedte magát. Ki annyit adott, amennyit tudott, legtöbbet az akkori közoktatási miniszter: Klebelsberg Kuno. Ily módon 1928-ra ez az intézet is állt, a magyar női tanügy javára és Zalaegerszeg díszeré.

⁶⁵ Zalaegerszegen Pehm József kezdeményezésére nem a Miasszonyunkról Nevezett Nővérek, ha-nem a Notre Dame de Sion nővérek telepedtek le 1929-ben.

Alkotásainak további menetét az 1936–38-as évek jelzik, sőt azt lehet mondani, hogy azok ekkor érték tetőpontjukat. Először is az ósdi plébániai épületet átfőrtáta barokképre. Átrendeztette belső beosztását is, amennyiben emeletráthúzással illő Papi Otthont nyitott a városban működő munkatársai számára. A továbbiakban megvásárolta a Kat. Legényegylet *rozzant* székházát és azt tetemes összegben kultúrházzá alakította át.

Kultúrtevékenységének újabb eredménye a Zrínyi-nyomda, papír- és könyvkereskedése létesítése. Új lapot indít Zalamegyei Ujság néven s azt nemcsak irányítása alatt tartja, hanem sorozatos cikkeivel is ellátja. De nemcsak ide ír, hanem a Magyar Kultúrába, Egyházi Lapokba és más időszaki szemlékbe is. Nem hiába tartotta mintaképének Bíró püspököt, nem nyugodott, míg testes műben (496 l., 1934)⁶⁶ meg nem örökölte életét. S van még ideje és kedve arra is, hogy templomi ének- és zenekart szervezzen, a liturgia áhítatának vonzására.

Többeknek visszatetszett, hogy föld-, erdő- és szőlőbirtok vásárlással a múlthoz képest kétszeresre növelte javadalmát és azt mintagazdasággá fejlesztette. Mostani feleletünk erre az lehet, hogy akkoriban még nem létezett VI. Pál pápánk, aki a hierarchikus egyszerűséget és igénytelenséget meghirdette. S az is igaz, hogy akkortájt, a tiszteletreméltó kivételektől eltekintve, főpapjaink barokk pompában és jólétben étek. Bár Mindszenty az 1924-ben kapott apáti címével és 1937-ben elnyert prelatúrájával hozzájuk tartozott, de életformára mégis eléggé eltért tőlük. Nincs túlzás abban, hogy javadalmának fentebbi gyarapodását közcélokra és rászorulóakra fordította. Magára a legkevesebbet költött, de annál többet a szegényekre.

Jellemző, hogy konyháján, következetesen mindig többet kellett főzni, mint amennyi a házanépének elég lett volna. Tudták ezt a nélkülözők és kol-dusok és déltájban megjelentek csajkájukkal, hogy nekik is jusson az ebéd-maradékból. A rongyosak sem hiányoztak, hogy kérjenek és kapjanak ruhaneműre. Ezekkel gyakorolta az egyéni könyörületet, míg az intézményes az ugyancsak általa alapított Szent József Otthonnal. Ez volt egyik szociális intézménye, míg a másik a középiskolás diákok ingyenlakás- és étkeztetési akciója. Ugyancsak ebbe a keretbe tartozik az ún. mezítlás-akció, mely évente kb. 1000 szegénynek juttatott lábbelít.

Akárcsak Serédi primás, ő is azt vallotta, hogy katolikus és magyar érzésvilágát nem engedi különválasztani. Az is az ő szavajárása volt, hogy a jó pap nem lehet rossz hazafi. Ennek lett egyik dicséretes velejárója, hogy a második világháború vége felé, a legmagasabb politikai fórumokon minden követ megmozgatott, hogy az ősi jogon hozzánk tartozó Muraköz csatoltassék

⁶⁶ PEHM József, *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora* (Zalaegerszeg, Zrínyi Nyomdaipari Rt., 1934).

vissza. Fáradozása csupán átmeneti sikert hozott, *mert* a külpolitikai helyzet úgy alakult, hogy a Mura–Dráva köze visszamaradt Jugoszlávia birtokában. Fenti kettőséget a helyi politika színterén: a városi és megyei törvényhatóságban is érvényesítette, csak az volt a kár, hogy sokszor erőszakosabban lépett fel, mint szabad lett volna s emiatt társaival nem egyszer összezőrdült. Korábbi népszerűségét itt érte a komolyabb megtépázás.

Egyik-másik paptársának is az ellenszenvét azáltal hívta ki, hogy a munkarend és fegyelem követésében azt a szigorúságot alkalmazta, mint magával szemben. Kezdjük nyolc plébániából álló esperesi kerületével. Papjaival közösen kétszer találkozott, az őszi és tavaszi koronákon. Ezenkívül egyesekkel, amikor különféle ügyekben magához rendelte őket, vagy pedig ő szállt ki. Többször megtörtént, hogy jövetelét be sem jelentette s már ez is rossz szájízt okozott. S még inkább, ha a dialogizálás emeltebb hangon történt, ahogy azt elődjénél megszokták. Különösképpen megismétlődött ez, amikor a délzalai mamutplébániákat kellett kisebbekre darabolnia.

Erre kiváltképpen a novai és letenyei kerületben mutatkozott nagy szükség, hiszen egyik-másik plébánián valósággal ősi állapotok uralkodtak. Erre nézve elég megemlíteni^{ünk}, hogy akadtak olyanok, ahol a hívek száma 4-5000 körül mozgott s 5-6, sőt ennél is több fiókközség tartozott hozzájuk. Ennél is elrettentőbb képet mutatott a pákai plébánia, melynek hívőszáma megközelítette a 8000-et s az anyaegyházon kívül 17 filiára oszlott. Az utóbbiak közt voltak olyanok, melyek 10-12, sőt 13-14 km-re estek a központtól. Az ily nagytávolságúak rendszeres pásztorlása még akkor sem megy, ha a plébánost történetesen nem *két egy*, hanem *három-négy két-három* káplán segíti ki.

Érthető, ha az újításoktól vissza nem riadó Mindszenty-~~ekkor még~~ Pehm „Zalai segélykiáltás” címen terjedelmes memorandumot szerkesztett és nyújtott be az 1927-re meghirdetett szombathelyi egyházmegyei zsinathoz. Statisztikával alátámasztott helyzetrajza⁶⁷ drámai hatást keltett s mindenki igazat adott írójának, hogy nem holnap, hanem még ma meg kell indítani az újabb és kisebb lelkipásztori góccok felállítását. Aki a bajokat feltárta, az látszott legalkalmasabbnak e munkára. Püspöke is így látta jónak és még az évben kinevezte egész Zalára kiterjedő joghatósággal püspöki biztosnak.

A végrehajtás nem ment a legsimábban, aminek részben ő is okozója volt. A levélasztások módozatait nem mindenütt beszélte meg az illetékes plébánosokkal s különösen azoknál keltett nagy megütközést, akik a nihil inno-

⁶⁷ Pehm József apátplébános „A plébániák szaporításának ügye a szombathelyi egyházmegye zalai részében” címmel átfogó, statisztikai adatokkal alátámasztott tanulmányt készített Zala vármegye egyházi és iskolaügyi elmaradottságáról, amelyet az 1927. okt. 6-án megnyílt egyházmegyei zsinaton ismertetett.

vetur⁶⁸ hívei voltak. Az ilyenekkel szemben tehát önhatalmúlag intézkedett s ezáltal nehezen gyógyuló sebet hagyott maga után. Az új rendezés ennek ellenére nagy hasznára vált a zalai *katolikus* közösségnek, hiszen 16 új lelkesítés létesült, 9 új templommal, 13 plébániai lakkkal és 4 katolikus iskolával. Ezentúl *tehát* azok is elérhették Isten házát, akik addig az időjárás- és a közlekedési nehézségek miatt hónapokon keresztül nem láthatták belsejét.

S miközben végezte nyugodt és rázós munkáját, 1944 tavaszán megkapta a római hírt: XII. Pius pápa, márc. 4-i kelettel,⁶⁹ az Egerbe távozó Czapik után kinevezte veszprémi püspöknek.

Vége szakadt a negyedszázados egerszegi működésnek, amivel *kapcsolatban* a búcsúmisén édesanyja a hozzá intézett kérdések özönére így válaszolt: egyik szemem sírt, a másik nevetett, mert éreztem fiamnak régi híveitől való elválása feletti bánatát. De nem titkolhattam el örömet sem, hogy az Isten ennyire megsegítette.

3. A veszprémi püspökvártól Sopronkőhidáig

Mindszentyvel egy időben kapta meg püspöki kinevezését Hamvas Endre Szegedre, Kovács Sándor pedig Szombathelyre. Tekintve, hogy a háborús gépmadarak egyre sűrűbb rajokban röpködtek felettünk és szórták öldöklő és pusztító lövegeiket, mindhárman siettek Esztergomba, hogy Serédi mielőbb püspökké szentelje őket. Ez márc. 25-én történt meg s utána mindegyikük székhelyére utazott, hogy átvegyék egyházmegyéik kormányzatát.

Mindszenty, miközben Biró életét írta, gondolataiban sokszor jártak Veszprémben. Ilyenkor felötlött benne, hogy ez a markáns egyéniségű előd mennyit tett a kat. hittisztaság megőrzésére, a külön egyházakba tömörültek visszatérítésére s a kat. intézmények organikus kiépítésére. Az volt eltökélt szándéka, hogy a fennhatósága alá tartozó, több mint Fél-Dunántúl vallási jellegét ismét a katolicizmus szabja meg. Hasonló elgondolással foglalkozott ő is, ezért vette fel címerébe: a „Pannonia Sacra” jelszavát.

Tervei közé tartozott a nagy kiterjedésű egyházmegyéből egy újabbnak a kihasítása, mégpedig „Somogyország” részére, kaposvári székhellyel.⁷⁰ Ugyanígy erősen foglalkoztatta, második elődjének, Tóth Tihamérnak (†1939) nagyszabású elhatározása, hogy a kispapok számára felépítteti az új

⁶⁸ Nihil innovetur (lat.): semmi új.

⁶⁹ Helyesen: márc. 5-ei kelettel.

⁷⁰ A témáról lásd: BALOGH Margit, *Mindszenty József esztergomi érsek tervezete az egyházmegyéik határainak módosításáról és új püspökségek szervezéséről* (1948. augusztus 17.), in *Magyar Sion* (2024) 1/137–161. Interneten: https://epa.oszk.hu/01300/01397/00035/pdf/EPA01397_magyar_sion_2024_01_137-162.pdf.

és minden tekintetben modern szemináriumot. Sem az egyik, sem a másik készülődésnek nem kedvezett a szerencse egyrészt a hitleri megszállás, másrészt a vesztt háború nyomán egyéb nagy gondok miatt.

Rövid, másfél éves püspöksége mégsem múlt el nyom nélkül. Itt szintén újabb 17 lelkésztséget és 9 plébániát létesített, az utóbbiak közt a keszthelyi Karmelt s a veszprémi Szent Lászlót és Szent Margitot. Ez utóbbit éppen börtönében, mert ennek útját immár másodszor sem kerülhette ki.

A hitlerékkal összelelkezett hungaristák, vagy a köznyelven a nyilasok nem tudták neki megbocsátani, hogy beszédeiben élesen ostromozta őket, amiért sorsukat a német tankokhoz kapcsolták. Ugyancsak megbocsáthatatlan bűnül rótták fel, hogy keményen kikelt a zsidók teljes jogfosztottsága, vagyonuktól való kisemmizése, majd gettóba zárása és deportálása miatt. Akárcsak Serédi és Apor győri püspök, többszörösen tiltakozott eme embertelenség ellen. Sem Sztójay, sem pedig Szálasi rá sem hederített írásos és személyes közbenjárására. S mikor látta, hogy ezeknél, nincs mit keresnie, az alsóbb hatóságokhoz fordult, hogy ezeket bírja emberségesebb magatartásra. Főképpen azokon a helyeken, ahol a zsidók nagyobb tömegben éltek, mint székvárosa, Pápa, Keszthely, Nagykanizsa, Szentgrót, Pacsa stb. interveniált a polgármestereknél és főszolgabíráknál, hogy ezekben a szerencsétlenekben is tiszteljék a teljes jogú és szabadságú embert.

Mint emlékszünk, úgy az övé, mint más egyháziak eljárása, igen csekély és csupán átmeneti eredményt ért el. Ellenben róla ezt is feljegyezték és számon tartották. S betetézte ezt a mesterséges bűnlajstromot, amikor az ellen is tiltakozott kikelt, hogy a németek hadterületnek jelölték ki egész Dunántúlt. Ez az oktan és céltalan terv újból felborzolta lelkiismeretét s nem is késett tollat ragadni, hogy megírja és eljuttassa Szálasiékhoz tiltakozását. Éles dialektikával szedte szét ennek az esze-veszett készülődésnek minden porciáját. Felszólította, hogy kíméljék meg legalább [a] Dunántúlt és ne vessék oda a visszavonuló harcok martalékának.⁷¹ Ha mégis megteszik, úgy a magyar haza utolsó darabja s vele együtt utolsó reménye is odavész. Értelmetlen kikiáltás a hangzatos frázis: megsemmisítünk vagy megsemmisülünk, mert az oktan hajszával csakis az utóbbi következik be. Három és félmillió dunántúli lakos nevében emeli fel tiltakozó szavát s erre jogot ad az a tény, hogy magyarok vagyunk és elszakíthatatlan közösségben élünk s akarunk élni népünkkel!

⁷¹ Mindszenty József veszprémi püspök kezdeményezésére Apor Vilmos győri, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát írták alá azt az 1944. okt. 31-ei keltezésű memorandumot, amelyben a püspökök a Dunántúl mentesítését kérték a harci cselekmények alól. Szövegét lásd: *Új Ember* (1945. nov. 25.) 2.

Emlékiratát nov. 13-án adta át Szálasi miniszterelnökének, Szóllősy Jenőnek. Ami még hiányzott belőle, azt előszóval, de annál nyomatékosabban adta most elő. S következménye: Szóllősy megírta Schiberna Ferenc veszprémi főispánnak s egyben a dunántúli hadműveletek kormánybiztosának, hogy a püspököt tegye félre az útból. Éppen erre várt ő és ürügyet is talált rá! Nov. 27-én ugyanis átküldte a püspöki palotába egyik bizalmiját, Zarka Elemér főmérnököt, hogy azt hadműveleti célokra foglalja le. Tárgyaló partnerei: Megyesi-Schwartz Róbert irodaigazgató és Szabadhegyi Szabolcs házgon-
dok a felszólítást nem tartották teljesíthetőnek. Megmondták, hogy csak az imént foglalták le ugyanilyen rendeltetésre a szemináriumot, és a kispapokat *előjáróikkal és tanáraikkal* most ide kellett összezsúfolni. Rajtuk kívül be kellett fogadniuk még a nagyszámú menekülőket is, így a lakhatási lehetőséggel annyira szűkiben vannak, hogy még a püspök részére is csupán egy szoba jutott.

A nemleges választ Zarka megviszi a főispánnak, mire ő rendőrfedezet mellett jelenik meg az előbbi színhelyen, hogy akarátát végrehajtsa s a két udvari papot letartóztassa. Nem megy ez hangfogóval, s a nagy zajra nemcsak az öregebb- és növendékpapok tódulnak ki a földszintre, hanem a püspök is lent terem. Emelt hangon jelenti ki, hogy papjait nem engedi elhurcolni, annál kevésbé, mert az ő akarátát teljesítették. Erre a következő a válasz: püspök urat is letartóztatom! Ez pedig röviden: tessék, de előbb felmegyek átöltözni s utána jövök! Így is történt, visszaérkezett, de teljes főpapi díszben.⁷² A rendőrségi gépkocsi kint már várt, de betuszkolni nem sikerült, mert főpásztorukat körülvtették papjai és kispapjai, így csak gyalogmenetben vonulhattak a közeli törvényszéki épületbe.

Az érthető feltűnést keltő esemény után a *hungarista nyilas* észjárásnak nem kellett magát túlerőltetni, hogy megszerkessze az alábbi vádpontokat: szembehelyezkedés a hatósági rendelkezéssel; az erőszak alkalmazása s végül a lázítás. Az utóbbi a látványos felvonulásra vonatkozott, de hát Mindszenty püspök nem lett volna Mindszenty, ha amúgy egykönnyen megadja magát.

A mostani vizsgálati fogság rajta kívül még 10 papját és 16 szeminaristáját érintette. Azt nem lehet mondani, hogy rosszul bántak volna velük, hisz a szabadságvesztésen kívül más baj nem érte őket. Tettek-vettek, amit akartak, sőt a püspök még papokat is szentelhetett. Ők tehát aránylag jól érezték magukat, de nem így fogvatartóik. A város lakók egy része ugyanis nyugtalankodni kezdett, hogy ily szegényen érte őket, mivel nem volt számukra mindegy, hogy egyházfőjüket lecsukták. Ezenkívül attól is kellett tartani, hogy az

⁷² Mindszenty püspöki öltözékben (püspöksüvegben és pásztorbottal), de nem liturgikus díszben kísérték a rendőrségre.

orosz csapatok hamarosan ideérkeznek s így majd ők: a kommunisták fogják szabadon bocsátani a 27 egyházi férfiút. Ezek a mozzanatok játszottak közre, hogy a nyilas hatóság dec. 22-én felpakolta őket és a sopronkőhidai börtönbe szállította.

Itt szomorú Karácsonyra ébredtek, mivel éppen ekkor végezték ki szabadságjogaink egyik legelszántabb védőjét és hőst: Bajcsi-Zsilinszky Endrét.⁷³ A lesújtó hírt az itteni ev. lelkész⁷⁴ hozta meg Mindszentynek. Hozzátette még, hogy az áldozat bátran és a halálra elkészülve lépett a bitófa alá.

Egyébként itt szintén tűrhető volt életük, amit az emberséges börtönfelügyelőnek köszönhatték [sic!]. Persze a helyszűke miatt itt sem maradhattak soká s talán ismét felügyelőjüknek a fentebbinek tulajdoníthaták, hogy *már dec. 28-án*⁷⁵ bekerültek Sopron városába, az Isteni Megváltósok intézetébe. Március vége felé újabb „vendéggel” szaporodtak: Shvoy Lajos székesfehérvári püspök személyében. De ez már az internált, vagy ha úgy tetszik, a rabélet végső szakaszát jelentette. Gyors iramban közeledtek az oroszok erre felé is, nohát a nyilas vezéreknek sem kellett több s fejvesztetten menekültek a határ és onnan Nyugat felé. A foglyaikkal most már mit sem törődtek s a két püspök társaságával szabadon mehetett haza.

Mindszentyt megdöbbenő kép fogadta otthonában. Üszök, rom és pusztulás hirdette az elmúlt öt hónap garázdálkodását és harcait. Így volt ez palotájával és nem másként a többi egyházi, de világi intézményekkel is. Többek közt a szeminárium is *teljesen* kiégett és lakatlanná vált. Kispapjait azonban mégsem hagyhatta tető nélkül és a balatoncsicsói plébános ajánlotta fel tágas plébániáját, hogy ott fejezzék be otthon megkezdett és Sopronkőhidán folytatott tanfolyamukat.

Vidéki viszonylatban sem volt vigasztalóbb a látkép. Elfogadható jármű hűjával, egy kiéhezett gebével és rozoga szekérrel vágott neki az útnak és végig látogatta [a] Mezőséget, Somogy-, Zala-, Bakony vidékét és Várpalota tájait. Amiket tapasztalt, így foglalta össze egyik körlevelében: álltam összeomlott, felrobbantott, vagy aknasebes, leszegényített templomok, kápolnák, az erénynek és tudásnak szentelt katolikus iskolák, komoly fáraházak, áhítatkeltő zárdák, családi-, kultúrházak, tanítólakások üszkös omladécai felett.⁷⁶ Szám szerint az általa készített és egyéb beérkezett kimutatások, ösz-

⁷³ Helyesen: Bajcsi-Zsilinszky Endrét.

⁷⁴ 1944-ben Sopronkőhida evangélikus gyülekezetének lelkésze Bárdosi Jenő (1910–1985) volt, aki a fegyintézetet Geiszbühl Mátyás (1908–1989) katolikus pappal együtt látta el.

⁷⁵ Egy nappal később, dec. 29-én kerültek át az Isteni Megváltó Leányai Szerzetesnők Társulata soproni anyaházába.

⁷⁶ A kettőspontot követő mondat idézet Mindszenty József veszprémi püspök 1945. szept. 11-én kelt, az évi VII. körlevelének 1831/1945. sz. rendelkezéséből, amelyben az egyházmegye háborús kárait és az újjáépítést vázolta. A „fáraházak” kifejezést már saját korában sem igen értették

szesen 113 templom, 67 plébánialak, 53⁷⁷ iskola, 17 fióktemplom, 16 kántorház,⁷⁸ 17 kápolna, 10 zárda és 1 kultúrház teljes, vagy töredékes pusztulását tüntetik fel.

Ha a nagy veszteségeket illeti is elsiratni, de meg kellett kezdeni a romtakarítást és újjáépítést is. Szerencsére papjai és hívei megértették ennek szükségét s a mostoha viszonyok közt se késtek a szükséges segélynyújtással. Az ebbéli kezdés még az ő érdeme volt, de már folytatása utódjáé. Serédi halála után ugyanis XII. Pius 1945. aug. 16-án⁷⁹ őt ültette az elhalt örökébe, az esztergomi érseki és az ország prímási székébe. Kiválasztásában része volt A. Rotta volt budapesti nunciussnak, akinek tetszését megnyerte már plébánosi és nem vesztette el püspöki működésével. Ezért jó hírét magával vitte Rómába.

4. Az érsekprímási életszakasz.

Kopácsy [József] után ő volt a 11. veszprémi püspök, aki a „királynék városából jött a királyok városába” főpásztornak.⁸⁰ S mit hozott magával? Okt. 7-én történt beiktatásán mondott beszédében azt ígerte: ha Isten-Atyánk és Mária-Anyánk segít, népem lelkiismerete akarok lenni! Hivatott ébresztőként kopogok a lelkek ajtaján s a feltetsző tévelyek ellenében, az örök igazságokat közvetítem népemnek és nemzetemnek. Ébresztgetem nemzetem megszentelt hagyományait, melyek nélkül, talán egyesek igen, de nemzetem nem élhet.

Azt a marxista és leninista új világrend itteni alapvetői sem nehezményezték, hogy az ország első főpapaként az örök igazságok hirdetője legyen. De az már bökdöste hallásukat, amikor az ő ideológiájukat „feltetsző tévelyeknek” minősítette. De maradéktalanul nem fogadhatták el a „nemzet megszentelt hagyományait” sem, hiszen ők olyan szocialista értékrendet kezdeményeztek nálunk, melynek tartóköveit a természetfelettiektől elfordult materialista erők alkották.

(a levéltári példány margójára valaki kérdőjelet is tett), jelentése: plébániaház, papház, paplak. Lásd: Veszprémi Érseki Levéltár, körlevelek 1944–45.

⁷⁷ Téves adat, a körlevélben 83 iskola szerepel (megjegyezzük, hogy az 1956-os, kézírással megmaradt életrajzi szövegben még a helyes adat szerepel).

⁷⁸ Téves adat, a körlevélben 46 kántorlak szerepel.

⁷⁹ XII. Piusz 1945. aug. 16-án kelt, 5017/45. számú értesítése szerint Mindszenty József veszprémi püspököt választotta ki az esztergomi érseki székre. Ezt követően elindult a szokásos eljárás, minek végezetével a pápai kancellária kiadta a kinevezési bullát, melynek kelte 1945. okt. 2., ami Mindszenty József érseki kinevezésének egyházjogilag érvényes és hivatalos dátuma.

⁸⁰ Mindszenty székfoglaló beszédében tévesen kilenc elődre hivatkozott.

Ekkor és itt kezdődtek az ellentétek Rákosi és Mindszenty világa közt, s lassankint végzetessé váltak, mivelhogy egyikük sem akart engedni saját igazából. A tárgyilagos szemléletnek el kell ismernie, hogy ez az első nyilvános bemutatkozás cseppet sem volt megnyerő. Nemkülönben később sem kellett volna annyira kiélezni az ideológiai különbségeket, hiszen nem volt kétséges, hogy az *regnáló állampolitikai* hatalom a kommunistáknál van. Ezért keresni kellett volna a kiegyenlítő kompromisszumokat anélkül, hogy a primás hitelvi feladásokat követett volna el. Erre azonban sem most, sem később nem volt rábírható.

Végre célkitűzéseit is nagyjából helyeselni lehet, de már elérésükre a módokat és eszközöket nem mindenkor. Dicsérni kell azt a hajlandóságát, hogy fáradhatatlanul járta a falvakat és városokat. Már első két esztendejében 1945/46-ban 49 esetben beszélt hol itt, hol ott s legtöbbször ezzel az alaphanggal: mentsétek meg a pusztuló magyar életet! Nem kellett merész fantázia annak kitalálására, kiket kell a pusztítók alatt érteni.

Szánta a bajba jutottakat: elhurcoltakat, kitelepítetteket, külföldre deportáltakat, akár volksbundisták voltak, akár nyilasok, vagy egyéb politikai dezertőrök. Az ilyenek érdekében nem is egyszer tiltakozott szóban és írásban. Sőt még a Pesten székelő Ellenőrző Bizottságnál is eljárta, hogy szüntessék be az emberhajszát. Ezzel ugyan az igazságszolgáltatás és a rendőri eljárás menetét, továbbá az internálásokat semmivel sem enyhítette, ellenben magának ismét sokat ártott. Kioktatták, hogy az állampolitikai megbízhatóság és hűség elbírálása nem hozzá tartozik, hanem az államhatalom ügykörébe. Ezért az ilyen ügyekbe ne ártsa be magát.

A figyelmeztetés mit sem használt s panaszait ezentúl kivitte a külföld felé. Első útja Rómába vezette,⁸¹ hogy megköszönje a pápának érsekprimási kinevezését. Ez alkalommal nemcsak a vatikáni intéző körökkel tárgyalt sokat, hanem az ottani nyugati diplomatákkal is, mint mondotta: hazánk sorának jobbrafordulása érdekében. Ígéretet kapott, nem is keveset s elég naiv volt, hogy ezeknek felült. Pedig történelmünkéből tudhatta volna, hányszor és hányszor csaptak be bennünket.

Rómából kizárólag egy komoly ígérettel jöhetett haza s az is személyének szólt, hogy ti. a legközelebbi konzisztóriumon a Szentatya kinevezi bíborosnak. Ez 1946. febr. 18-án lett volna esedékes, ő azonban az útlevel megszerzésének nehézségei miatt ezt a napot elszalasztotta. Nagyobb hátrány azonban nem származott *belőle ebből*, mivel másnap megérkezett és így pótlólag

⁸¹ Mindszenty az angol katonai misszió gépén 1945. nov. 29-én repült Olaszországba, Rómába dec. 2-án érkezett, majd 8-án XII. Piusz pápa is fogadta. Ő volt az első főpap, aki a szovjetek által megszállva tartott Közép-Európából személyesen informálta a Vatikánt. Az első római útról dec. 13-án érkezett haza.

átvehette a lemaradt bíbor-biretumot és mozztát.⁸² A szertartások további részein már az új bíborosokkal lehetett együtt.

Ezúttal kerek egy hónapot tölthetett Itália földjén, miközben Rómán kívül ellátogathatott más városokba is. Így többek közt megfordult a reggioi és rimini fogolytáborokban, ahol magyar hadifoglyok is várták hazabocsátásukat. Napjai különben is zsúfoltak voltak, mert mostani programjából sem hagyta ki hazája és nemzete sorskérdéseit. Elsősorban XII. Pius előtt hozakodott velük elő, de ugyanígy a pápai kúria jelentősebb méltóságait, a külföldi bíborosokat, főképpen, akiket vele együtt rangosítottak fel, nemkülönben az ismerősebb követeket iparkodott magának megnyerni. A refrén minden egyes tárgyalásnál az volt, hogy segítsék hazája és nemzete régi szabadságát és önállóságát visszaállítani. Mint tudjuk most is a pusztába kiáltott, de az itthoni politikai tényezők ezt is feljegyezték, természetesen rosszallólag.

Két kísérijével Estyvel és titkárával, Zakar Andrással újból amerikai gépen márc. 18-án érkezett meg, magával hozva Pétery József (†1967) váci püspök részére a neki adományozott palliumot. Az ünnepélyes átadás a püspöki székesegyházban, ápr. 28-án ment végbe. Ekkori beszédében nemcsak a váciakat, hanem egész katolikus társadalmunkat arra oktatta, hogy katolikusnak lenni annyi, mint Istent édesatyánknak, Máriát és egyházunkat édesanyánknak tekinteni és tisztelni. De annyit is jelent, mint a bölcsőtől a sírig a tíz- és ötparancsolat vágányán haladni. Aki finomabb hallóérzékű volt, már pedig a párházakban voltak ilyenek, tudták, hogy ez is mit jelent.

Sajátos érzés- és gondolatvilágán, talán ha akar sem tud változtatni. A magyar élet napkeleti csillagát egyedül a krisztusi hitvilág tantételeinek követésében látta és hirdette. Ennek adott hangot a Szent István Társulat közgyűlésein is, mint annak fővédnöke. 1945-ben, a trienti zsinat négyszáz éves jubileumán azt hirdette: akkor leszünk erősek, ha Trient hite, erkölce jellemzi egyéni, családi és nemzeti életünket. A következő évben azt sarkította

⁸² Meszlényi leírása több ponton is korigálásra szorul. Mindszenty ugyanis a második római útra febr. 18-án, reggel 7 óra 50 perckor indult el. Ugyanezen a napon XII. Piusz pápa a Vatikánban titkos tanácskozást tartott a régi bíborosok részvételével, ezen kreálta a 32 új bíborost, akiket csak ezt követően értesítettek. Értelemszerűen a titkos konzisztóriumon az új bíborosok még nem vettek részt, Mindszenty ezért nem késett le érdemi eseményről. Az igaz, hogy febr. 18. helyett két nappal később vehette át a bíbornoki kinevezésről szóló „biglietto”-t, de a mozztát (vállkendőt) és a biretumot már a protokoll szerinti időpontban, 20-án délután kapta meg. A nyilvános konzisztórium febr. 21-én volt, a pápa ekkor helyezte az új bíborosok fejére a bíborosi kalapot. Febr. 22-én került sor a bíborosi gyűrű átadásra és a tituláris templom kijelölésére, ami Mindszenty esetében a Santo Stefano Rotondo lett. – Megjegyzés: ezekre a tévedésekre egyébként Esty Miklós, a SZIT adminisztrátora is felhívta Meszlényi figyelmét, ami igazolja, hogy a könyvet eredetileg a Mindszentyről szóló 15. fejezettel együtt tervezték megjelentetni. Lásd: EF Mlt, Personalia, Meszlényi Antal hagyatéka, 9. doboz, Esty Miklós levele Meszlényi Antalhoz, Budapest, 1968. nov. 23.

ki, hogy az egyház méltán elvárja tanítói, papi és kormányzói hatalmának gyakorlati szabadságát. 1947-ben a közélet vezetőinek felelősségtudatáról szólva kijelenti: az a társadalom a mi eszményünk, melyben a lehető legtöbb szabadságot élvezik. De ennek élvezői saját életükben is ismerjék el a törvény és hatalom kötelező erejét, ahogy erre a lelkiismeret tanít.

Hallatja szavát a Szent István Akadémián, hiszen ennek is fővédnöke s a II. Osztály tb. tagja. Programját az 1947-es ünnepi ülésén ekként hangsúlyozza ki: a hit világáért mindenkor küzdjünk, nemcsak a hittudományi és bölcséleti, de valamennyi osztályának az örök szép, jó és igazság szolgálata legyen eszményképe.

Beszédeiből és előadásaiból még nagy csokorralalót sikerülne összeállítani. Kétségtelen, hogy voltak ezekben okulnivalók, még a materialista hittvallók számára is, de megint csak akadtak, melyek szúrtak és böktek. 1947. aug. 15-i kezdettel meghirdette az országos Boldogasszony évét, melyre az indítékot az Assumptio dogmájának a kihirdetése, ezenkívül az amerikai Ottawában megtartott Mária-kongresszus adta meg.⁸³ Székvárosából kiindulva sorra vette az egyes nevesebb kegyhelyeket és városokat, mint Máriapócs, Csongrád, Baja, Máriagyűd, Czellödömök és Zalaegerszeg, hogy csak a népesebbeket helyeket említsük. Itt és ott 80-100.000-es embergyűrű vette körül, hogy hallgassa, mit mond és mire tanít.

Központi témája *természetesen* Máriáról szólt, mert úgy tartotta és hirdette, hogy magyar gyermekeinek ő az útmutató felhőoszlopa. Sorsunk elborulásában mindig vigasztalt és nem engedte, hogy elcsüggedjünk. Viszont jólétünkben visszatartott az elbizakodástól. Ebben a panaszos világban tehát kihez fordulhatnánk nagyobb bizalommal, mint éppen Őhöz? Másutt így intett: jaj annak a nemzetnek, mely janicsárokat nevel és neveltet fiaiból. Megismételte Szent Pál szavát: de még ha az angyal az égből hirdetne is más evangéliumot, mint amit én hirdetek nektek, legyen átkozott (Gal. 1,8).

Mennyivel gyümölcsözőbben cselekedett, mikor hadüzenetnek vett kiszólásai helyett azon fáradozott, hogy egyházkormányzatát és a pasztorációs feladatokat racionalizálja. Ennek jótéteményét éreztük, amikor a fővárost 6 újabb, a vidéket pedig 11 lelkeszséggel ajándékozta meg. Hasonló célt szolgált ott és itt, az esperesi kerületek okszerű növelésével.

Szívesen fordult meg papjai és hívei körében. Ennek kapcsán az 1946-os béрмаútján a pozsonyi, győri, komáromi és esztergomi megyékben 39 plébániát és 79.513 hívét ismerhette meg közelebbről s 10.000-nél több fiatalnak szolgáltathatta ki a bérálás szentségét. Hasonlóképpen történt ez a következő két esztendőben egybeüttl. Tapasztalatairól az alábbi kedvező

⁸³ A Boldogasszony Évét az Actio Catholica már sokkal korábban, az 1947–1948-as munkatervében meghirdette, amire csak ráerősítettek a Meszlényi által említett események.

képet nyújtotta: sok buzgó papot ismertem meg s nem egy helyen találkoztam igen jó, szinte érintetlen hívekkel, míg rosszakkal, megátalkodottakkal, az egyháztól elfordultakkal sehol sem. Munkáshíveim szintén figyelemmel és ragaszkodással fogadtak... Papjaimmal észrevételeimet közöltem s az útmutatásokat megadtam. Kellő összefogással és áldozatkészséggel, sikerült a megrongált épületeket, a legtöbb plébánián helyreállítani. S ahol ez még nem történt meg, ott is sietni kell vele.

Amennyire dicsérte papjait és híveit, annyira nem tudott megbékélni a politikai hatalom birtokosaival. Igaz, hogy mindketten körforgást végeztek, csupán az egyik jobbra, a másik balra forgott. Mert hát, mi tagadás, Rákosiék is adtak tromfokat, mégpedig nem egyszer bántókat. Azt mostani utódaiknak is el kell ismerniök, hogy a primásnak sem eshetett jól, amikor ellenőriztették, kikkel érintkezik, cenzúrázták körleveleit, beleszóltak az iskolai hitoktatásba s nem egy hittanártól és hitoktatótól vonták meg a működési engedélyt. Még sérelmesebbnek tarthatta, amikor 1948-ban államosították a kat. nyomdákat, könyvkereskedéseket. Ugyanekkor és ugyanez történt a hitvallásos iskolákkal, különböző nemű és fokú tagozataikban.

A párt- és kormányfők azzal iparkodtak igazolni eljárásukat, hogy a politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális és tudományos élet irányítása, kizárólag hozzájuk tartozik. A különböző egyházak, tehát a katolikus is, maradjanak meg sajátos hitvallásuk szolgálatában. S itt is oly módon, hogy a demokrácia terveit ne gátolják. Ezzel szemben Mindszenty vallásának és egyházának szerzett jogait és kiváltságait szabadságát védte, sokszor körömszakadtáig.

Rákosiék a végső összeütközést és leszámolást szerették volna elkerülni és valami kielégítő modus vivendi-t teremteni. Ezért közéletük akkori három reprezentánsát: Szekfü Gyulát, Katona Jenőt és Ortutay Gyulát küldték hozzá,⁸⁴ hogy próbálják őt leszerelni, különben végzetes bajt zúdít magára. Nem hallgatott rájuk, ellenkezőleg, élt a 2334. canon felhatalmazásával és kimondta az Ap. Szentszékeknek *különlegesen* fenntartott kiközösítését mindazokra, akik bármi módon megrövidítik az egyház jogait és szabadságát.⁸⁵ Itt már a püspöki kar hiába adott ki (1948. nov. 3.) rokonszenv-nyilatkozatot,⁸⁶ a kocka el lett vetve!

⁸⁴ Meszlényi az esemény lényegét tekintve nem, de a résztvevők személyében téved: Szekfü Gyula történész, a II. világháború után Magyarország első moszkvai nagykövete, Cavallier József újságíró, külügyminisztériumi tisztviselő és Kodály Zoltán zeneszerző voltak azok, akik 1948. dec. 8-án személyesen próbálták rábeszélni Mindszentyt az állammal szembeni álláspontjának megváltoztatására – sikertelenül.

⁸⁵ Mindszenty József aláírásával 1948. jún. 12-én jelent meg az a püspökkari körlevél, amely az Apostoli Szentszékeknek különlegesen fenntartott kiközösítéssel sújtotta a katolikus iskolák államosításában közreműködőket.

⁸⁶ 1948. nov. 3-ai értekezletükön a püspökök nem az állam, hanem a primás melletti hűségnyi-

A dráma végkifejlete dec. 26-án kezdődött, amikor Mindszentyt lefogták és őrizetbe helyezték. Folytatását a következő 1949. febr. 3–5. közti napokban megtartott bírósági tárgyaláson láthattuk, ahol Olti Vilmos tanácselnök életfogytiglani fegyházra ítélte. Az ítélet kétségtelenül, nagyon súlyos volt. Ennek eshetőségére számított maga is, ezért még elfogatása előtt levelet intézett főkáptalanjához, melyben közölte, hogy vallomását elejétől végig tekintse érvénytelennek, akár az érsekprímási méltóságára, vagy bármi másra vonatkozik.⁸⁷ Viszont ő maga, ki tudja, talán idegkimerülten, minden ráolvasott vétséget beismert.

A bűnvádi eljárásról szóló „Sárga- és Fekete-Könyv” a vádpontokat a következőkben hozta le: kint lévén az ottawai Kongresszuson, többek közt találkozott *Habsburg* Ottóval és Spellman bíborossal. Ennek kapcsán kiderült, hogy a Habsburg-királyságot akarja restaurálni és megdönteni a demokratikus államrendszert, mégpedig külhatalmi segítséggel. Ebből következik az is, hogy a „harmadik világháborúra” spekulált s ennek kirombolására az Egyesült-Államokat akarta rávenni. Szerepelt még a dollár-tranzakciók és az itthoni lázításainak ügye, de ezek már másodrangúaknak számítottak.

Az ítéletet febr. 8-án hirdették ki és akik közelebbről látták, azt mondják, hogy a szokottnál is sápadtabb volt. *Mások* *Az emberek* itthon és külföldön aszerint ítélték meg a per egész menetét, hogy milyen pártállásúak voltak. Minden másra lehetett vitatkozni, mert csupán egy volt a bizonyos: a fenti napon legördült a függöny s jó ideig mit sem tudtunk az elítélt főpapról. Tudomásul kellett venni mindenkinek, hogy a börtön zárai csakugyan záruk!

Végre 1955 júliusában került nyilvánosságra az a hír, hogy börtönbüntetését felfüggesztették és azt a *baranyai* püspökszentlászlói tartózkodásra enyhítették. Itt találkozott [a] börtönéből szintén kiszabadult és hasonló *elbáránsban kivételezésben részesített* Grösz érsekkel. Sokáig azonban nem lehettek együtt, mivel az utóbbi újabb tartózkodását a tószegi (Vác-egyhm.) plébániára változtatták. De Mindszentynek sem volt maradása, amennyiben

latkozatot fogadtak el. Meszlényi a dec. 16-ai nyilatkozatra gondolhatott, amelyben a püspöki kar készségét fejezte ki az állam és egyház viszonyának tárgyalásos rendezésére. Mindszenty – bár egy héttel korábban még támogatta azt – a tárgyalási készség kinyilvánítása helyett egy sérelemlista elfogadását kérte. A püspökök többsége végül az eredeti tartalomra szavazott, de a szöveget megrövidítették, így kihúzták a földreform és a köztársaság melletti nyílt állásfoglalást.

⁸⁷ Mindszenty nemcsak a főkáptalannak, hanem Grösz József kalocsai, Czapiak Gyula egri érseknek, Shvoy Lajos székesfehérvári és Pétery József váci püspöknek is címzett egy-egy ugyanolyan tartalmú levelet letartóztatása esetére. Ebben leszögezte, hogy semmiféle összeesküvésben nem vett részt, nem fog lemondani, és ha mégis ilyesmiről hallanának, „az vagy megtevesztés, vagy az emberi erőt felülmúló erőszak miatt eleve érvénytelen”. Erdős Máttyás, az esztergomi hittudományi főiskola tanára volt az, aki a leveleket a bíboros letartóztatása után eljuttatta a címzettekhez.

a nógrádi Felsőpeténybe szállították s természetesen államvédelmi őrzés alatt ~~éltetett felügyelettel~~. Itt érte az 1956. okt. végi és nov. eleji eseménysorozat, melynek elindítói róla sem feledkeztek meg. Okt. 30-án a rétsági páncélosok Budára hozták,⁸⁸ az Úri-utcai *érseki* palotába.

Közben Rákosi uralma is véget ért s helyét Gerő Ernő foglalta el.⁸⁹ Hegedűs András miniszterelnökével együtt érezve a demokrácia megbillent egyensúlyát, megmentése végett az orosz haderőt kérte segítségül.⁹⁰ S egyes kötelékei jöttek is, hogy mentse a menthető! Ilyen körülmények között ismét apolitikus cselekvés volt, amikor nov. 3-án este Mindszenty a mikrofon elé lépett és beolvasta szövegét a magyar néphez. Amit mondott, ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ *volt abban jó, de volt bántó is a Szovjetunió felé. Okos mértéktartással* kijelentette, hogy nem mesterségesen hirdetett, de valódi barátságban akarunk élni mindegyik nemzettel, kifejezetten az amerikai Egyesült-Államokkal és a hatalmas Orosz-Birodalommal egyaránt. ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ *De már előbbi mondata hitelét lerontotta ez újabb kijelentésével:* mi semlegesek vagyunk és így az orosz birodalomnak nem adunk okot a vérontásra. Őszintén reméljük – úgymond –, hogy az orosz fegyveres erők mielőbbi kivonulása megtörténik országunkból.

Belpolitikai vonatkozásban mindenkit felszólított a munkára, termelésre és helyreállítási feladatok elvégzésére. Hitet tett amellett, hogy jogállamban élő, osztály nélküli társadalom, a demokratikus vívmányokat fejlesztő, a szociális érdekektől, helyesen és igazságosan korlátozott, magántulajdon *alapján* álló, kizáróan kultúrnacionalista szellemű nemzet és ország akarunk lenni. Ezzel a mondatával ismét olyan vágyálmát [sic!] kergetett, amire a demokrácia hívei, enyhén szólva kissé csóválták a fejüket.

A továbbiakban azt is leszögezte, hogy a püspöki karral egyetértésben nem helyezkednek szembe a történelmi haladás igazolt irányával. Emellett azonban azt sem hallgatta el, hogy a keresztény hitoktatás szabadságának azonnali rendezését, a kat. egyház intézményeinek és társulatainak, köztük a sajtónak visszaadását elvárják. De e kívánságoknak semmi közük az elvesztett birtokokhoz.

Ezeket mondotta be, szóról szóra, azon az emlékezetes szombati estén a Rádióba s másnap hajnalán már tanácsosnak látta, hogy az amerikai nagy-

⁸⁸ 1956. okt. 30-án késő este Mindszentyt Felsőpetényből a 11 km-re található rétsági laktanyába vitték, s csak másnap reggel szállították Budapestre. A budai várba 8 óra 55 perckor érkezett meg.

⁸⁹ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1956. júl. 18-án mentette fel – saját kérésére – Rákosi Mátyást, és választotta meg Gerő Ernőt első titkárnak.

⁹⁰ Hegedűs András 1955. ápr. 18-tól 1956. okt. 24-ig volt miniszterelnök, amikor is kénytelen volt átadni a hatalmat Nagy Imrének. Visszaemlékezéseiben elmondja, hogy hivatali idejére visszadátumozva okt. 28-án ő írta alá a szovjet hadsereg segítségül hívásáról szóló kérelmet.

követség⁹¹ keressen menedéket, s azóta is ott tartózkodik. Csak ismételnők magunkat, ha megint azt mondanók: az a bizonyos függöny, bár más változatban, újból leereszkedett, s vajmi keveset tudunk róla.

S ha most lezárjuk mondanivalónkat, azzal tesszük, hogy primásunk a politika talaján délibábokat hajszolt, ami megtévesztette őt és általa másokat. Ha talán XXIII. János pápa és VI. Pál előbb kapja meg a tiarát s a II. Vatikáni Zsinat sem késik, ő is rájön az ő igazságukra, hogy ti. a kommunisták is emberek, még ha ateisták is. Így hát lehet, illik, sőt kell velük dialogizálni. Ha ezt megteszi, elkerüli a börtönös sorsát s használ egyházának és vallásának.

Sajnos az ő útja eléggé és sajnálatosan egyedi út volt, amit iparkodtam a tacitusi sine ira et studio-val végig kísérni. Mialatt ezt tettem, nem egyszer kísértett az aggasztó kérdés: képsorozatomban ez utolsója is, kiállja-e a történeti kritika próbáját? Erre a feleletet másoktól várom! Magam igazolására csupán annyit mondhatok, amit az előbbieken is hangsúlyoztam: hiányzott számomra a történeti távlat, hiányoztak a megbízható történelmi források, így érthető, ha csak riportszerű életírást adhattam. De azt elhiheti bárki, hogy agyamnak és tollamnak ez volt a vezérgondolata: verum dicere, neminem leadere, neminem spernere suum cuique dare xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx, vagyis az igazsághoz ragaszkodni, senkit meg nem bántani, senkit meg nem vetni s kinek kinek megadni a magáét! Miután eme szabály követésében nem tudom elmarasztalni magamat, nyugodtan leteszem tollamat.⁹²

♦♦♦ HEGEDŰS ANDRÁS

Magyar vonatkozású oklevelek Toledóban

Erdő Péter bíboros, Magyarország primása Francisco Cerro Chaves toledói érseknek, Spanyolország primásának meghívására 2024. május 30-án a toledói székesegyházban részt vett az úrnapi szentmisén és körmeneten.¹ E látogatás alkalmával ajándékként a Toledói Káptalani Levéltárban (Archivo Capitular de Toledo) őrzött két, magyar vonatkozással is bíró középkori oklevél fényképmásolatát kapta. Jelen publikáció e két oklevelet kívánja röviden bemutatni és szövegét közölni.

⁹¹ Helyesen: követség (1967-től nagykövetség).

⁹² A forrásközlés az NKFIH FK 135762 sz. pályázat keretében készült.

¹ Erdő Péter Úrnapiján Toledóban: Az Eucharisztia maga a jelen idejű valóság, in *Magyar Kurir* (2024. máj. 30.), <https://www.magyarKurir.hu/hirek/erdo-peter-urnapijan-toledoban-az-eucharisztia-maga-jelen-ideju-valosag> (2025.03.11.).

III. HONORIUSZ BULLÁJA (1217. NOVEMBER 24.)

Az első oklevél III. Honoriusz pápa 1217. november 24-én kelt, Rodrigo Jimenez de Rada toledói érsekhez címzett bullája. Ebben a pápa tájékoztatja az érseket és suffragáneusait az V. keresztes hadjárat (1217–1221) aktuális eseményeiről, elsődleges célként jelölve meg Damietta elfoglalását.

A kutatók számára a jelen bulla eddig is ismert volt, mivel annak szövegét egyfajta körlevélként többszörözve az érsekeknek mint az egyháztartományok előjáróinak más-más címmel megküldték. A magyarországi forrásközlések az Alberik reimsi érseknek küldött példány alapján,² sajnos csak részben³ publikálták III. Honoriusz bulláját. A nemzetközi szakirodalom számoltartja még az arboreai érseknek (Szardínia szigete) címzett levelet,⁴ de érdekes módon a Toledóba küldött bulláról nincs tudomása.

Levelében a pápa tájékoztatja a főpásztorokat, és rajtuk keresztül a híveket az aktuális szentföldi helyzetről, egyben buzdítja őket az ünnepélyes szentmiséken és körmeneteken való részvételre, amelyeken könyörögve kéri Istent a keresztények megsegítésére. Ebben a pápa személyesen mutat példát azzal, hogy Róma népét és papságát a lateráni bazilikába (in basilica Salvatoris) hívja, hogy onnét mezítláb körmenetben vonuljanak a Santa Maria Maggiore-bazilikába.

III. Honoriusz beszámol arról, hogy András magyar király, valamint Ausztria és Meránia hercegei seregükkel megérkeztek Akkonba, amint az oklevél fogalmaz „a jeruzsálemi tartomány partvidékére”. Nevezetteket könnyű azonosítani, hiszen tudjuk, hogy II. András magyar királyt szentföldi hadjáratára elkísérte unokatestvére, VI. (Babenberg) Lipót⁵ osztrák herceg, és sógora, VII. Ottó merániai herceg.⁶ Ottó címét azonban a toledói

² BOUQUET, Martin et al., *Recueil des historiens des Gaules et de la France 19: Contenant la troisième et dernière livraison des monumens des régnes de Philippe-Auguste et de Louis VIII, depuis l'an MCLXXX jusqu'en MCCXXVI* (Paris, l'Imprimerie Royale, 1833) 639–640.

³ FEJÉR, Georgius, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis III/1* (Budae, Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829) 232–233: III. Honoriusz bulláját címzés nélkül és 12 sort elhagyva közli, 230–232: szintén címzés nélkül közli a Templomos Lovagrend nagymesterének levelét. Fejérre történő hivatkozással, a Templomos Lovagrend nagymesterének levele nélkül közli: WENZEL Gusztáv, *Árpádokori Új Okmánytár I* (Pest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, 1860) nr. 77, 147–150.

⁴ *Annales ecclesiastici* 20 (ed. Joannes Mansi; Lucae, Venturini, 1747) 411–412; SANNA, Mauro G., *Onorio III e la Sardegna* (Italia sacra. Nuova serie 3) (Roma, CUEC, 2017) 32, nr. 14.

⁵ VI. Lipót Ausztria hercege (1176–1230) édesanyja, Ilona (Helene von Ungarn, 1158–1199) révén II. András elsőfokú unokatestvére volt, mivel Ilona András édesapjának, III. Béla királynak a húga volt. Lipót még II. András távozása után is, egészen 1219-ig, összesen két évig a Szentföldön maradt.

⁶ VII. Ottó merániai herceg (?–1234), II. Ottóként 1211-től burgundi palotagróf. II. András király feleségének, Gertrúdnak a bátyja.

oklevél „dux Maramie”, a reimsi „Maragniae”⁷ az arboreai „Maravie”⁸ alakban közli. Ez utóbbi alak megtévesztőleg hatott a szöveg korábbi közlőjére, mert Ottót Morávia hercegeként azonosította.⁹ Az egykorú források azonban Ottót a dux Meranie címmel¹⁰ illetik, így III. Honoriusz oklevelében elírás történt, amelynek forrása a Templomos Lovagrend nagymesterének levelében szereplő hibás alak lehet. Amennyiben a pápai levelet diktálás útján sokszorosították,¹¹ az magyarázatot adhat arra, miért szerepel három, hozzávetőlegesen azonos szövegű oklevélben, három különböző névalak. Ebben az esetben ugyanis az egyes írnokok által hallott, és talán nem is értett cím került lejegyzésre. A templomos nagymester levelében szereplő terminológiára már Edmund Oefele is felfigyelt,¹² de a hibás névalakot nem javította, illetve a hiba okát nem kereste.

Terminológiai szempontból fontos megjegyezni, hogy az oklevél I. Al-Adil egyiptomi szultánt Sephedinus néven említi. Ez az egykorú nyugati forrásokban használt latinosított név a szultán teljes nevének jelzőjéből¹³ származik (szajf ad-dín = a hit kardja).

A szöveg Egyiptomot Babilon névvel illeti, ezzel átvéve a rómaiak által is használt településnevet. Ugyanis a mai Kairó területén már az ókori Egyiptomban állt egy város, amely a Babilon/Babylon nevet viselte.¹⁴ Így a levél

⁷ BOUQUET 639.

⁸ SANNA 32, nr. 14.

⁹ Uo. Továbbá ugyanígy közli: *Annales ecclesiastici* 20, 411–412.

¹⁰ OEFELE, Edmund, *Geschichte der Grafen von Andechs* (Innsbruck, Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1877) 174–198.

¹¹ Erre lehet következtetni az oklevélpéldányok közötti apróbb különbségekből, szócserékből. Pl. a toledói oklevél 5. sorában „Comitibus, Baronibus”, míg az arboreai és a reimsi példányban „Baronibus, Comitibus” szerepel. A toledói oklevél 9. sorában az „ad nostram venit” helyett az arboreai példányban „ad nostram pervenit”, a reimsiben pedig „ad nostram pervenerit” olvasható. A toledói oklevél 7. sorában „oris et cordis”, a reimsiben „cordis et oris”, ugyanezen sor végén a toledói példányban „cuius caput est Christus”, a reimsiben „cuius est Christus caput” áll. Míg a toledói példány 12. sorában „in oratione humiliter prosternatur” szerepel, addig a reimsiben „in oratione prosternatur humiliter”, vagy a toledói oklevél 18. sorában az „alio cultu inani” helyett az arboreai oklevélben „alio inani cultu” olvasható. És még folytathatnánk az eltérések sorozatát.

¹² OEFELE 180.

¹³ Al-malik al-ádíl szajf ad-dín abu Bakr Ahmed ibn Nadzsm ad-dín Ajjúb (= Az igazságos király, a hit kardja, Ahmad, Bakr apja, Nadzsmaddin Ajjúb fia). Az al-ádíl és a szajf ad-dín tulajdonképpen nem neve, hanem jelzője az uralkodónak, de mivel ezeket mindig változtatták, egyedinek tekinthetők, és így kvázi névvé váltak. Az arab szöveg átírásáért, fordításáért és szakmai tanácsáért Sudár Balázs turkológusnak tartozom hálás köszönettel.

¹⁴ Bár az egyiptomi Babilon város nevének eredete homályba vész, Diodórosz Szikulosz (Kr. e. 1. sz.) és Sztrabón (Kr. e. 63 körül – Kr. u. 23) is a településen egykor élt babilóniai származású lakosokhoz kötötte a nevet. Ptolemaiosz Klaudiosz *Geographia* című könyvében részletesen leírja a várost, amely az Amnis Traianus folyó partján, a mai Kairó koptok lakta, Ó-Kairónak is nevezett negyedének helyén feküdt. Traianus császár itt egy korábban létezett erősség helyén

az Ajjúbida Birodalom (vagy Szultánátus) székvárosának, Kairónak az ókori nevét vonatkoztatja az egész országra, és azt „terra Babilonis”-nak nevezi.

A pápai bulla történeti értékét külön is növeli, hogy teljes szövegében közli a Templomos Lovagrend nagymesterének, Guillaume de Chartres-nak¹⁵ (Willelmus de Carnoto) III. Honoriuszhoz küldött levelét, amely rövid, de nagyon informatív összefoglalása az V. keresztes hadjárat 1217. őszi szentföldi eseményeinek.

Ebben a nagymester értesíti III. Honoriusz pápát arról, hogy nagyszámú keresztes érkezett Akkonba a Német Birodalomból és máshonnan. Al-Adil (Sephedinus), a nagy szultán Egyiptomban mozdulatlan, magában legkevésbé bízva fél, mivel Magyarország királya, valamint Ausztria és Meránia hercegei megérkeztek, katonák és a nép nagy sokaságával kikötöttek Akkonnál. Azonfelül a szultán tart a fríziai flottától, amely ezután érkezik Akkonba. A szultán fiát, al-Mu‘azzam¹⁶-ot, akit a levél Coradinus¹⁷ néven említ, a latin fennhatóságú terület határaitra küldte. A nagymester szerint a mohamedánok gyengébbek, mint hosszú évek óta bármikor, de a keresztény oldalon nagy szükség van az ellátmányra, mert Palesztinában rossz volt a termés, és a tengeren túli területekről is a vártnál kevesebb gabonát hoztak be, valamint a lóhiány is súlyos. A magyar király és az osztrák herceg megérkezése előtt a jeruzsálemi pátriárka, a király,¹⁸ a keresztesek, valamint a johannita és a templomos lovagok elhatározták, hogy Nablusz („a szíriai Nápoly”)¹⁹ irányá-

körkörös fallal bíró erőrendszert hozott létre, amelyet Diocletianus tovább bővített. A várost a Nílus-deltánál Babylon néven a rómaiak által ismert világot ábrázoló híres térkép, a Tabula Peutingeriana is feltünteti. Vö. BUTLER, Alfred J., *Babylon of Egypt, a study in the history of Old Cairo* (Oxford, Clarendon Press, 1914) 6–7, 10–11, 24–25.

¹⁵ Guillaume de Chartres (a latin nyelvű forrásokban: Willelmus/Guillelmus de Carnoto) a Templomos Lovagrend nagymesteri tisztét 1210–1218 között töltötte be. Damietta ostrománál megsebesült, de halálát a járvány (esetleg kiütéses tifusz) okozta.

¹⁶ Al Adil szultán másodszületett fia, akit apja 1200 körül Damaszkusz kormányzójává nevezett ki. Apja halála (1218) után emírként Damaszkusz és Jeruzsálem központtal átvette a hatalmat Szíria fölött. Félve, hogy a keresztesek megszerzik Jeruzsálemet, 1219 márciusában leromboltatta a város falait. Vö. RUNCIMEN, Steven, *A keresztes hadjáratok története* (Budapest, Osiris, 2002) 758.

¹⁷ Az egykorú latin nyelvű szövegekben al-Mu‘azzam-ot Coradinus néven illették, amely név eredete nem tisztázott. „Sephedinus, vero habuit filios 15 de quibus hereditavit septem. Scilicet Melkekemme, qui primus est (...) Secundus filius est nomine Coradinus, qui habet Damascus, sanctam Iherusalem et totam terram que fuit christianorum...”: RYCCARDUS DE SANCTO GERMANO, *Chronik*, in *Monumenta Germaniae Historica Scriptores XIX* (Hannoverae, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, 1866) 336.

¹⁸ I. (Brienne-i) János Jeruzsálem királya felesége, I. (Montferrati) Mária jogán (1210–1212), majd Mária halála után lányuk, II. (Brienne-i) Izabella nagykorúságáig a királyság régense 1212–1225 között.

¹⁹ „Versus Neapolim Syriae”. Város Jeruzsálemtől kb. 50 km-re északra, melyet Flavia Neapolis néven Kr. u. 72-ben Vespasianus császár alapított a lerombolt Szikem városától mintegy 2 km-re.

ba indulnak, hogy megütközzenek Coradinusszal, amennyiben az bevárja őket. A magyar király megérkezése után azonban egyhangú döntés született arról, hogy vízen és szárazföldön Egyiptomba törnek be, megostromolva Damietta városát, hogy ezzel körülbekintően előkészítsék az utat Jeruzsálem felé.

A levél végén III. Honoriusz felhívja a keresztesek, ill. a leendő keresztesek figyelmét arra, hogy lovakat, illetve nagy mennyiségű élelmiszert vigyenek magukkal. Ez pedig a nagymester leveléből következő gyakorlatias tanács volt, hiszen Guillaume de Chartres figyelmeztetett a gabona és a lovak hiányára. Nyilvánvalóan elejét kívánták venni annak, hogy ne akarjon senki a Szentföldön lovat vásárolni, ezzel hidalva át az állatok szállításának nehézségét.²⁰ Mindez azonban már a keresztes hadjáratok logisztikai problémáinak kérdésköréhez tartozik.

A pápai bulla számunkra tehát II. András király keresztes hadjáratának rövid említése miatt érdekes. Egyrészt segít datálni a magyar csapatok szentföldre érkezését (1217. szeptember vége, október eleje),²¹ másrészt érdekes részletet közöl arról, hogy a szultánban félelmet keltett a magyar király seregének megjelenése.

²⁰ A lovak tengeri szállítása számos nehézséggel járt. Mindenekelőtt gondoskodni kellett napi 30–40 liter állandóan tiszta, levegőztetett vízről, ami a víz fajsúlya miatt 30–40 kg terhet jelentett. Ehhez járult a megfelelő minőségű takarmány, amelyből egy 450 kg-os lónak naponta körülbelül 10 kg-ot kell bevennie. Így egy ló ellátásánál egy 20 napos hajóút esetén az elmondottak alapján kb. 1 t súllyal kell számolni. Problémát jelent továbbá, hogy a lovak rosszul tűrik a mozgáshiányt és a bezártságot. Kérdéses, hogy a tengeri szállítás során mennyire tudtak eleget tenni a lovak igényeinek, mivel nem egyszer előfordult, hogy az úton több ló is elpusztult. Így pl. az 1269. évi aragóniai keresztes hadjárat során előfordult, hogy a hajón szállított 21 ló közül 16 elhullott. VESZPRÉMY László, *II. András magyar király kereszteseseinek létszáma*, in *Hadtörténeti Közlemények* (1994) 115. Ebben a kontextusban válik érthetővé a templomos nagymester figyelmeztetése a lovak és a gabona hiányáról.

²¹ VESZPRÉMY László, *II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218*, in *Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik* (szerk. Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József; Gödöllő – Máriabesnyő, Attraktor, 2006) 100.

SANCHO TOLEDÓI ÉRSEK OKLEVELE (1271. JANUÁR 8.)

A másik dokumentum II. András király egyik unokájának, Sancho toledói érseknek (1266–1275), egyben Hispánia primásának oklevele. II. András második feleségétől, Courtenay Jolántól (1197–1233) született Jolánta nevű lánya (1219–1253) ugyanis, 1235. szeptember 8-án Barcelonában I. Jakab aragóniai királyhoz ment feleségül. A korabeli krónikák szerint a királyné elkísérte férjét utazásaira, részt vett hódító útjain. Jolánta véleményét I. Jakab nagyra becsülte, még háborús ügyekben is kikérte.²² E házasságból tíz gyermek született, közülük kilencedikként, 1240-ben látta meg a napvilágot Sancho, Toledo későbbi érseke.²³

Viszonylag rövid hivatali ideje alatt Aragóniai Sancho infáns (királyi herceg)²⁴ teljes mértékben főpásztori feladatainak szentelte magát. Kormányzásában az általa gondosan kiválasztott, felkészült és hűséges munkatársak segítettek. Egyházmegyéjében igyekezett rendet teremteni. Szabályozta, hogy a kanonokok és a káptalani javadalmasok miként kapják meg a hivatalukért járó díjakat. Közvetítő és békéltető szerepet játszott azokban a konfliktusokban, amelyeket apja a Navarrai Királyságban és sógora, X. (Bölcs) Alfonz kasztíliai király a kasztíliai előkelőkkel folytatott.

A mórok elleni küzdelemből is kivette részét. A Granadától északra fekvő Martos váránál 1275. október 21-én sajnos meggondolatlanul, az erősítést be nem várva megtámadta a túlerőben lévő szaracén csapatokat, akik legyőzték és fogságba ejtették, majd pedig lefejezték. Miután holttestét sikerült kiválni, Toledóba vitték, és a saját székesegyházában temették el. A spanyol szakirodalom méltó primás érsekként emlékezik rá, aki fiatalon, 35 éves korában keresztes lovagként halt meg.²⁵

²² Életére vonatkozóan lásd: KROPF Lajos, *Árpád-házi Jolán, Aragon királynéja*, in *Századok* (1897) 221–224; THALLÓCZY Lajos, *Árpád-házi Jolán Aragon királynője*, in *Századok* (1897) 577–592; VAJAY Szabolcs, *Dominae reginae milites. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején*, in *Mályusz Elemér Emlékkönyv* (szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc; Budapest, Akadémiai, 1984) 395–414; BRACHFELD Ferenc Olivér, *Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja* (ford. Csikós Margit; Szeged, magánkiadás, 1994.); BÁC SATYAI Dániel, *Jolánta királyné hitbére és az Aranybulla. Egy ismeretlen királyi adománylevél 1222-ből*, in *Magyarország és a római Szentszék III (Exquisitae lucubrationes Cornelio Szovák amicabiliter dicatae)* (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I, 21) (szerk. Tusor Péter – Kanász Viktor; Budapest – Roma, Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport – ELKH BTK Moravcsik Gyula Intézet, 2022) 13–35.

²³ Életrajzára vonatkozóan lásd: GONZÁLVEZ RUIZ, Ramón, *El Infante Sancho de Aragón, arzobispo de Toledo (1266–1275)*, in *Escritos del Vedat* (1977) 97–121.

²⁴ Származása miatt a spanyol terminológia Infante Sancho de Aragón névvel illeti.

²⁵ GUTIÉRREZ GARCÍA-BRAZALES, Manuel, *El Infante Sancho de Aragón arzobispo de Toledo (1266–1275) concede una pensión al obispo de Zaragoza Arnaldo de Peralta (1248–1271)*, in *Creer y entender. Homenaje a Ramón González Ruiz* (Toledo, Real Academia de Bellas Artes

A jelen tanulmány keretében közölt oklevél egy csereügyletet rögzít, amely a toledói káptalan és Sancho érsek között jött létre. Eszerint az érsek Azucaicában és Zalencasban²⁶ lévő minden birtokát átadta a káptalannak, amiért cserébe a káptalan a megállapodásban felsorolt – korábban elhunyt egyházi személyek tulajdonát képező – házakat adta át Alcalá de Henaresben.²⁷ Így F. Egidius, egykori guadalajarai főesperesnek a mészárszék mellett álló házát, Ferrando García egykori toledói kanonok házait, továbbá Guillermó úr házait és más ingatlanokat, amelyek Martín González alcalái archipresbiter tulajdonában voltak, valamint az egykori toledói kanonoknak, Guillermo mesternek az érseki palotával szomszédos házait az érsek tulajdonába adták. Továbbá azokat a házakat is az érsek rendelkezésére bocsátották, amelyek az érsek házával szemben álltak, és Bartolomeo madridi főesperes birtokában voltak, valamint azokat, amelyeket a Toledo érsekévé választott Pascual mester²⁸ bírt az említett Ferrando García házainak szomszédságában. A felsorolt ingatlanokat minden hozzájuk tartozó felszereléssel és jogokkal az érsek és a káptalan egymással megállapodva, és értéküket megbecsülve elcserélik.

Ezzel a birtokcserével Sancho érsek tovább gyarapította az elődei által épített érseki palota körüli területek nagyságát. Így Alcalá de Henaresben megteremtette az érseki palota bővítésének lehetőségét, amely a későbbi századok során számos átépítésen esett át, és a 13. századtól a 19. századig a toledói érsekek egyik fontos rezidenciája volt.

Az oklevél egyetlen magyar vonatkozású rendelkezése szerint a káptalan vállalta, hogy az érsek édesanyjának, Jolánta (Doña Yoles) aragóniai királynénak a haláláról minden év október 12-én megemlékezik.

Az érsek által kiadott kirografált²⁹ oklevél formai jegyei némi eltérést mutatnak a korabeli magyarországi oklevelekhez képest. Bár a hazai oklevéladásban is találunk példát arra, hogy a kirografált oklevelet megpecsételték, arra azonban egészen a 15. századig nincsen példánk itthonról, hogy az oklevél kiadója saját kezűleg is aláírta volna az általa kibocsátott dokumentumot. Márpedig az oklevél utolsó sora szemmel láthatóan más kéztől származik,

y Ciencias Históricas de Toledo, 2014) 225. A szerző Ramón González Ruiz kutatásaira hivatkozik, lásd jelen tanulmány 22. lábjegyzetét.

²⁶ Toledo városától északkeleti irányban, néhány kilométerre a Tajo folyó jobb partján fekvő települések.

²⁷ Madridtól 35 km-re északkeletre fekvő város a Henares folyó mellett.

²⁸ Domingo Pascual 1262–1265 között toledói érsek.

²⁹ A kirográfum (chirographum) a középkorban olyan oklevelet jelentett, melyet a hamisítás megakadályozása végett általában két azonos szövegű példányban írtak egy pergamenre, a két szöveg között szándékoltan helyet hagytak, ahová az ábécé néhány betűjét, ritkán magát a „chirographum” szót írták. Ezután a betűk, vagy a szöveg közepén a lapot kettévágták, és a két oklevelet külön-külön őrizték. Kétség esetén az érintett felek a példányokat egymásnak bemutattva és összeillesztve meg tudták győződni azok hitelességéről.

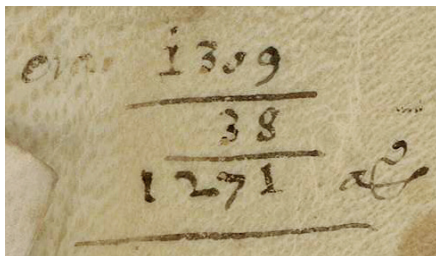
mint a törzsszöveg. A záradék azonban nem hagy kétséget afelől, hogy írója maga az érsek: „Mi Sancho, Isten kegyelméből toledói érsek, Hispánia primása aláírásunkkal is megerősítjük.” Így az oklevél hitelessége a kiadó saját kezű aláírása, valamint a kirografálás és a megpecsételés által, háromszoros biztosítást nyert.

Maga a datálás egészen egyedülálló, mivel a helyi időszámítást, az ún. hispán aerát használja. Ennek kezdőpontja a Kr. e. 38. év január 1-je, amelyet a Pireneusi-félszigeten még a 15. században is használtak.³⁰ Emellett az oklevél használja a Krisztus születésével kezdődő keresztény időszámítást is.

Az általunk ismertett oklevélben azonban a két időszámítási rendszer által megadott évszám nem egyezik. Mivel a két aera között 38 év különbség van, a hispán időszámítás szerinti 1309. év 1271-nek felel meg, míg a Krisztus születéséhez igazított dátum az 1270. évet adja meg. A kérdés megoldásában segítségünkre van, hogy az oklevél kiadásának napját a római naptár szerint is megadták: „die Jovis, sexto iduus Januarii”, azaz csütörtökön, január idusának (január 13.) hatodik napján, vagyis január 8-án. Mivel 1271-ben január 8. csütörtöki napra esett, a toledói székesegyház egykori levéltárosa, Ramón Gonzálvez Ruiz (1928–2019) úgy gondolta,³¹ hogy az oklevél szövegének írója egyszerűen hibázott a keresztény időszámítás szerinti év megadásánál, ezért írt 1270-et, és valamilyen okból elhagyta az évszám utáni primo sorszámnevet. Így az oklevél keltének helyes időpontját a hispán aera szerinti datálás adja meg.

Ehhez kapcsolódik érdekességként, hogy az oklevél hátlapján a szokásos latin és spanyol nyelvű tartalmi feljegyzéseken és levéltári jelzeten kívül, egy középkori kéztől származó kivonási művelet is látható. Talán egy levéltáros számolta ki a hispán aerából a Krisztus születése szerinti dátumot.

era 1309
38
 1271 a(nno) D(omini)



³⁰ SZENTPÉTERY Imre, *Chronológia. A közép- és újkori időszámítás vázlatja*, in Uő, *A kronológia kézikönyve* (az 1923-ban kiadott munka javított és bővített kiadása, kiegészítette: Érszegi Géza – Raj Tamás – Szögi László; Budapest, Könyvtérképesítő Vállalat, 1985) 32.

³¹ Alfredo Rodríguez González toledói levéltáros szíves közlése. Ezúton szeretném megköszönni szakértői tanácsait, valamint Marti Tibor történész kollégám szorgalmas közvetítői és fordítói segítségét.

A magyar vonatkozás szempontjából tehát az az egyetlen mondat érdekes, amely Jolánta királyné tiszteletének kezdeti szakaszát dokumentálja. Ez a tisztelet Spanyolországban napjainkban is eleven, hiszen 2025. április 2-án emlékművet állítottak neki Valenciában.³²

Az ismertetett oklevelek alapján elmondhatjuk, hogy Magyarország primásának toledói útja a hungarika-kutatás számára is értékes információkkal szolgált.

1.

Laterán, 1217. november 24.

III. Honoriusz pápa apostoli levele Rodrigo Jimenez de Rada toledói érsekhez és suffragáneusaihoz, melyben a megindult V. keresztes hadjárat támogatását kéri. Teljes szövegében átírja a Templomos Lovagrend nagymesterének, Guillaume de Chartres-nak a pápához küldött levelét. Ebben a nagymester beszámol II. Andrásnak, Magyarország királyának, valamint Ausztria és Meránia hercegeinek Akkonba történt megérkezéséről, továbbá a Szentföld általános katonai helyzetéről. A hadjárat elsődleges céljaként pedig Damietta elfoglalását nevezi meg.

Pergamen, 385 (plica 27) × 415 mm. Hátlapján tartalmi kivonatok, valamint levéltári jelzetek. Ólompecsétje selyemzsinóron függ.

Archivo Capítular de Toledo, O.3.C.1.53.

Regesztája: *Regesta Honorii papae III*, vol. I (ed. Petrus Pressutti; Romae, 1888) nr. 885, 149–150.

Szövegkiadása az arboreai érseknek küldött példány alapján: *Annales ecclesiastici* 20 (ed. Joannes Mansi; Lucae, 1747) 411–412; SANNA, Mauro G., *Onorio III e la Sardegna* (Italia sacra. Nuova serie 3) (Roma, 2017) 32, nr. 14. Az Alberik reimsi érseknek küldött példány alapján: BOUQUET, Martin et al., *Recueil des historiens des Gaules et de la France* 19: *Contenant la troisième et dernière livraison des monumens des règnes de Philippe-Auguste et de Louis VIII, depuis l'an MCLXXX jusqu'en MCCXXVI* (Paris, 1833) 639–640. Ennek alapján részben közli: FEJÉR, Georgius, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis III/I* (Budaë, 1829) 232–233: „Vniversis epis-

³² Spanyolországban kapott emlékművet Árpád-házi Jolán. 24.HU (2025. ápr. 4.), <https://24.hu/kultura/2025/04/04/valencia-spanyolorszag-arpad-haz-jolan-i-jakab-felesege-emlekmuemlek-avatas/> (2025.04.10.).

copis [...] ut supra”, 230–232: „Paternitati Vestrae [...] anno secundo”; WENZEL Gusztáv, *Árpádkori Új Okmánytár I* (Pest, 1860) nr. 77, 147–150.

1. Honorius episcopus servus servorum Dei venerabilibus fratribus .. archiepiscopo Toletanensi et universis episcopis, ac omnibus ecclesiarum prelatiis tam exemptis quam aliis per Toletanensem provinciam constitutis salutem et apostolicam
2. benedictionem. Adversus hostes visibiles invisibilibus armis id est orationibus dimicare veteribus exemplis instruimur, que nostris quoque temporibus innovata, quando exercituum Dominus infidelium multitudinem bello Hispanico tradidit in
3. manus paucorum fidelium, gloriamur. Ecce autem tempus, quo universi fideles ad hec debent arma concurrere, ecce tempus, quo cinere debent aspergere caput³³ suum, ecce tempus, quo debent in celum lacrimarum et orationum vocibus
4. exclamare, ut ille, qui non in multitudine dimicat, innovatis signis et mirabilibus immutatis, secundum omnipotentiam suam multitudinem in paucitate devincat. Karissimi enim filii nostri, A<ndreas>, Ungarie rex et Austrie,³⁴ ac Maramie³⁵ duces, vi-
5. ri utique dignitatis honore conspici, sed non minus fidei devotione preclari, cum nonnullis comitibus, baronibus, et alio comitatu suo Dei munere, ventis usi felicibus littora Jerosolimitane provincie feliciter attigerunt, qui attenden-
6. tes, quod non est differentia in conspectu Dei celi liberare in multis aut paucis, quia non in exercitus multitudine, sed de celo victoria ministratur, terram Babillonie³⁶ in multitudine quidem parva, sed strenua de super-
7. no confisi auxilio sunt ingressuri. Quis fidelis hoc audito lacrimis et orationibus indulgere non debeat ac ad Dominum oris et cordis vocibus exclamare, cum pars corporis nostri, quod est ecclesia, corporis cuius caput
8. est Christus, corporis cuius sumus singuli membra, forsitan hac ipsa hora gloriosa pro fide Christi certamina ineat, suisque diffidens viribus, ac de sola divine virtutis miseratione confidens ad eam facilius impetrandam nostra-

³³ Helyesen: caput.

³⁴ VI. Lipót.

³⁵ Helyesen: Meranie: VII. Ottó.

³⁶ Helyesen: Babilonie.

9. rum suffragia orationum exposcat. Sane nos cum ad nostram venit notitiam illos terram predictam intrasse, animam nostram effudimus coram Deo, illum pro eis in lacrimarum affluentia deprecantes, et quia de
10. meritorum nostrorum qualitate diffidimus, tam clerum quam populum Urbis convocavimus in basilica Salvatoris, atque inde ad venerandam gloriose matris eius ecclesiam, prelati capitibus Beatorum apostolorum Petri et Pauli pedibus
11. nudis processionaliter ivimus, ut prefatis Iesu Christi atletis eius genitricis obtentu supernum impetraremus³⁷ auxilium, ad quod nostra non sufficere merita sciebamus. Verum quia per eos totius populi Christiani negotium geritur, quare di-
12. gnum est, ut ad exorandum pro eis Christianus quilibet in oratione humiliter prosternatur, sollempnes propter hoc processiones in singulis civitatibus et aliis locis, in quibus est frequentia populorum prima sexta feria cuiuslibet
13. mensis providimus faciendas. Sperantes, quod ille, qui dictatam in Nivitas sententiam eorum humiliatione inspecta misericorditer revocavit, quique uno Moyse orante pro populo Israelitico convertit Amalechitas in fugam, et solem
14. Josue precibus stare fecit, qui denique suos ad se de quacunque tribulatione clamantes se auditurum ineffabili pietate promisit, devote pulsatus tot fidelium suorum clamoribus nequaquam continebit sue viscera
15. pietatis, sed propter semetipsum inclinabit ad preces servorum suorum propitius aures suas, et effundens iram suam in gentes, que non noverunt eum, et in Regna, que non invocant nomen eius, ad laudem et gloriam suam confringet
16. cornua peccatorum. Ideoque caritati vestre per apostolica scripta precipiendo mandamus, quatenus hec cum devotione debita fieri faciatis, ita ut quilibet vestrum, nisi iusto impedimento excusetur, intersit suis indutus insignibus et pedibus nu-
17. dis, ut exemplo vestro ad idem provocetur devotio subditorum. Religiosi autem in locis solitariis commorantes hec in claustris suis eo devotius exequantur, quo magis a mundanis tumultibus sunt immunes. Subditos vero vestros tam
18. mares, quam mulieres sollicitè moneatis, ut ad hec facienda non in veste preciosa seu in alio cultu inani conveniant; sed in eo, per quem se ipsos ad devotionem mutuo provocent, ac humiliationem internam exterioris habitus

³⁷ Helyesen: impetraremus.

19. humilitate demonstrent, memores quod Ninivete, de quibus iam sermo precessit, in humiliatione sua se saccis a minore usque ad maximum induerunt, *adeo* ut ipse Rex abiecta regali purpura se sacco induerit, et
20. asperserit cinere, propter quod apud eum, qui humilia respicit, meruerunt misericordiam invenire. Ad hec cruce signatos omnes ad celerem succursum illorum sedulis exhortationibus animetis et faciatis per alios ad hoc ydoneos
21. animari; ita quod in instanti passagio Deo duce transeant universi hiis vestrum, qui muniti sunt crucis signaculo, cum illis pariter profecturis in nomine Domini Jesu Christi. Ut autem de statu terre³⁸ vos certiores reddamus, et ad providendum,
22. que sunt necessaria, cautiores, tenorem litterarum, quas nuper a magistro domus militie Templi recepimus, praesentibus de verbo ad verbum duximus inserendum, qui talis est. Reverentissimo³⁹ in Christo domino et patri H(onorio) Dei provi-
23. dentia Sancte Romane Ecclesie summo pontifici suorum subditorum devotissimus frater W(illelmus) de Carnoto pauperis militie Templi magister humilis debitam cum osculo pedum reverentiam et obedientiam. Paternitati vestre statum Terre Sancte,
24. quam Dominus proprio sanguine suo consecravit, presentibus duximus intimandum. Hoc igitur vobis constet, quod ad discessum presentium innumera peregrinorum multitudo, tam militum, quam servientum vivifice crucis
25. insignita caractere, ab Alemanici Imperii et aliorum regnorum variis partibus confluens, apud Accon adventarat. Sephedinus vero, magnus Soldanus, in terra Babillonis commorans, ibidemque existens immobilis, de se
26. minime confidebat, reverebatur etenim regis Hungarie et ducum Austrie, et Maramie⁴⁰ adventus, qui cum copiosa multitudine militum ac servientum, cleri et populi apud Accon applicuerunt. Timebat
27. etiam dictus Sephedinus navigium Frisonum, quod apud Accon in proximo applicaturum ferebatur. Coradinus vero filius eius, in marchii nobis adiacentibus, iter suum direxerat, et accessus. Et hec vobis intima-
28. mus, quod annis pluribus retroactis non recolimus paganismum in statu fuisse debiliori, quam nunc extat; quem Pater omnipotens de die in diem permittat peiorari. Sed in partibus nostris frumenti et ordeï et omnium humane

³⁸ Ti. sancte.

³⁹ Helyesen: Reverendissimo.

⁴⁰ Helyesen: Meranie.

29. sustentationis necessariorum caritudo est maxima. Seges autem fallens agricolam, in hoc anno in minima quantitate fuit recollecta. Expectabant etiam indigene, quod seges de partibus afferretur transmarinis; sed mini-
30. mum in hoc anno fuit apportatum. Est et aliud incommodum, videlicet super equitaturis, adeo grave, quod equi nullo modo possunt venales inveniri. Quocirca universis cruce signatis ac signandis bona fide con-
31. sulatis, quatinus de predictis se studeant premunire, de quibus in partibus nostris nullum invenient consilium, aut iuvamen. Ceterum sciatis, quod ante adventum regis Ungarie, et ducis Austrie provisum fuit a
32. domino patriarcha, et rege et peregrinis et fratribus Hospitalis et nobis, quod versus Neapolim Syriae iter arriperemus cum Coradino, si nos expectaret, pugnaturi. Post adventum vero predictorum magnatum in hoc
33. omnes hunamiter⁴¹ assensum exhibuimus, quatinus in manu forti per mare et terram in Babiloniam proficisceremur ad obsidendum Damiatam ut sic cautius et provisius versus Sanctam Terram Jerusalem iter preparemus.
34. Omnes igitur cruce signati seu cruce signandi sollicitè moneantur, ut quam maiorem poterunt, secum ducant copiam victualium et equorum. Datum Laterani VIII Kalendas
35. Decembris, pontificatus nostri anno secundo.

2.

Alcalá de Henares, 1271. január 8.

Sancho toledói érsek, Hispánia primása és a Kasztíliai Királyság kancellárja, valamint a toledói káptalan kicseréli az oklevélben megnevezett birtokokat. Az érsek átadja minden birtokát, melyekkel a Toledo közelében lévő Azuacában és Zalencasban rendelkezik. A káptalan pedig cserébe átad neki számos házat Alcalá de Henaresben, ugyanakkor vállalja, hogy minden év október 12-én megemlékezik az érsek édesanyja, Yoles (Magyarországi Jolánta) aragón királyné halálának évfordulójáról.

Kirografált hártya, 170 x 240 mm. Hátlapján latin és spanyol nyelvű tartalmi kivonatok, valamint levéltári jelzetek. Pecsétje hiányzik.

Archivo Capítular de Toledo, V.12.Z.1.2.

⁴¹ Helyesen: unanimiter.

Közöletlen.

ABC

ABC

ABC

1. Noverint universi presentem litteram inspecturi, quod nos Sancius divina miseratione Toletanensis sedis archiepiscopus, Hyspanie primas et Regni Castelle cancellarius et nos
2. Sancius mrni⁴² decanus totumque capitulum Toletanense utilitati et incremento utriusque mense archiepiscopalis videlicet et capituli firmiter imminere credentes, utriusque partis accedente consen-
3. su, possessiones, quas nos Sancius prefatus archiepiscopus habemus in Acuqica⁴³ et in Zalencas⁴⁴ prope Toletum cum omnibus pertinentiis et iuribus, que in predictis locis habemus et habere debemus
4. ac nos Sancius mrni⁴⁵ decanus et capitulum memoratum domos, quas habemus in Alcala de Henares,⁴⁶ illas videlicet que sunt, F. Egidii quondam archidiaconi Guadalaiarensis,⁴⁷
5. que sunt prope macellum, et alias, que sunt Ferrandi Garsie quondam canonici Toletanensis, que sunt coram domibus domini archiepiscopi et alias que sunt dompni⁴⁸ Guillelmi dicti Reposte-
6. ro et alias domos, que sunt Martini Gundissalui quondam archipresbyteri de Alcala, et alias, que sunt magistri Guillelmi quondam canonici Toletanensis, que quidem domus predictae
7. sunt contigue palacio domini archiepiscopi et recta via, que ducit Mageritum ordinate, et alias domos, que sunt dompni⁴⁹ Bartholomei quondam archidiaconi Mageritensis,⁵⁰ que sunt
8. coram domibus domini archiepiscopi, et alias que sunt magistri Dominici Pascalii quondam electi Toletanensis, que sunt site post domos Ferrandi Garsie prefati et contiguas domibus,
9. que sunt Garsie Murdi. Salvo tamen in istis iure Garsie Johannis nepotis domini electi predicti, qui ipsas domos tenere debet in vita sua, cum ortis earum ingrestibus
10. et egrestibus et pertinentiis omnibus et iuribus, que in ipsis nobis competunt et competere possunt, ad invicem permutamus, Quia vero possessiones prefate, quas nos, Sancius

⁴² A rövidítés feloldása bizonytalan, talán egy megkülönböztető névre utal.

⁴³ Azucaica.

⁴⁴ Zelencas.

⁴⁵ Lásd: 42. lábjegyzet.

⁴⁶ Alcalá de Henares.

⁴⁷ Guadalajara.

⁴⁸ Domini.

⁴⁹ Domini.

⁵⁰ Maderitum = Madritum (Madrid).

11. predictus archiepiscopus vobis Sancio mrni⁵¹ decano et capitulo assignamus illis, quas a vobis recepimus, preponderant in valore, volumus, ut in recompensationem teneami-
12. ni facere anniversarium quindecim morabertinorum III^o Idus Octobris annis singulis in ecclesia maiori pro anima felicitis memorie Domine Yoles quondam illu-
13. stris regine Aragonie matris nostre. Et nos Sanchius mrni⁵² decanus et capitulum sepefati ob reverenciam paternitatis vestre ad hoc faciendum et
14. complendum, ut premissum est, nos per presentem paginam obligamus. Et ut premissa plena firmitate gaudeant, nec possint inposterum in du-
15. bium revocari, duo instrumenta per ABC divisa fieri mandavimus, sigillorum nostrorum munimine et subscribencium manibus roborata, quorum unum pe-
16. nes archiepiscopum, aliud penes capitulum volumus remanere. Actum est hoc apud Alcalam de Henares, die Jovis, sexto Iduus Ianuarii, era millia CCCa
17. nona. Anno Domini millessimo CCo LXXo. Petrus Aryni scripsit Z
18. Nos Sanchius Dei Gratia Archiepiscopus Toletanus Hispaniarum primas subscribimus ac etiam confirmamus.

♦♦♦ RUZSA GYÖRGY

Négyosztatú orosz ikonok

Az orosz ikonok között külön csoportot képeznek a négyosztatú vagy más kifejezéssel négyrészes ikonok. Ezek közül is kiemelkednek azok, amelyek az Istenszülőnek négy különböző ikonját ábrázolják. Mások szenteket, szent jeleneteket mutatnak be. Ezen ábrázolások között néha bizonyos kapcsolatokat fedezhetünk fel, de leggyakrabban egymástól függetlenül jelennek meg. A négyosztatú ikonok a legnagyobb számban a 19. században készültek. Rend szerint kovcség (vagyis mélyített középmező) nélküliek, a kovcséget csak egyszerű szegélyvonallal jelezték. Ezeket az ikonokat nemcsak ikonográfia szerint, hanem bizonyos stílusjegyek alapján is csoportosíthatjuk.

⁵¹ Lásd: 42. lábjegyzet.

⁵² Lásd: uo.

Ide kapcsolódnak a viszonylag nagy számban készült úgynevezett krasznuska ikonok. A krasznuska, azaz vörös ikon olyan egyszerű ikon, amely kevés színnel készült, s miként a neve is mutatja, a barnászvörös szín dominál rajta. Ez a festék rendszerint okker, vagyis vas-oxidot és agyagot tartalmazó földfesték. A krasznuska ikonok jellemzői még a sötét kontúrvonalak. Ezeket az alkotásokat általában a népművészet körébe szokták sorolni. Alkotóik nem képzett ikonfestők voltak, ez megmutatkozik a formai, technikai kivitelezésben is. Például pavelokát, azaz alapozó vásznat sohasem használtak. A leukosz, vagyis a kréta vagy gipsz tartalmú fehér alapozó réteg mindig igen vékony, a kovcség rendkívül ritka. De megmutatkozik abban is, hogy a művek ikonográfiájára erősen hatott a folklór. Kedves naivitással jelennek meg a népi elbeszélések, legendák, hiedelmek, különleges elképzelések elsősorban a helyi szentek vonatkozásában. A krasznuska ikonok kialakulását általában a 17. és a 18. század fordulójához szokták kötni, de nagy számban a 19. században találkozunk velük. A krasznuska ikonok egy fajtáját az úgynevezett sávozott ikonok (полосатые иконы) alkotják. Itt a háttér két részre, két vízszintes sávra oszlik. A felső világos színű, ez utal az égi szférára, míg az alsó sötét színű jelezve a földi világot. A krasznuska ikonok a nagyobb központoktól távol készültek, egyszerű vidéki környezetben, gyakran délorosz, uráli vagy szibériai származásúak.

1. IKON

A négyosztatú krasznuska ikonok jellegzetes példája az a bemutatott ikon, amelynek bal felső részén az Istenszülő kazanyi ikonját festették meg, mellette Szent Miklós látható, lent pedig Szent György és Medikioni Hitvalló Szent Niketasz. Középen, mind a négy ábrázoláshoz kapcsolódva, jellegzetes vöröses alapon Krisztus jelenik meg a kereszten⁵³ (1. kép, lásd a következő oldalon).

Érdemes egy kis kitéréssel megemlékeznünk a négyosztatú ikonunk bal felső részén látható Kazanyi Istenanya-ikon ősenek történetéről. A Kazanyi Istenszülő a Hodégétria ikonográfiai típus egyik orosz eredetű változata. Az ősi ikont 1579. július 8-án találta meg egy kislány Kazany városban, egy tűzvész után. E hatalmas tűzvész nem messze a városi kremltől, a Csodatévő Szent Miklós-templomnál, Danyila Onyucsina udvarházában keletkezett. A tűz átterjedt a kreml épületeire is. A város nagy része a tűz martaléka lett.

⁵³ Négyosztatú ikon: Krisztus a kereszten, Kazanyi Istenszülő, Szent Miklós, Szent György, Medikioni Hitvalló Szent Niketasz. Délorosz ikon, 19. sz. közepe. Fa. 29,9×23,6 cm. A szerző tulajdonában, ltsz. RU 83.



1. kép:

KRISZTUS A KERESZTEN, KAZANYI ISTENSZÜLŐ,
SZENT MIKLÓS, SZENT GYÖRGY, MEDIKIONI HITVALLÓ SZENT NIKETASZ
(Fotó: Spitzer Fruzsina)

A tűzvészről és az ikon csodálatos megtalálásáról részletesen beszámol Jermogen kazanyi metropolita, aki 1612-ben hunyt el. Elbeszélését 1594-ben készítette, s címe: „Július hónap 8. napja. Elbeszélés és a Tisztaságos

Istenszülő és az Ő tisztelettel övezett és dicsőséges ikonja Megjelenésének kazanyi csodái. Az alázatos Jermogen kazanyi metropolita írta.” Ezt az elbeszélést először Kazanyban adták ki 1871-ben.⁵⁴

Az ikon sokakat csodálatos módon meggyógyított. Megtalálásának helyén női kolostort építettek, ahonnan a festmény 1904-ben nyomtalanul eltűnt.⁵⁵

Az ikonnak számos híres és kalandos sorsú másolata ismert. Közülük talán legismertebbek a moszkvai, a szentpétervári és a vatikáni másolatok. A moszkvai másolat 1812-ben Minyin és Pozsarszkij csapatait segítette. Pozsarszkij pénzadománya alapján Moszkvában, a Vörös téren felépítették a Kazanyi-székesegyházat, ahová 1636-ban átvitték a csodatévő ikont. 1918-ban az értékes borítóval díszített ikont a székesegyházból ellopták. Napjainkban ismeretlen helyen van. A székesegyházat pedig a kommunizmus idején lebontották.

Egy másik nagy értékű Kazanyi Istenszülőikont a 18. század elején I. Péter parancsára Moszkvából Szentpétervárra vittek. Itt több helyen őrizték. 1721 és 1727 között az ikon az Alekszandr-Nyevszkij-kolostor Szentháromság-székesegyházában volt. A Szent Szinódus engedélyezte, hogy az ikont ünnepélyesen házról-házra vihessék. Az ikon tiszteletére épült Szentpétervárott a 19. század elején az Andrej Nyikiforovics Voronyihin tervezte, híres Kazanyi-székesegyház. Az ikon ma itt látható az ikonosztáz részeként. Ez a másolat feltehetően a 18. század elején készült. Stílusjegyei alapján – a kissé térszerű arcok, a fény-árnyék érzékeltetése – a moszkvai Kreml Oruzsejnaja Palata mestereinek ikonjaihoz áll közel. Talán ott is festették. Napjainkban az ikont különleges, féldrágakövekkel himzett, 19. századi ikonborító díszíti, mely formájával követi az elveszett aranyborítót.

Az Istenszülő kazanyi ikonjának híres másolatai között szerepel a vatikáni példány is.⁵⁶ Itt említjük meg, hogy az Istenszülő kazanyi ikonjához korunknak két különös története is kötődik.⁵⁷

⁵⁴ *Сказание о явлении чудотворной иконы Пречистыя Богородицы во граде Казани* (Казань, 1871).

⁵⁵ *Святотатство в монастыре*, in *Казанскія Губернскія Ведомости* (3 июля 1904) 2.

⁵⁶ Bővebben lásd: RUZSA György, *Az ikon előlapja és hátlapja. Megjegyzések egy ismeretlen, aranyozott ezüst borítású Kazanyi Istenszülő ikonhoz*, in *Magyar Sion* (2024) 309. Vö. ЧУГРЕЕВА, Наталия Николаевна, *Какая Казанская икона Богородицы в Ватикане?*, in *Русский Дом* (2001) 4. sz., <http://www.russdom.ru/oldsayte/2001/20010408.html> (2025.11.03.).

⁵⁷ Megdöbbentő, hogy a világtörténelem egyik legnagyobb diktátora és tömeggyilkosa, a fanatikus materialista, a kereszténység kegyetlen üldözője az Istenszülő kazanyi ikonjának csodatévő erejéhez fordult. A legenda szerint, amikor a német csapatok már Moszkva határában voltak, Sztálin megparancsolta, hogy az Istenszülő kazanyi ikonját helyezték a légvédelem egyik repülőgépére, és az háromszor repülje körül Moszkvát, hogy az ikon megvédje a várost. A másik történet arról szól, hogy 2011. ápr. 7-én az Istenszülő kazanyi ikonjának egy másolatát a Jurij Gagarinról elnevezett űrhajó a Nemzetközi Űrállomásra juttatta el.

Az Istenszülő kazanyi ikonja ikonográfiai típusának főbb jegyei a következők: Az Istenszülőt vállképben ábrázolják. Gyermekeit a baljában tarja, kezei nem láthatóak. A kis Jézust frontálisan jelenítik meg, nagyjából kétharmados alakban. Jobbjával áldást oszt, balját a himation (köpenyszerű lepel) eltakarja. Sokan ennek az ikonográfiai típusnak a kialakulását megtalálásának idejénél sokkal korábbinak tartják.⁵⁸

A bemutatott ikonon az ábrázolás követi az elmondottakat. Egyébként ikonunkon jól látható a felső aransáv. Érdekes, hogy felül a felirat nem említi a kazanyi szót, miként az szokásos, hanem csak az Istenanya és a Jézus Krisztus szavak – egy kivétellel – görög betűs rövidítését olvashatjuk: ΜΡ ΘΥ ΠΙΣ ΧС.

Az ikon jobb felső részén Szent Miklóst festették meg. Ez az ábrázolás sajnos igen sérült és hiányos állapotban maradt fenn. Szent Miklós (görögül Άγιος Νικόλαος, oroszul Святитель Николай) Pataraszban született 270 körül, és Mirában hunyt el 343. december 6-án. A tengerészek, kereskedők, gyógyszerészek, gyermekek és diákok védőszentje. Keleten és nyugaton is rendkívül ismert, igen tisztelt és népszerű szent mindmáig.

Szent Miklós gazdag örökségét szétosztotta a szegényeknek. A keleti egyházban már a 6. században szentként tisztelték. II. Otto császár bizánci származású feleségének hatására a szent tisztelete német földön is elterjedt. Névünnepe, december 6-án a 13. századtól szokás a gyermekeknek ajándékot adni. Ezzel Szent Miklósnak arra a kegyes cselekedetére emlékeznek, amikor a szent egy elszegényedett apa három lányát három aranyrög ajándékozásával titokban megmentette. A Szent Miklós életéről szóló források egy része a 7–8. század fordulóján élt krétai Andrásról, továbbá egy János nevű konstantinápolyi szerzetestől származik.

⁵⁸ A vitákkal és feltételezésekkel teli könyvtárnyi szakirodalomból most csak néhányat említnék: ЧУГРЕЕВА, Наталия Николаевна, *Семейная икона царя Алексея Михайловича (Икона Богородицы Казанской с избранными святыми в соборнии Центрального музея древнерусской культуры и искусства им. Андрея Рублёва)*, in *Памятники культуры. Новые открытия 1999* (Москва, РАН, 2000) 265–272; УО, *Чудотворная икона Богородицы Казанской с реликварием из Вознесенского монастыря Московского Кремля*, in *Известия Христианского Мира* (2000) 4/181–189; УО, *История Тобольской Казанской иконы Богоматери*, in *Вопросы истории* (2011) 6/161–165; SHEVZOV, Vera, *Scripting the Gaze: Liturgy, Homilies, and the Kazan Icon of the Mother of God in Late Imperial Russia*, in *Sacred Stories: Religion and Spirituality in Modern Russia* (ed. Mark D. Steinberg – Heather J. Coleman; Bloomington, Indiana University Press, 2007) 61–92; ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, Александр Сергеевич, *Новые сведения о ранней истории почитания Казанской иконы Богоматери и её древнейших списках*, in *Чудотворный Казанский образ Богородицы в судьбах России и мировой цивилизации. Сборник докладов участников научно-просветительских чтений* (Казань, Центр инновационных технологий, 2019) 295–339 és 422–429.

Szent Miklós ikonográfiájának fő vonásai nagyrészt egybeesnek a szent püspökökéivel. Az ő legfontosabb attribútumai a bal kézben tartott evangéliumos könyv, a püspöki ornátus a püspöksüveggel, továbbá az ómophorion. (Ez utóbbi a vállakon elterülő széles, fehér textília, mely Krisztusnak arra a kegyes cselekedetére utal, amely szerint az elveszett bárányt a vállára vette és megmentette.) Ám a bemutatott igen egyszerű megfestésű ábrázoláson csupán az ómophoriont látjuk.

Egyébként Szent Miklós kiemelkedő művészi értékekkel is rendelkező, ikonográfiai vonatkozásban is fontos, híres ábrázolása az 1294-es Szent Miklós-ikon, mely a Novgorod melletti Lipenszkij-monostor Szent Miklós-tempomából származik. Jelenleg a novgorodi Történelmi-Építészeti Múzeumban látható. Igen ritka kivételként az ikonfestő nevét is ismerjük Aleksza Petrov személyében. Az ikonfestő nevét és az ikon megfestésének idejét az ikonon lévő feliratból tudhatjuk meg.⁵⁹

Az orosz ikonfestészetben Szent Miklós ikonográfiájában néha különös megnevezéssel különböztetnek meg egy-egy ábrázolást: az egyik az úgy nevezett „Téli Szent Miklós” ikon (икона „Николы зимнего”), a másik a „Tavaszi Szent Miklós” (икона „Николы вешнего”). A „Téli Szent Miklós” ikonon a püspököt mitrával ábrázolják, míg a tavaszin fejfedő nélkül. Egy érdekes legenda szerint egyszer I. Miklós orosz cár észrevette, hogy védőszentjét egy ikonon fejfedő nélkül ábrázolták, s emiatt neheztelését fejezte ki a papságnak.

Bemutatott ikonunk bal alsó részén a „Szent György legyőzi a sárkányt” jelenetet festették meg. Szent György (görögül Γεώργιος) fiatalon halt meg, halálának évét 303-ra teszik. Hagiográfiája a keleti és a nyugati kereszténységben egyaránt széles körben ismert. Mind keleten, mind pedig nyugaton rendkívül sok ábrázolásával találkozunk. Amikor Diocletianus császár a keresztényeket üldözni kezdte, keményen fellépett a császár ellen. Ezért megkínozták, többek között kerékbe törték, megkorbácsolták, megégették, de ő

⁵⁹ Смирнова, Энгелина Сергеевна, *Икона Николы 1294 года мастера Алексея Петрова, in Древнерусское искусство. Зарубежные связи* (Москва, Издательство Наука, 1975) 81–105. A Szent Miklós ikonográfiájáról szóló hatalmas szakirodalomból most csak hármat emelünk ki: Puskás Bernadett, „A győzelemmel hasonlevű”. *Szent Miklós ikonográfiájához a 15–16. századi Kárpát-vidéki ikonok alapján*, in *Études sur l’histoire de l’art en honneur du soixantième anniversaire de Miklós Mojszer*. Művészettörténeti tanulmányok Mojszer Miklós hatvanadik születésnapjára (Annales de la Galerie Nationale Hongroise. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve) (szerk. Takács Imre et al.; Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1991) 249–254; Рыбаков, Александр А., *Образ Святого Николая Чудотворца в живописи, рукописной и старопечатной книге, графике, мелкой пластике, деревянной скульптуре и декоративно-прикладном искусстве XIII–XXI веков из собраний музеев и частных коллекций Северо-западного региона России (каталог выставок)* (Москва, Издательство СканРус, 2004); BECKER-HUBERTI, Manfred, *Der heilige Nikolaus. Leben, Legenden und Bräuche* (Köln, Greven-Verlag, 2005).

megőrizte keresztény hitét. Végül levágták a fejét. Legkorábbi ábrázolását a hatodik századhoz kötik. Szent György ikonográfiájának főbb attribútumai: a vért, a kopja, kezében a vértanúk keresztje, a vértanúk vörös köpenye. Gyakori az az ábrázolás is, amikor lovon ülve kopjával leszúrja a sárkányt. Ez nemcsak katonai erejére utal, hanem szimbolikusan a lélek harcát, a jó gonosz feletti győzelmét is jelzi. Szent György ábrázolását megtalálhatjuk a magyar Szent Koronán is. Magyar nyelven is olvashatunk Szent György ikonográfiájáról kitűnő tanulmányt.⁶⁰

Négyosztatú ikonunk negyedik, jobb alsó mezőjében álló szent felirata: С [НИ] КИТА, vagyis НИКИТА, azaz Szent Nyikita. Nem tudhatjuk, pontosan melyik szentről van szó: az ókeresztény időben élt Ördögűző Szent Niketaszról, kinek hagiográfiáját apokrif szövegnek tekintették, vagy Gót Szent Niketaszról (Νικήτας ὁ Γότθος), aki 372 körül szenvedett vértanúhalált. Az előbbi ördöggel ábrázolják, míg az utóbbit harci felszerelésben, hiszen katona volt. Ikonunkon egyik attribútumot sem látjuk. Valószínű, hogy itt Medikioni Hitvalló Szent Szerzetes Niketaszt (Νικήτας Μηδικίου, 760–824) ábrázolták, aki egyszerű szerzetesi ruhában jelenik meg.

2. IKON

Az előbb bemutatott ikonhoz ikonográfiailag igen hasonló és stilisztikai vonatkozásban is közel álló a következő alkotás. Ugyanis ez is jellegzetes krasznuska ikon⁶¹ (2. kép).

Itt is érdemes felfigyelni a felül jól látható aransávra. Bal oldalt felül a felirat itt sem említi a kazanyi szót, hanem csak az Istenanya és a Jézus Krisztus szavak rövidítését olvashatjuk: МР ОУ ИИ ХС. A jobb oldalt lenti képecskén a felirat ennél az ikonnál jobban olvasható: СТ МѢ НИКИТА, tehát Szent Vértanú Nyikita. Szent Miklós itt is igen egyszerűen, kevés vonalas ábrázolással jelenik meg, püspöksüveg és evangéliumos könyv nélkül, pusztán ómophorionját jelölik néhány vonallal. Az előbb bemutatott krasznuska ikontól kissé különbözik abban, hogy itt nem látjuk középen Krisztus keresztjét.

Egyébként a szóban forgó, igen részletezően és gondosan megfestett – bár sajnos sérült – ikonunk középső részén lent gyertya- vagy mécesláng okozta nagy égési nyomot látunk, mely szerencsére az ikon lényeges ábrázolásaira nem terjed ki.

⁶⁰ LAZAREV, Viktor Nyikityics, *A XII. század táblaképfestészetének újonnan feltárt emléke és Szent György, a harcos szent alakja a bizánci és az orosz művészetben*, in Uő, *Középkori orosz festészet* (Budapest, Magyar Helikon, 1975) 35–70 és 161–175.

⁶¹ Négyosztatú ikon: Kazanyi Istenszülő, Szent Miklós, Szent György, Medikioni Hitvalló Szent Niketasz. Délorosz ikon, 19. sz. közepe. Fa, 27,8×23,7 cm. A szerző tulajdonában, ltsz. RU 119.



2. kép:
KAZANYI ISTENSZÜLŐ,
SZENT MIKLÓS, SZENT GYÖRGY, MEDIKIONI HITVALLÓ SZENT NIKETASZ
(Fotó: Spitzer Fruzsina)

Bár nem tartozik szorosan témánkhoz, nem hagyhatunk említetlenül egy megkapó orosz történetet. Ismeretes, hogy a keresztény liturgiában igen elterjedt a gyertya- és mécseshasználat. (A gyertya és a mécses utal a Szentháromságra is a láng, a kanóc és a viasz hármassága és egysége alapján. Krisz-

tusnak is szimbóluma abban a vonatkozásban, hogy a gyertya és a mécses megsemmisül, hogy fényt adjon. Krisztus is vállalta a halált, hogy az emberiséget megváltsa.) Történetünk egy út mellett felállított ikonhoz kapcsolódik.

Oroszországban az utak mellett, útkereszteződéseknel oszlopokra kioltban (üveges ikontartó szekrénykében) ikonokat helyeztek el, hogy imára, elmélkedésre és jámbor cselekedetekre buzdítsanak. Ezeket az ikonokat a sztálinizmus korában mind elpusztították. Feljegyeztek egy régi történetet, mely szerint egy egyszerű, részeges parasztember igen ittasan indult haza a városból. Útközben kötekedett útitársaival, ahogy ő mondta: a fejében az „ördög buzgólkodott”. A muzsik az elbeszélését azzal fejezte be, hogy „amikor az ember meglátja az út szélén az ikont, és még kis mécses is van előtte, az kijózanít. Útitársadnak jó egészséget kívánsz, s nézd csak, még káromkodni is elfelejtesz.”⁶²

3. IKON

Következő négyosztatú ikonunk⁶³ (3. kép) csak kisebb mértékben kapcsolódik a krasznuska ikonokhoz, ám nemcsak különös ikonográfiája miatt, hanem kiemelkedő kvalitása miatt is figyelemre méltó. Az ikon 2018-ban a Nagyházi Galéria és Aukciósház árverésén bukkant fel.⁶⁴

Bal felső részén látjuk az Istenszülő „A haragos szívek meglágyítója” (oroszul „Умягчение злых сердец”) ábrázolást (3/a kép). Ennek másik elnevezése „A Simeon jóslat ikonja” (oroszul „Симеоново проречение”).

Istenszülő „A haragos szívek meglágyítója” elnevezés abból ered, hogy akik imádsággal fordulnak ehhez az ikonhoz, azoknak testi és lelki szenvedése enyhül, és amikor az ikon előtt ellenségeikért imádkoznak, akkor ellenséges viszonyuk meglágyul, és a megbocsátás nemes érzése költözik szívükbe.

Az ikon másik elnevezésének forrása pedig Szent Lukács evangéliuma. Simeon az áldás után az Istenszülőhöz fordult, és látnoki szavakat mondott. „Simeon megáldotta őket, és így szólt anyjához, Máriához: »Íme, ő sokak romlására és sokak feltámadására lesz Izraelben, jel lesz, amelynek ellene mondanak – a te lelkedet is tör járja át –, hogy kiderüljenek sok szív titkos

⁶² ЦЕХАНСКАЯ, Кира Владимировна, *Икона в жизни русского народа* (Москва, Православный паломник, 1998) 102. Lásd még: Uő, *Иконопочитание в русской традиционной культуре* (doktori értekezés; Москва, 2004).

⁶³ Négyosztatú ikon: Istenszülő „A haragos szívek meglágyítója”, Szent Nyikifor hamvainak meg hozatala, Szent Miklós, Három szent: Szent Katalin, Szent Alekszij metropolita, Szent Alexandra. Orosz ikon, 19. sz. eleje. Fa. 27 x 23,5 cm. A szerző tulajdonában, ltsz. RU 128.

⁶⁴ *Nagyházi Galéria és Aukciósház. 234. aukció* (Budapest, Nagyházi Galéria és Aukciósház, 2018) 37. sz., 22. o.

gondolatai» (Lk 2,34–35). Ezzel Simeon megjósolta az Istenszülőnek fia szenvedésekor érzett mérhetetlen bánatát. Simeonnak ez a jóslata ezen az ikonográfiai típuson érzékletes szimbolikus jelekkel kerül ábrázolásra, nevezetesen az Istenszülő testébe szúrt hét karddal (tőrrel). A hetes szám a Szentírásban általában valaminek a teljességére utal. Itt Mária földi életének végtelenül nagy bánatát, szívfájdalmát jelzi.



3. kép:

ISTENSZÜLŐ „A HARAGOS SZÍVEK MEGLÁGYÍTÓJA”,
SZENT NYIKIFOR HAMVAINAK MEGHOZATALA, SZENT MIKLÓS,
HÁROM SZENT: SZENT KATALIN, SZENT ALEKSZIJ METROPOLITA, SZENT ALEXANDRA
(Fotó: Spitzer Fruzsina)



3/a kép:

ISTENSZÜLŐ „A HARAGOS SZÍVEK MEGLÁGYÍTÓJA” (a 3. kép részlete)

(Fotó: Spitzer Fruzsina)

Az Istenszülő „A haragos szívek meglágyítója” ikonográfiai típushoz igen közel áll az Istenszülő „Hétszúrásos” ikonja vagy másik nevén „Az Istenszülő tosenszkaja (azaz tosnjai) ikonja” (oroszul „Семистрельная икона Богородицы”, „Тошенская икона Богородицы”). Katolikus megfelelője nagyjából a Hétfájdalmú Szűz elnevezés. Kultuszának eredete va-

lószerűleg a keresztes háborúk idejéhez kapcsolható. (Mária hét fájdalma a következő hét eseményre utal: 1. Jézus körülmetélése, 2. A Szent Család menekülése Egyiptomba, 3. A tizenkét éves Jézus a templomban, 4. Krisztus elfogatása és kereszthordozása, 5. Krisztus keresztre feszítése, 6. Krisztus levétele a keresztről, 7. Krisztus sírba tétele.) Míg az Istenszülő „Hétszúrásos” ikonja ikonográfiai típusnál a hét kard jobbról és balról szúródik az Istenszülő testébe, addig „A haragos szívek meglágyítója” ikonográfiai típuson három-három kard jobbról és balról, a hetedik pedig középről.

Az Istenszülő „Hétszúrásos” ikonjához több csoda is kapcsolódik. Északon a Vologdai területen, a Tosnya folyó partján élt egy santa parasztember. Álmában egy hang azt parancsolta neki, hogy a harangtoronyban, ahol sok régi ikon van, imádkozzon gyógyulásáért egy Istenszülő-ikon előtt. Amikor feljutott nagy nehezen, észrevette, hogy ez az ikon szeméttel és sárral borított, s mintegy lépcsőfokként használták a harangozók. Amikor megtisztították, és rövid istentiszteletet tartottak előtte, a santa meggyógyult. Ugyanez az ikon 1830-ban Vologda városában megszüntette a kolerát.

Ikonunk jobb felső mezőjében egy főpapot látunk nyitott koporsóban. A fenti felirat Nyikifor nevet említ. Nikéforosz (Nyikifor) néven több egyházi személyt is ismerünk, többek között Nyikifor kijevi metropolitát (†1121), a Szerzetes Nikéforoszt (görögül Νικηφόρος ο Μονάζων) vagy más néven a Hészükhaszta Nikéforoszt, aki a 13. században élt, Szent Szerzetes Nyikifor Vazseoszerszkijt (†1516), Szent Szerzetes Nyikifor Kozseoszerszkijt (†1640), Nyikifor asztrahanyi metropolitát (†1682) vagy éppen a híres teológus, fizikus, matematikus Nyikofor Feotokisz érseket (görögül Νικηφόρος Θεοτόκης, oroszul Никифор Феотоки vagy Никифор Феотокис), aki Korfu szigetén született 1731-ben, és Moszkvában hunyt el 1800-ban. Ő egyébként görög anyanyelvű volt, de élete jelentős részét Oroszországban töltötte.

Nem tudhatjuk, hogy az ikon jobb felső kompozíciója a fent említettek közül melyik főpapot ábrázolja. E jelenetben egy főpap hamvainak traslatióját látjuk, jól megfigyelhető főpapi öltözete, püspöksüvege és fehér ómophorionja. Felirata: ПРИНЕСЕНИЕ МОЩЕЙ СВ НИКИФОРА ПАТ[РИАРХА] (Szent Nyikifor pátriárka hamvainak meghozatala). Figyelemre méltó, hogy az ikon hátlapján lévő bekarcolt szöveg is pátriárkának nevezi Nyikifort. Óvatosan feltételezhetjük, hogy talán Nyikifor kijevi metropolitát (†1121) nevezték pátriárkának.

Az ikon bal alsó részén Szent Miklóst (görögül Άγιος Νικόλαος, oroszul Святитель Николай) (270 körül – 343. december 6.) látjuk Krisztussal

és az Istenszülővel. Szent Miklós baljában a nyitott evangéliumos könyvet tartja, s Szent Lukács evangéliumának egy részletét olvashatjuk benne: ВО ВРЕМЯ ОНО, СТА ИИСУС НА МЕСТЕ РАВНЕ, И НАРОД УЧЕНИК [ЕГО, И МНОЖЕСТВО МНОГОЛЮДЕЙ...] (Aztán lejött velük a hegyről, és egy sík terepen [megállt]. Rengeteg tanítvány sereglett oda hozzá, [s hatalmas tömeg...], Lk 6,17).

Az ábrázoláson fent, bal oldalt Krisztus, jobb oldalt pedig az Istenszülő kis méretű félalakos képét látjuk. Krisztus kezében az evangéliumos könyvet, Máriában az ómophoriont festették meg. Ez az ábrázolás a 325-ös Nikaiai (Niceai) Zsinaton történt csodára utal. Itt ugyanis Szent Miklós a vita hevében arcul ütötte az eretnek Ariust. Szent Miklóst megfosztották püspöki méltóságától. De éjjel megjelent nála Krisztus és az Istenszülő. Az Istenanya visszaadta neki az ómophoriont, ezzel visszahelyezte püspöki méltóságába. Krisztus pedig az evangéliumos könyvet, Szent Miklós másik attribútumát nyújtotta át neki, hogy továbbra is tanítson. Ennek a nagy jelentőségű eseménynek forrását a 860 és 965 között összeállított ún. *Vita Compilatában* találhatjuk meg.

Figyelemre méltó Szent Miklós jobb kézfejének ujjtartása is. A függőlegesen tartott jobb kézfejen a mutatóujj függőlegesen, egyenesen áll. Így I betűt jelöl. A középső ujj kissé meghajlítva a mutatóujjal X betűt jelöl. A gyűrűs ujj félkör alakban meghajlítva C betűre emlékeztet. Végül a kisujj – kissé – félkör alakban meghajlítva ugyancsak C betűt jelöl. Így alakul ki az ICXC, vagyis Jézus Krisztus nevének rövidítése.

Az ikon jobb alsó mezőjében középen Szent Alekszij metropolitát festették meg, jobbjánál Szent Katalin áll, baljánál pedig Szent Alexandra.

Alexandriai Szent Katalin (görögül Αικατερίνη, Αικατερίνα) 282 körül született, és 305 körül halt meg. Szent Katalin, Costus király leánya, tudós volt a szabad művészetek minden ágában. Vitába szállt a pogány császárral a kereszténységről. Hosszas vita után a császár összehívatott ötven bölcset, hogy győzzék meg Szent Katalint. Ám végül is mindannyian Krisztus hitére tértek. A császár négy, vasfűrészsel és hegyes szögekkel körültűzdelt kerékkel akarta széttépetni testét. Holttestét az angyalok a Sinai-hegyre vitték. Az ő nevét viseli a híres sinai Szent Katalin-kolostor, ahol egyébként a korai ikonok nagy gyűjteményét őrzik. Szent Katalint – többek között – a filozófusok, a könyvtárosok, a fiatal diákok és a kerékgyártók védőszentjének tekintik.⁶⁵ Attribútumai a kerék és a korona, hiszen királyleány volt. Koronával, de kerék nélkül jelenik meg a bemutatott ikonon.

⁶⁵ A hatalmas szakirodalomból ezúttal csak egy angol nyelvű munkára hívjuk fel a figyelmet: WALSH, Christine, *The Cult of St. Katherine of Alexandria in Early Medieval Europe* (Aldershot, Burlington, 2007).

Az Alekszij metropolita balján álló női szent felirata: Alexandra. Itt nem a Szent György legendából ismert Római Szent Alexandrát látjuk, hiszen ő uralkodó volt, s mindig koronával ábrázolják, hanem egy kevésbé ismert szentet, Alexandriai vagy más néven Egyiptomi Szent Alexandrát festették meg, aki 376 körül hunyt el. Egyszerű, barna remeteöltözékben jelenik meg, kezében kereszttel. Hagiográfiája szerint a remeteéletet választotta, mert egy ifjú hevesen udvarolt neki, ám ő nem akarta elszomorítani, s inkább elhagyta Alexandriát, és elvonult egy temetőbe, egy kriptába. Itt tíz évet töltött munkában, imádságban a pátriárkák és a szent atyák hitéről való elmélkedésben.

Alekszij metropolitát tehát két alexandriai női szent között látjuk. A metropolita Moszkvában született 1300 körül, és ugyanott hunyt el 1378. február 12-én. Az egyik legnagyobb hatású metropolita volt. 1354-ben a konstantinápolyi pátriárka Kijev és az egész Rusz metropolitájává avatta. 1366-ban ő kezdeményezte, hogy a moszkvai Kremlt kőből építsék fel.⁶⁶ A szent legismertebb ikonábrázolása, mely igen valószínű, hogy a 15. század nyolcvanas éveiben készült, Gyionyiszij ikonfestő műhelyéhez fűződik, aki hagiografikus ikonon jeleníti meg.⁶⁷ Nevezetes még a kérdőjelesen Georgij Zinovjev ikonfestő nevéhez köthető ikon, mely ugyancsak a moszkvai Tretyakov Képtárban található.⁶⁸

⁶⁶ Szent Alekszij metropolitáról lásd pl.: Турилов, Анатолий Аркадьевич – Седова, Р.[?] А., *Алексий*, in *Православная энциклопедия* (Москва, Церковно-научный центр Православная энциклопедия, 2000) I, 637–648; Мельник, Александр Гаврилович, *Практика почитания св. Алексея, митрополита всея Руси, в XVI веке*, in *Труды Отдела древнерусской литературы* 62 (ТОДРЛ). (Санкт-Петербург, Наука, 2014) 53–69; *Уд.*, *История распространения культа св. Алексея митрополита в России конца XV–XVI века*, in *Макариевские чтения. Трудники на исторической почве* 24 (Можайск, Белый ветер, 2017) 151–161.

⁶⁷ Gyionyiszij, 16. sz. eleje. 197×152 cm, inv. no. 013289. Антонова, Валентина Ивановна – Мнѣва, Надежда Евгеньевна, *Каталог древнерусской живописи. Опыт историко-художественной классификации. Том первый. XI – начало XVI века. Государственная Третьяковская галерея* (Москва, Издательство Искусство, 1963) 279. sz., 336–341. o. Vö. LAZAREV, Victor Nikitich, *Moscow school of icon-painting* (Moscow, Iskusstvo, 1971) 1480–1490.

⁶⁸ Georgij Zinovjev(?), 1690-es évek körül. 172×107 cm, inv. no. 14955. Антонова, Валентина Ивановна – Мнѣва, Надежда Евгеньевна, *Каталог древнерусской живописи. Опыт историко-художественной классификации. Том второй. XVI – начало XVIII века. Государственная Третьяковская галерея* (Москва, Издательство Искусство, 1963) 884. sz., 184. o.



4. kép:

KRISZTUS A KERESZTEN, KAZANYI ISTENSZÜLŐ,
SZENT MIKLÓS, MIHÁLY ARKANGYAL, SZENT GYÖRGY
(Fotó: Spitzer Fruzsina)

4. IKON

Következő négyosztatú ikonunk már nem kötődik a krasznuska ikonokhoz⁶⁹ (4. kép). Jelentősebb, képzetesebb ikonfestőkből álló műhelyben készülhetett. Erre utal részletes megfestése, jó kvalitása és a részletes feliratok alkalmazása is.

A Szent Miklós-ábrázolásnál fent, itt is bal oldalt Krisztus, jobb oldalt pedig az Istenszülő kis méretű félalakos képét látjuk. Krisztus kezében evangéliumos könyvet tart, Mária az ómophoriont, utalva a már említett 325-ös Nikaiai (Niceai) Zsinaton történt csodára.

Ikonunk közepén részletesen megfestve Krisztust láthatjuk a kereszten, felette az Atyaisten és a Szentlélek galamb alakjában. A patibulum végein az Istenszülő és János evangélista. Lent Ádám koponyája.

A négyosztatú ikonok igen változatos ikonográfiai programjukkal, gyakran megkapó népies naivitással sokoldalúan jelenítik meg a keresztény világot, a keresztény értékeket, hogy imára, elmélkedésre és jó cselekedetekre buzdítsanak.

⁶⁹ Négyosztatú ikon: Krisztus a kereszten, Kazanyi Istenszülő, Szent Miklós (kezében a nyitott evangéliumos könyv szövege: „Во время оно, ста Иисус на месте равне, и народ учени[к] Ero, ...]” „Aztán lejött velük a hegyről, és egy sík terepen megállt. Rengeteg tanítvány...”, Lk 6,17), Mihály arkangyal, Szent György. Orosz ikon, 19. sz. közepe. Fa. 38,3×31,8 cm. A szerző tulajdonában, ltsz. RU 71.

A CSEH TERÜLETEK ÉS SZLOVÁKFÖLD EGYESÜLÉSÉNEK IDEOLÓGIAI ALAPJAI

Mészáros Andor, *A csehszlovakizmus története az első világháborúig* (Esztergom, Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány, 2024) 244 o.

Mészáros Andor legújabb monográfiája, mely habilitációs dolgozata alapján¹ készült, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kiadásában jelent meg. A kötet a csehszlovakizmus 1918 előtti történetét tárja a hazai olvasók elé. Fontos ürt tölt be ezzel a magyarországi történettudományban, mivel eddig senki nem vállalkozott a csehszlovák gondolat, politikai mozgalom, nemzeti és kulturális identitás ilyen részletgazdag bemutatására. Mészáros Andor történészi karrierje mellett bohemista, az olvasónak nincs oka kételkedni a szerző hozzáértésében. Elég csupán eddigi monográfiáira pillantani, amelyek a cseh–szlovák témában készültek: *Magyarországi diákok a prágai egyetemeken; Bevezetés a bohémisztikába; A cseh elem a magyar polgárosodásban; A mai Csehország és sok más szerkesztői közreműködés, tanulmány a dualizmuskori közép-európai polgárosodás, emlékezethelyek kontextusában*. A csehszlovakizmus eszméjéről is több tanulmányt jegyez.² *A csehszlovakizmus története az első világháborúig* kötet egyszerre tekinthető művelődéstörténeti (kultúrtörténeti), társadalomtörténeti és politikatörténeti munkának. Interdiszciplináris jellege kétségtelen.

A monográfia leginkább azt a folyamatot kívánja bemutatni, hogy a két modern nemzeti mozgalomból, a csehből és a szlovákból, milyen módon kívántak egy új, romantikus jegyeket hordozó nemzetet megalkotni, mely az 1918-ban létrejövő Csehszlovák Köztársaság etnikai érvelését támasztotta alá. Bár a vizsgálat kezdetét a szerző a 18. század végére teszi, gyakran

¹ Mészáros Andor, *A csehszlovák álom*. Habilitációs disszertáció (kézirat, 2019).

² Mészáros Andor, *A csehszlovakizmus eszméjének kialakulása, a csehszlovák nemzetegység elvi alapjai*, in *Ibolyától krizantémig 1867–1920* (szerk. Ress Boglárka et. al.; Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, 2021) 189–193; Uő, *Karel Kálal magyarországi útjai és a csehszlovák gondolat népszerűsítése*, in *Kultúrák és etnikumok találkozása. Dimenziók 2* (szerk. Lendvai Tímár Edit et. al.; Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2018) 161–168.

visszaul a huszitizmusra és a biblikus cseh nyelv kora újkori használatára is. Mészáros Andor szerint a csehszlovakizmus fejlődéséről kevés olvasónak van ismerete, annak ellenére, hogy a cseh és a szlovák polgárosodásról sok összefoglalás és résztanulmány született. Ezért „[...] mutatjuk be történetét, az eszme születésének alapjait, ideológiai, történelmi mitológiáját és fejlődését a romantikus idealizmustól a nemzeti érdekérvényesítés eszközüvé válásától egészen államalkotó ideológiává formálódásáig” (20).

Az első fejezet, A csehszlovák álom (7–20) a korszak nemzeti, etnikai folyamatait alapozza meg, megvilágítja a cseh és a szlovák nemzeti tudat és perspektíva különbségeit. A cseh–szlovák kapcsolatok változásai, a csehszlovakizmus történelemszemlélete (21–48) fejezet a biblikus cseh nyelvről és annak szlovakizálódásáról, majd az evangélikus és katolikus szlovák nyelvtervezés lehetőségeiről, kultuszokról és pánszlávizmusról értekezik. A nemzeti mozgalmak (49–62) fejezetben a szlovákok nyelvi mozgalmaja jelenik meg hangsúlyosan, melyet Ludovít Štúr kezdeményezett, emellett František Palacký és a prágai Szláv Kongresszus (1848 júniusa) cseh–morva–szlovák területi egységről szőtt víziójáról is képet kaphatunk. *Az egyetemi diákság* (63–77) című fejezet bemutatja az ifjú prágai, bécsi és pesti szlovák hallgatótársakat, amiből egyértelműen kirajzolódik a prágaiak cseh szimpátiája, akik később Tomaš Garrigue Masaryk követőivé váltak. A csehszlovakizmus nyelvi alapjai (79–84) František Pastrnek nyelvészeti megalapozásáról szól, A csehszlovák gondolat születése és fejlődésének politikai háttere a 19. század második felében (85–106) a bonyolult felső-magyarországi társadalmi, politikai és etnikai helyzetet, a szlovák nemzeti mozgalmat katalizátorként érintő eseményeket járja körül. A romantikus szlovákbarátság (107–120) a cseh és szlovák művelődés kapcsolatfelvételét, a Csehszláv majd Csehszlovák Egység és Karel Kálal szlovákokat bemutató előadásait dolgozza fel, A gazdasági kapcsolatok (121–130) a cseh tőkeexport szlovákokat érintő elhanyagolható szerepét domborítja ki. A Csehszláv Egység Egylet (131–196) terjedelmes fejezet a politikai intézményesülés kiépülését világítja meg, továbbá a pragmatikus vezető Josef Rotnagl munkásságát és a csehszlovakizmus talán legfontosabb eseményét, az Andrej Hlinka katolikus szlovák paphoz köthető cseh- és morvaországi előadásokat és a csernovai incidens nemzetközi narratíváját. A Befejezésben (197–203) Mészáros kiemeli olvasóinak azt, hogy Seton-Watson történész és Woodrow Wilson amerikai elnök hozzájárulásával lett a csehszlovák ügyből reálpolitika, Masaryk pedig 1916-tól ismerte fel a csehszlovák nemzet fontosságát, mely ellensúlyozni képes a létrejövő állam nem szláv kisebbségeit.

A kötet rendkívül olvasmányos, kiválóan szintetizálja a téma kapcsán legfontosabb (bőséges mennyiségű és plasztikus súlypontokat adó) újságcikke-

ket, történeti irodalmat és levéltári forrásokat. A monográfia legfontosabb szakirodalmi alapját Michal Stehlík *Česi a Slováci 1882–1914* (Prága, 2009), Roman Holec *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť* (Pozsony, 1997), Ábrahám Barna és a szerző saját nyolc munkája, továbbá a 18–19. századi cseh–szlovák politikusok munkái jelentik. Úgy véljük, azoknak is ideális olvasmány lehet, akik nem rendelkeznek bővebb háttértudással a téma kapcsán, tekintettel arra, hogy a szerző nagyszerűen bemutatja a cseh–szlovák nyelvészeti, művelődési, identitási viszonyokat a 19. század folyamán. A magyar olvasó számára feleslegesnek tűnhet a szerző által fordított rendkívül fontos források eredeti nyelvű közlése a lábjegyzetekben, a cseh vagy szlovák nyelven olvasó kutatók munkáját azonban megkönnyítheti. Továbbá talán érdemes lett volna a 2022-ben megjelent *Czechoslovakism*³ többszerzős munkát a jelen kötethez képest pozícionálni, ezzel is kidomborítva a kutatás relevanciáját. Terminológiai szempontból remek választásnak bizonyult az észak-magyarországi szlovák etnikai régió Szlovákiaként való hivatkozása (Kiss Gy. Csaba munkái alapján). A területet a cseh források *Szlovákiaként*, a magyar nyelvű források *Felvidékként* azonosítják. A kötet végén található gazdag, majd húszoldalas személy- és helynévmutató szintén segíti az olvasót. A kötet elolvasása után érthetjük meg igazán a Csehszlovák Köztársaság problémáit jelentő cseh–szlovák ellentét alapjait. Azt, hogy a cseh politikai gondolkodásban (a csehszlávizmusban majd a csehszlovakizmusban) a szlovákok leginkább a csehekkel való asszimiláció és túlsúlyképzés terén játszottak fontos szerepet, a szlovákok iránti osztársadalmi érdeklődés csak a csernovai incidens után és a világháborús események idején gyökeresedett meg.

Kovács Kristóf

KOVÁCS Eszter, *A régi magyarországi énekköltészet biblikus cseh nyelvű nyomtatott emlékei a kezdetektől 1701-ig. Tanulmány és szövegkiadás magyar fordítással* (Esztergom – Budapest, Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány – Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Országos Széchényi Könyvtár, 2024) 347 o.

Kovács Eszter *A régi magyarországi énekköltészet biblikus cseh nyelvű nyomtatott emlékei a kezdetektől 1701-ig* című új kötete a Szent Adalbert

³ HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan, *Czechoslovakism* (London – New York, Routledge, 2022).

Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány és a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Országos Széchényi Könyvtár közös kiadásában jelent meg. A műben Kovács Eszter egyrészt bemutatja a biblikus cseh nyelvű, régi magyarországi nyomtatványokban lévő verses emlékeket, másrészt gazdag forrásválogatást közöl az anyagból. A téma kiemelkedő értéke – amint arra a szerző maga is rámutat –, hogy ezek a verses emlékek a cseh, a szlovák és a magyar kulturális örökségnek egyaránt közös részei.

Kovács Eszter az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Tárának tudományos kutatója, a téma jeles szakértője. A szerző kutatási területe a kora újkori cseh irodalom és művelődéstörténet. Ezen belül számos monográfiája és publikációja jelent meg, többek között *A magyarországi törökveszély értelmezései az egykorú cseh irodalomban (1526–1663)* (Budapest, 2023) és a „*Légy cseheknek pártfogója, magyaroknak szószóllója...*”: *cseh–magyar jezsuita összefüggések a kezdetektől 1773-ig* (Budapest, 2015) című kötetek. Kovács Eszter fontos részt vállalt a Régi Magyarországi Nyomtatványok sorozat 5. kötetének⁴ összeállításában is, és egyike azon történészeknek, akik részt vettek a *Hungarikumok a Cseh Irodalmi Múzeum Levéltárában*⁵ című munka létrehozásában.

Kovács Eszter legújabb könyvével a néhány éve megjelent *Cseh és szlovák verses emlékek a régi magyarországi nyomtatványokban (17. század)* (Esztergom, 2022) című munkájához, és számos más, a témában született tanulmányához⁶ kapcsolódik. Amíg a korábban megjelent kötet a biblikus cseh nyelvű, régi nyomtatványokban megtalálható verses emlékek adattára, amely a teljesség igényével 2335 verset tartalmaz, addig most megjelent kötetében a szerző ezek közül egy reprezentatív válogatást közöl, fordítással és tanulmányokkal kiegészítve. A kötet elsősorban forráskiadás, de ezenfelül egyaránt célja bemutatni az összeválogatott versek és énekek eredetét, műfaji sajátosságait, a szerzőket és a szövegek nyelvi hátterét is. A forrásválogatás

⁴ *Régi Magyarországi Nyomtatványok 5: 1671–1685* (szerk. P. Vásárhelyi Judit – Perger Péter; Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2023).

⁵ *Hungarikumok a Cseh Irodalmi Múzeum Levéltárában (Literární archiv, Památník národního písemnictví)* (közread. Mészáros Andor et al.; Budapest, Eötvös, 2018).

⁶ Pl. Kovács Eszter, *Biblikus cseh nyelvű liturgikus népénekek az Eucharisztia és az Úrvacsoráról a 17. századi magyarországi énekeskönyvekben*, in *Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon* (szerk. Szelestei N. László; Budapest, MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2018) 151–158; Uő, *Határátlépések térben, időben és felekezetek között: A Cantus catholici szlovák változatának cseh huszita eredetű énekei*, in *Az idő és tér szerepe a barokk kori lelkiesség alakulásában* (szerk. Szelestei N. László; Budapest, MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2020) 83–92; Uő, *Szlovák imádságok Magyarországon a 17. századi hazai nyomtatványokban*, in *A Kaukázustól a Lajtáig. Apokaliptika, identitás, történelem és művelődés Közép- és Kelet-Európában* (szerk. Bank Barbara – Kovács Bálint – Medgyesy S. Norbert; Budapest, L'Harmattan, 2023) 246–256.

is ezt a sokrétúséget hivatott képviselni. Az egyes verses emlékek esetében a szerző megadja más bibliográfiák szerinti hivatkozásukat is. Így például közli a *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700*⁷ vagy a Régi Magyarországi Nyomtatványok párhuzamos helyeit is.⁸ A témával foglalkozó további szerzők közül kiemelendő Papp Ingrid⁹ és Jan Malura munkássága.¹⁰ Kovács Eszter az említetteken kívül többek között Mészáros Andor¹¹ és Käfer István¹² munkáira is hivatkozik.

A könyv két nagy részre bomlik. Az első rész a tanulmányokat négy nagyobb fejezetbe és több alfejezetbe osztva tartalmazza, míg a második rész maga a forrásközlés. Az első fejezet a mű tárgyát képező verses emlékeket őrző magyarországi régi nyomtatványokat mutatja be. A 95, többségében evangélikus nyomtatványt a fejezet a bennük található cseh (szlovák) nyelvű verses emlékek műfaji sajátosságai szerint ismerteti, néhány példával kiegészítve. A katolikusok és evangélikusok által használt két legfontosabb énekeskönyvet, a *Cantus catholicit* és *Cithara Sanctorum*ot a fejezet bővebben taglalja.

Az énekszövegek eredete című fejezet a versek eredetét részben az irodalmi forráselőzmények szintjén mutatja be, részben pedig a szövegek fordítóinak és szerzőinek ismertetésével. Kovács Eszter a kutatott régi magyarországi nyomtatványokat három csoportra osztja. Ezek: a cseh szerzők

⁷ ČAPLOVIČ, Ján, *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700 1–2* (Martin, Matica slovenská, 1972, 1984).

⁸ *Régi Magyarországi Nyomtatványok I: 1473–1600* (szerk. Borsá Gedeon et al.; Budapest, Akadémiai, 1971); *II: 1600–1635* (szerk. Borsá Gedeon – Hervay Ferenc; Budapest, Akadémiai, 1983); *III: 1635–1655* (szerk. Heltai János; Budapest, Akadémiai, 2000); *IV: 1656–1670* (szerk. P. Vásárhelyi Judit; Budapest, Akadémiai – Országos Széchényi Könyvtár, 2012); *V: 1671–1685* (szerk. P. Vásárhelyi Judit – Perger Péter; Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2023).

⁹ Pl. PAPP Ingrid, *A cseh menekültek nyomdájának helye a biblikus cseh nyelvű nyomtatványokat közreadó 17. századi magyarországi nyomdák között*, in *Reformatio nostra – Protestáns szellemi műhelyek* (szerk. Gyulai Éva – Tasi Réka; Miskolc, MTA Miskolci Területi Bizottsága, 2018) 44–57; Uő, *Biblikus cseh nyelvű gyászbeszéd a 17. századi Magyarországon* (Budapest, Universitas, 2018).

¹⁰ MALURA, Jan, *Písňe pobělohorských exulantů (1670–1750)* (Praha, Academia, 2010); Uő, *Žánrové proměny Cithary Sanctorum*, in *Cithara Santorum 1636–2006* (szerk. Miloš Kovačka – Eva Augustínová; Martin, Slovenská Národná knižnica, 2008) 44–51.

¹¹ MÉSZÁROS Andor – BEKE Márton, *Bevezetés a bohemisztikába* (Piliscsaba – Esztergom, PPKE BTK Szlavisztika–Közép-Európa Intézet – Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport, 2007); MÉSZÁROS Andor, *A cseh exulánsok és nyomdák Magyarországon*, in *Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben* (szerk. Kovács Eszter – Mészáros Andor; Esztergom – Budapest, Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány – Országos Széchényi Könyvtár, 2017) 91–95.

¹² Pl. KÄFER István, *Adalékok a barokk magyar–szlovák vonatkozásaihoz*, in *Dona nobis pacem. Magyar–szlovák kérdések* (Piliscsaba, PPKE BTK, 1998) 63–66; Uő, *Zsolnai szlovák kalendáriumok történet-szemlélete a Rákóczi-szabadságharc koráról*, in *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1972* (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1975) 245–290.

Csehországban már megjelent műveinek újrakiadásai, az exuláns irodalom, valamint a hazai hungarus tudatú szerzők munkái. A szlovák és a cseh énekirodalom átfedései című alfejezetben a szerző bemutatja, hogy a szövegek besorolása távolról sem annyira egyértelmű, és sok a vegyes nyomtatvány. Külön kiemelendő a szerző saját meghatározása szerint is legérdekesebb kategória, amely a hungarus tudatú hazai szerzők és fordítók (pl. Daniel Pribiš, Eliáš Láni, Juraj Zábajník) műveit tartalmazza. Ezen szerzők munkásságát az utolsó alfejezet hivatott bemutatni.

A harmadik fejezet a versek és énekek témaválasztásával foglalkozik, először a vallásgyakorlathoz köthető témákat, azután pedig a világi témaköröket taglalva. A vallásgyakorlathoz köthető énekeken belül részletes bemutatásra kerülnek a liturgikus énekek, a templomi énekek, valamint a legnépesebb csoportot alkotó, magánáhitathoz köthető énekek. Ez utóbbi csoporton belül a szerző külön kiemeli ezen énekek egyik visszatérő motívumát, amely az egyház megmaradását és tagjainak összetartozását hangsúlyozza a fehérhegyi csata traumája után. A továbbiakban bemutatásra kerülnek a hitoktató, az erkölcsi normákra nevelő, valamint a hétköznapi ismeretekre oktató versek és ezek szerzői, akik a műfajban a verses forma és a közös éneklés pedagógiai lehetőségeit ismerték fel. A világi témák közül a gyászversek, a tisztelgő és köszöntő versek, valamint az aktuális politikai eseményeket bemutató versek külön fejezetben szerepelnek. Külön kiemelendő az utolsó alfejezet, mely a török kori szövegekkel foglalkozik. Itt a szerző részletesen bemutatja a témakörbe illeszthető egyes műveket, és megállapítja, hogy ezek a biblikus cseh nyelvű verses emlékek gond nélkül beilleszthetők a hazai török irodalomba, amennyiben ezeknek a szövegeknek több közös elemük van a magyarországi hungarus szellemiségű irodalommal, mint a csehvel. Az összes említett kategória tekintetében számos bibliai cseh nyelvű, régi magyarországi nyomtatványokban megtalálható példa kerül közlésre a fejezetben.

Kiemelkedő jelentősége van az utolsó fejezetnek, mely azt a lényeges kérdést válaszolja meg, hogy mennyiben tekinthetők a kötet tárgyát képező verses emlékek csehnek, illetve szlováknak, vagy esetleg egyszerre mindkettőnek. Itt Kovács Eszter kimutatja, hogy nyelvészeti szempontból lehetséges az egyes szövegeket inkább csehnek vagy inkább szlováknak tekinteni. A szerző a *Cantus catholiciből*, a *Cithara Sanctorumból*, valamint Daniel Pribiš énekeskönyvéből vett szövegek révén nagyon világosan bemutatja a katolikus szövegek szlovakizáló tendenciáját a cseh nyelvet sokkal inkább megtartó evangélikus szövegekkel szemben. Emellett a szerző azt is kifejti elemzésében, hogy az evangélikus nyomtatványok között is kimutathatók nyelvi különbségek, mivel a cseh szerzők általában jobban ragaszkodtak a nem szlovakizált cseh nyelv használatához, mint a magyarországi szerzők.

A mű második része terjedelmesebb, itt a szerző több mint kétszáz oldalon keresztül a magyarországi régi nyomtatványokban található 17. századi cseh és szlovák nyelvű emlékek reprezentatív válogatását közli, amely összesen 107 darab verses emléket jelent. A forrásokat bevezető Szerkesztői elvek című rövid fejezet világosan bemutatja a versválogatás mögött rejlő elveket és az eredeti szövegben az átírás során eszközölt esetleges változtatásokat. A versek műfajok szerinti csoportosításban jelennek meg a következők szerint: verses jelmondatok; ünnepek, liturgikus énekek; énekelt, verses imádságok; zsoltárok; verses vallásos elmélkedés; teológiai tanítás; erkölcsi tanítás; gyászversek; köszöntők; naptárversek; találó mondások; orvosi tanácsok; a mindennapi élet; históriás énekek, történetfilozófiai elmélkedések, politikai, közéleti versek a kor nagy eseményeiről; illetve zárszók. Az egyes versek eredeti nyelven és magyar nyersfordításban szerepelnek a kötetben, szükség esetén lábjegyzetben további információkkal kiegészítve. Külön kiemelandó, hogy a versek nagy része először jelenik meg magyar nyelven.

Kovács Eszter *A régi magyarországi énekköltészet biblikus cseh nyelvű nyomtatott emlékei a kezdetektől 1701-ig* című műve a szakmai közönségnek szánt munka. A könyv tanulmány része – részben a szerző korábbi munkáit összefoglalva – világosan bemutatja a tárgyalt verses emlékek műfaji sajátosságait, eredetét, a szerzőket és fordítókat, a szövegek nyelvészeti összefüggéseit, valamint a nyomtatványokat is, amelyekben a versek megtalálhatók. Figyelemre méltó a szövegközlés rész is, melyben sok verses emlék elsőként jelenik meg magyar fordításban. A bemutatott források széles palettája bepillantást enged a hazai nyomtatványokban fellelhető bibliai cseh nyelvű verses emlékek különböző típusaiba és műfajaiba. A könnyebb eligazodást segíti a könyv végén található három mutató, melyek a tételszámokat, oldalszámokat a 2022-es *Cseh és szlovák verses emlékek a régi magyarországi nyomtatványokban (17. század)* című munka tételszámaival is összekötik. A kötet egyértelműen hiánypótló, hosszú évek szakmai munkájának eredményeit összefoglaló, fontos kiadvány.

Hrčka Alexandra

◆◆ SZÁMUNK SZERZŐI

Balogh Margit történész, az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontjának főigazgató-helyettese, a Történettudományi Kutatóintézet tudományos tanácsadója

Hámori Antal jogász, kánonjogász, a Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem docense

Hegedűs András történész, levéltáros, a Prímási Levéltár igazgatója, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának társelnöke

Hrčka Alexandra, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója

Kiss-Pető Apor történész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Filozófiatudományi Doktori Iskolájának hallgatója, az MTA–ELTE Lendület Liturgiátörténeti Kutatócsoport kutatója

Kovács Kristóf, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója

Kovács Zoltán teológus, a Pázmány Péter Katolikus egyetem tanára

Németh László Imre teológus, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papja

Ruzsa György művészettörténész, professor emeritus, a Magyar Tudományos Akadémia doktora

♦♦♦ KRÓNIKA

KONFERENCIÁK, TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS ESEMÉNYEK A SZENT ADALBERT KÖZPONTBAN

♦♦♦ 2025

- január 4.** Az Esztergomi Szimfonikus Zenekar újévi hangversenye *Reményi László* vezényletével
- január 11–12.** Idegenvezetők tanfolyama *Török Csaba, Kontsek Ildikó és Rokolya Péter* vezetésével
- január 20–21.** Energiaügyi Minisztérium szakmai egyeztetése
- január 23.** Előadás az egészségmegőrzésről
- február 7–8.** Mária Valéria Nyelviskola, nyelvvizsga
- február 11–12.** Szakmai elvonulás *Novák Ágnes* vezetésével
- február 12–15.** A Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium művészeti tábora
- február 21–23.** A Matthias Corvinus Collegium képzése
- február 21. és 24.** Pedagóguskonferencia az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Katolikus Iskolai Főhatósága (EKIF) szervezésében
- február 26.** „Apám üzent” – *GreCsó Krisztián* könyvbemutatója
- március 1.** Zár és kulcs technikai kiállítás és konferencia
- március 6–9.** A Családok Jézusban Közösség lelkigyakorlata
- március 7–8.** Országos Kispaptalálkozó
- március 14–16.** Az ELTE Eötvös Művészeti Együttes énekkari tábora
- március 20.** Előadás az egészségmegőrzésről
- március 22.** A Matthias Corvinus Collegium képzése
- március 23.** A MÉCS családközösségek országos lelki napja
- március 28.** „Komáromtól Esztergomig”
– a KÖSZ (Közösségi Környezettudatossági Projekt) projektzáró rendezvénye

- március 29.** A Rákospalota MÁV-telepi Jézus Szíve Plébánia lelkigyakorlata
- március 29.** XXX. Esztergomi Borverseny
– eredményhirdetés és gálavacsora az Esztergomi Bor és Gasztró Barátok Egyesülete szervezésében
- április 27.** Kerékpárverseny az Esztergomi Küllőszaggyűjtők szervezésében
- május 1–2.** A Pannonia Sacra Katolikus Általános Iskola és Óvoda (Budapest) Mindszenty-zarándoklata
- május 3.** Mindszenty-zarándoklat
- május 5.** Dugonics András Piarista Gimnázium, Alapfokú Művészeti Iskola és Kollégium (Szeged) zárandoklata
Zakar Máté vezetésével
- május 11.** Ásványkiállítás az Artgam Kft. szervezésében
- május 17.** Mária Valéria Nyelviskola, nyelvvizsga
- május 22–23.** „VIII. Scriptorium-konferencia” a Prímási Levéltár, a PPKE BTK Klasszika Filológia Tanszéke és az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ szervezésében
- május 24–25.** A Matthias Corvinus Collegium képzése
- június 3.** „Városi Polgármesterek Randevúja”
– az Év Polgármestere, Alpolgármestere és Jegyzője díjak átadása. Díjazottak:
Farkas Ciprián (Sopron), *Széles Diána* (Debrecen), *Veres Ildikó* (Újfehértó)
- június 13.** Az Esztergomi Hittudományi Főiskola diplomaosztó ünnepsége
- június 15.** *Kiss-Maly László* ezüstmiséje
- június 15.** *Leányvári Irén* musical-estje
- június 19.** Csoóri Sándor: *Lábon járó verőfény* c. gyermekverskötetének bemutatója Esztergom Város Önkormányzata szervezésében
- június 27–29.** A Tűz és Fény (Cor et Lumen Christi) közösségi lelkigyakorlata
- július 18.** Nemzetközi geocaching találkozó a GeoEsztergom szervezésében
- július 31– aug. 3.** A Matthias Corvinus Collegium képzése

- augusztus 11–17.** Sakkverseny Esztergom Város Önkormányzata szervezésében
- augusztus 20.** Az Esztergom Díszpolgára cím átadása *Simon Tibornak*
- augusztus 22–24.** AFS Magyarország Nemzetközi Csereprogram Alapítvány rendezvénye
- szeptember 12–14.** A Matthias Corvinus Collegium képzése
- szeptember 15.** Az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanévnyitó ünnepe
- szeptember 17.** Felnőttkatekézis *Török Csaba* vezetésével
- szeptember 22–23.** „Minden csak mindnyájan együtt lehetünk”
– a Kaposvári Egyházmegye papjainak és diákonusainak találkozója a kaposvári Plébániai Unió szervezésében
- szeptember 24.** A Tyco Electronics Hungary Kft. konferenciája
- szeptember 27.** Mária Valéria Nyelviskola, nyelvvizsga
- szeptember 27–28.** „Esztergom Félmaraton 2025” az Esztergomi Futóművek Amatőr Sportegyesület szervezésében
- október 5.** Pókkiállítás
- október 8–9.** „Acting Together for Climate Resilience”
– a Közigazgatási és Területfejlesztési Minisztérium nemzetközi konferenciája
- október 12.** *Rákász Gergely* orgonaestje
- október 17.** Komárom-Esztergom Vármegyei Kormányhivatal képzési és állásbörzéje
- október 17–18.** A Magyar Vöröskereszt XVI. Tisztújító Kongresszusa
- november 24–26.** Az Országos Lelkipásztori Intézet kongresszusa
- november 27.** „Vétó” országjáró turné a Partizán Alapítvány szervezésében
- december 6.** A Mono-Ipolyfabric Kft. karácsonyi rendezvénye
- december 22.** „The classic Christmas. Candlelight edition”
– *Schwartz Zoltán* és *Szigeti Bence* koncertje

◆◆◆ TARTALOM

KOVÁCS ZOLTÁN	
„Az emberi természet sebei és gyógyulásuk”.	
Ízelítő Ervin Gábor tudományos munkásságából	3
HÁMORI Antal	
A Miatyánk kéréseinek jelentéstartalma. A magyar nyelvű	
kurrens szakirodalom áttekintése	13
NÉMETH LÁSZLÓ IMRE	
Zágon József és a Magyar Nemzeti Bizottmány római irodája . . .	37
KISS-PETŐ APOR	
„Azon szép régiségnek legkisebb emléke nélkül”.	
A saint-pons-de-thomières-i bencés apátság elveszett	
1533-as misekönyve nyomában	53
<i>Közlemények</i>	
BALOGH MARGIT	
Meszlényi Antal kiadatlan írása Mindszenty Józsefről,	
avagy a kicenzúrázott XV. fejezet	93
HEGEDŰS ANDRÁS	
Magyar vonatkozású oklevelek Toledóban	125
RUZSA GYÖRGY	
Négyosztatú orosz ikonok	139
<i>Szemle</i>	155
<i>Számunk szerzői</i>	162
<i>Krónika</i>	163

♦♦♦ OBSAH

ZOLTÁN KOVÁCS

„Rany ľudskej prirodzenosti a ich uzdravenie“.

Ukážka z vedeckej tvorby Gáboru Ervina 3

ANTAL HÁMORI

Význam prosieb Otčenáša. Prehľad súčasnej maďarskej

odbornej literatúry 13

LÁSZLÓ IMRE NÉMETH

József Zágon a rímska kancelária Maďarského národného výboru 37

APOR KISS-PETŐ

„Bez najmenej pamiatky tej krásnej starožitnosti“.

Po stopách strateného misála benediktínskeho opátstva

v Saint-Pons-de-Thomières z roku 1533 53

Správy

MARGIT BALOGH

Nezverejnený text Antala Meszlényiho

o Józsefovi Mindszentym, alebo cenzurovaná kapitola XV. 93

ANDRÁS HEGEDŰS

Listiny súvisiace s Uhorskom v Tolede 125

GYÖRGY RUZSA

Štvordielne ruské ikony 139

Pohľady 155

Autori príspevkov. 162

Kronika 163

◆◆ CONTENTS

ZOLTÁN KOVÁCS	
„Wounds of Human Nature and Its Healing”.	
A Sample of Gábor Ervin’s Theological Work	3
ANTAL HÁMORI	
Content of Meaning of the Petitions of the Our Father.	
An Overview of the Current Hungarian Literature	13
LÁSZLÓ IMRE NÉMETH	
József Zágon and the Office of the Hungarian National	
Commission in Rome	37
APOR KISS-PETŐ	
„Without any Memory of those Beautiful Antiques”.	
On the Track of the Lost 1533 Missal of the Benedictine	
Abbey of Saint-Pons-de-Thomières	53
Communications	
MARGIT BALOGH	
Antal Meszlényi’s Unedited Piece of Writing	
about József Mindszenty or the chapter XV Omitted by Censors	93
ANDRÁS HEGEDŰS	
13 th Century Documents in Toledo with Hungarian Allusions. . . .	125
GYÖRGY RUZSA	
Four-part Russian Icons	139
<i>Review</i>	155
<i>Authors of the Present Issue</i>	162
<i>Chronicle</i>	163